

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

امام خمینی (قدس سره):

نقش زن در جامعه بالاتر از نقش مرد است؛ برای این که بانوان علاوه بر این که خودشان یک قشر فعال در همه ابعاد هستند، قشرهای فعال را در دامن خودشان تربیت می‌کنند. خدمت مادر به جامعه از خدمت معلم بالاتر است، و از خدمت همه کس بالاتر است، و این امری است که انبیا می‌خواستند. می‌خواستند که بانوان قشری باشند که آنها تربیت کنند جامعه را، و شیرزنان و شیرمردانی به جامعه تقدیم کنند.

صحیفه امام، ج ۱۴، ص ۹۷.

رهبر معظم انقلاب اسلامی (مد ظله العالی):

زن مسلمان ایرانی، تاریخ جدیدی را پیش چشم زنان جهان گشود و ثابت کرد که می‌توان زن بود، عفیف بود، محجبه و شریف بود، و در عین حال، در متن و مرکز بود؛ می‌توان سنگر خانواده را پاکیزه نگاه داشت و در عرصه سیاسی و اجتماعی نیز، سنگر سازی‌های جدید کرد و فتوحات بزرگ به ارمغان آورد.

در انقلاب اسلامی و در دفاع مقدس، زنانی ظهور کردند که می‌توانند تعریف زن و حضور او در ساحت رشد و تهذیب خویش، و در ساحت حفظ خانه سالم و خانواده متعادل، و در ساحت ولایت اجتماعی و جهاد و امر به معروف و نهی از منکر و جهاد اجتماعی را جهانی کنند و بنیست‌های بزرگ را درهم بشکنند.

پیام به کنگره هفت هزار زن شهید کشور

۱۳۹۱/۱۲/۱۶

ره توشه راهیان نور

متون علمی - آموزشی مبلغان

رمضان المبارک ۱۴۴۰ هـ. ق - ۱۳۹۸ هـ. ش

(ویژه خانواده)

تهیه و تدوین:

دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم

معاونت فرهنگی و تبلیغی

گروه تأمین منابع

عنوان و نام پدیدآور: ره‌توشه راهیان نور: متون علمی - آموزشی مبلغان رمضان المبارک ۱۴۴۰ هـ ق - ۱۳۹۸ هـ ش (ویژه خانواده) / گروهی از نویسندگان [مؤسسه بوستان کتاب]: تهیه معاونت فرهنگی تبلیغی دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.

مشخصات نشر: قم: مؤسسه بوستان کتاب، ۱۳۹۸.

مشخصات ظاهری: ۱۳۶ص: ۵/۲۱۰۵/۱۴؛ ۹۷۸ - ۹۶۴ - ۰۹ - ۲۰۲۷ - ۵ - ۵۶۳۰۳۹۲

شابک: 978 - 964 - 09 - 2027 - 5

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا.

موضوع: اسلام -- تبلیغات -- راهنمای آموزشی **موضوع:** Islam -- Missions -- Study and teaching

موضوع: اسلام -- مقاله‌ها و خطابه‌ها **موضوع:** Islam -- Addresses, essays, lectures

موضوع: خانواده‌ها -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام **موضوع:** Families -- Religious aspects -- Islam

موضوع: زنان در اسلام **موضوع:** Women in Islam **موضوع:** رمضان **موضوع:** Ramadan

شناسه افزوده: حوزه علمیه قم. دفتر تبلیغات اسلامی. بوستان کتاب قم

شناسه افزوده: حوزه علمیه قم. دفتر تبلیغات اسلامی. معاونت فرهنگی و تبلیغی

رده بندی کنگره: ۱۳۹۸ / ۶۲/۸ / BP11/62/8

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۰۲۵

شماره کتابشناسی ملی: ۵۶۳۰۳۹۲

ره‌توشه راهیان نور «ویژه خانواده»

متون علمی - آموزشی مبلغان

رمضان المبارک ۱۴۴۰ هـ ق - ۱۳۹۸ هـ ش

- تهیه و تدوین: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت فرهنگی و تبلیغی
- نویسندگان: گروهی از پژوهشگران
- ناظران علمی: سعید روستاآزاد، علی اکبر مؤمنی و علی رضا انصاری
- ناشر: مؤسسه بوستان کتاب
- نوبت چاپ: اول، ۱۳۹۸
- شمارگان: ۲۵۰۰ نسخه
- قیمت: ۱۲۰۰۰ تومان
- چاپ و صحافی: چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب

گروه تأمین منابع: ۰۲۵ - ۳۷۷۴۰۳۹۷ - ۰۲۵ - ۳۷۷۴۰۳۹۷
پست الکترونیکی: tabligh@dte.ir

با قدردانی از همکارانی که در تولید و نشر این اثر نقش داشته‌اند:

- ویراستار: علی کوچکی ● نمونه‌خوان: نصرت‌الله نیک‌زاد
- صفحه‌آرا: اکبر اسماعیل پور ● مسئول چاپ و نشر: سید محمود کریمی

تمام حقوق این اثر محفوظ است.

فهرست مطالب

- سخن نخست..... ۱۱
- با چه فعالیت‌هایی می‌توان فضای خانه را قرآنی کرد؟..... ۱۵
- آغاز و پایان زندگی با قرآن کریم..... ۱۶
- عظمت و اعجاز قرآن کریم..... ۱۷
- خانواده و قرآن..... ۱۸
- پدر و مادر قرآنی..... ۱۸
- تلاوت قرآن بعد از هر نماز..... ۱۹
- تلاوت قرآن کریم در زمان بارداری..... ۲۰
- تشکیل جلسه خانوادگی قرآن..... ۲۰
- نقل داستان‌های قرآنی..... ۲۱
- الگوپذیری از اسوه‌های قرآنی..... ۲۲

- ۲۳.....نصب آیه‌ها در مکان‌های مناسب منزل.....
- ۲۳.....معاشرت با خانواده‌های قرآنی.....
- ۲۳.....تشویق فرزندان به قرآن خواندن.....
- ۲۴.....مدیریت رسانه‌های آسیب‌زا.....
- ۲۵.....خواندن آیات و دعا‌های قرآنی در نماز.....
- ۲۶.....دعا برای فرزندان.....
- ۲۷.....ضرورت فرزندآوری.....**
- ۲۸.....بازخوانی علل ترویج تک‌فرزندی و بی‌فرزندی.....
- ۲۹.....ضرورت فرزندآوری.....
- ۳۰.....۱. شادی و نشاط.....
- ۳۱.....۲. رزق و روزی.....
- ۳۲.....۳. پیشگیری از طلاق.....
- ۳۵.....آسیب‌شناسی تک‌فرزندی.....**
- ۳۶.....۱. ناهمگونی با آموزه‌های دینی.....
- ۳۷.....۲. خطر از بین رفتن نسل.....
- ۳۸.....۳. عدم استحکام خانواده.....
- ۳۹.....۴. فرزندسالاری.....
- ۴۰.....۵. عدم رشد اجتماعی.....
- ۴۱.....۶. انتظارات غیرمنطقی.....
- ۴۲.....۷. احساس تنهایی و ناراحتی.....

۸. اضطراب و استرس والدین..... ۴۳
۹. الگوپذیری نامناسب..... ۴۳
۱۰. یاری نکردن والدین در پیری..... ۴۵
- راه‌های نهاده‌سازی حجاب و عفاف در فرزندان..... ۴۷**
۱. بهره‌مندی از تمثیل..... ۴۹
۲. قصه‌گویی..... ۵۰
۳. تشویق و ترغیب..... ۵۰
۴. نصیحت و موعظه..... ۵۲
۵. الگودهی و الگوسازی..... ۵۳
۶. شناخت هویت و استعداد..... ۵۵
۷. تعمیق معرفت دینی..... ۵۶
- آسیب‌های فردی و خانوادگی روابط در فضای مجازی..... ۵۹**
- الف) بایستگی بحث..... ۵۹
- ب) آسیب‌های فردی..... ۶۰
۱. آسیب اخلاقی..... ۶۰
۲. آسیب‌های جسمی و روحی و روانی..... ۶۱
۳. انحراف جنسی..... ۶۳
- ج) آسیب‌های خانوادگی..... ۶۴
۱. کم شدن روابط خانوادگی..... ۶۴
۲. خیانت به همسر..... ۶۴

۳. تعارضات زناشویی ۶۶
۴. طلاق ۶۶
- ۶۹. جرایم و امنیت در فضای سایبری**.....
۷۰. فضای سایبری و انحراف ذهنی ۷۰
۷۰. اقسام جرائم و مصادیق آن ۷۰
۷۲. جرائم نوپدید ۷۲
۷۳. جرائم اقتصادی ۷۳
۷۵. سواد رسانه‌ای یا مهارت‌های سایبری ۷۵
۷۶. بزه‌دیده‌ها و بزهکارها ۷۶
۷۶. برداشت‌های غیر مجاز از حساب‌های بانکی ۷۶
۷۸. راهکار پرداخت‌های امن اینترنتی کدامند؟ ۷۸
۷۹. به اپلیکیشن‌ها و ربات‌های ناشناس اعتماد نکنید ۷۹
۸۰. انحراف ذهنی دختران و پسران ۸۰
۸۰. حمایت‌های قانونی ۸۰
۸۰. معضل تن‌فروشی ۸۰
۸۱. نظارت در فضای سایبری ۸۱
۸۲. توصیه به خانواده‌ها ۸۲
- ۸۵. شیوة رفتار با نوجوانان در دوران بلوغ**.....
- الف) ویژگی‌های دوران بلوغ ۸۶
۱. ویژگی‌های فیزیولوژیک دوران بلوغ ۸۶

۲. ویژگی‌های روان‌شناختی دوران بلوغ ۸۶
- ب) شیوه رفتار با نوجوانان در دوران بلوغ..... ۸۷
۱. حفظ عزت نفس و تعظیم شخصیت نوجوان ۸۷
۲. اخلاق نیکو در تعامل با نوجوان ۸۹
۳. اعتدال در تربیت نوجوان ۹۰
۴. راهنمایی نوجوانان در انتخاب دوستان ۹۲
۵. آشنا کردن نوجوانان با معارف اسلامی ۹۳
۶. عدم تحمیل آداب و رسوم بر نوجوان ۹۴
۷. جداسازی محل خواب فرزندان ۹۴
- زن غربی از افسانه تا واقعیت ۹۵**
- کرامت، گمشده زن غربی..... ۹۶
- خانه‌داری، حسرت زن غربی ۹۸
- نداشتن امنیت..... ۹۹
- خشونت‌های بی‌پایان علیه زن غربی ۱۰۱
- بی‌حجابی و بی‌عفتی ۱۰۲
- جان کلام ۱۰۶
- نگاهی به عوامل طلاق زودرس ۱۰۷**
- مقدمه ۱۰۷
- عوامل طلاق..... ۱۰۸
- الف) عوامل مؤثر پیش از ازدواج ۱۰۸
۱. فقدان شناخت ۱۰۸

۲. نداشتن مهارت‌های زندگی و ارتباطی ۱۱۰
- (ب) عوامل مؤثر در زندگی مشترک ۱۱۰
۱. توقعات غیرمنطقی ۱۱۰
۲. نارضایتی عاطفی و جنسی ۱۱۲
۳. کم‌رنگ شدن ارزش‌های دینی و اخلاقی ۱۱۴
۴. قبیح‌زدایی نسبت به طلاق ۱۱۵

جلوه‌های ایثار زنان در انقلاب و دفاع مقدس ۱۱۷

- جلوه‌های دفاع زنان از اسلام ۱۱۸
- (الف) عرصه‌های نظامی ۱۱۹
۱. حضور زنان در جبهه جنگ ۱۱۹
۲. امدادسانی و پرستاری در جبهه ۱۲۰
- (ب) عرصه پشتیبانی در پشت جبهه ۱۲۱
۱. حمایت مادی و عاطفی رزمندگان ۱۲۱
۲. پاسداری از انقلاب اسلامی ۱۲۲

کتابنامه ۱۲۷

سخن نخست

از دیدگاه اسلام، گلشن با طراوت خانواده، خاستگاه رویش درختان پُر ثمر و گل‌های عطرآگینی است که برکات فراوانی را عاید جامعه انسانی می‌سازد. بدیهی است برای آنکه این بوستان بهشتی، نتایج مبارک و ارزشمندی را به دست دهد، باید بر اساس دستورات روح‌پرور قرآن و روایات اهل بیت علیهم‌السلام عمل کنیم، تا همچون باغبانی دانا و حاذق به حفظ و مراقبت از این حریم انسان‌ساز توفیق یابیم؛ از سوی دیگر زن به عنوان نیمی از پیکره اجتماع و نقش تعیین‌کننده‌اش در تربیت، فرزند و گسترش نسل انسانی و تمدن‌سازی و مانند آن، همیشه مورد توجه صاحبان اندیشه بوده است. در طول تاریخ، زن پا به پای مرد در فراز و نشیب‌های زندگی و سازندگی حضور داشته است؛ گاه به طور مستقیم و گاه با ترغیب مردان و ایجاد انگیزه‌های لازم در آنان، نقش سازنده خود را در تاریخ انسانی نشان داده است. همچنان که امام راحل فرمود: «نقش زن در جامعه بالاتر از نقش مرد است؛ برای این‌که بانوان علاوه بر این‌که خودشان یک قشر فعال در همه ابعاد هستند، قشرهای فعال را در دامن خودشان تربیت می‌کنند.

خدمت مادر به جامعه از خدمت معلّم بالاتر است... و این امری است که انبیا می‌خواستند...^۱، در این میان زن ایرانی تاریخ جدیدی را پیش چشم زنان جهان گشود، همان گونه که رهبر فرزانه انقلاب (مدظله‌العالی) فرمود: «زن مسلمان ایرانی، تاریخ جدیدی را پیش چشم زنان جهان گشود و ثابت کرد که می‌توان زن بود، عقیف بود، محجّبه و شریف بود، و در عین حال در متن و مرکز بود؛ می‌توان سنگر خانواده را پاکیزه نگاه داشت و در عرصه سیاسی و اجتماعی نیز، سنگر سازی‌های جدید کرد و فتوحات بزرگ به ارمغان آورد.»^۲

آنچه در کتاب حاضر می‌خوانید، به همت گروهی از نویسندگان فاضل در زمینه مطالب مربوط به زن و خانواده سامان یافته و با تحلیل و بررسی مسائلی همچون با چه فعالیت‌هایی می‌توان فضای خانه را قرآنی کرد؟ ضرورت فرزندآوری؛ راه‌های نهادینه‌سازی حجاب و عفاف در فرزندان؛ آسیب‌های فردی و خانوادگی روابط در فضای مجازی؛ جرایم و امنیت در فضای سایبری؛ شیوه رفتار با نوجوانان در دوران بلوغ؛ زن غربی از افسانه تا واقعیت؛ نگاهی به عوامل طلاق زودرس؛ جلوه‌های ایثار زنان در انقلاب و دفاع مقدس.

از مبلغان گرامی انتظار می‌رود ما را از نظرات سازنده خویش درباره مطالب عرضه‌شده در این کتاب، مطلع نمایند تا به توفیق الهی و مساعدت همگان، بر کیفیت و کارآمدی آثار بعدی افزوده شود.

۱. امام خمینی؛ صحیفه امام؛ ج ۱۴، ص ۹۷.

۲. پیام به کنگره هفت هزار زن شهید کشور ۱۳۹۱/۱۲/۱۶؛

در پایان، ضمن تشکر از نویسندگان محترم این اثر، از همه کسانی که در آماده‌سازی اثر حاضر صادقانه تلاش نمودند، به‌ویژه از زحمات حجت‌الاسلام والمسلمین علی‌اکبر مؤمنی، رئیس محترم گروه تأمین منابع تبلیغی، سپاسگزاری می‌نمایم.

سعید روستاآزاد

معاون فرهنگی و تبلیغی

دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم

با چه فعالیت‌هایی می‌توان فضای خانه را قرآنی کرد؟

حجت‌الله حاجی کاظم*

مقدمه

رسول خدا ﷺ فرمود: «أَدَّبُوا أَوْلَادَكُمْ عَلَى حُبِّي وَحُبِّ أَهْلِ بَيْتِي وَالْقُرْآنِ»^۱ فرزندان خود را بر محبت من و محبت خاندانم و قرآن، تربیت کنید. وجود توأمان قرآن و عترت در زندگی مسلمانان همچون دو بال همای سعادت، بشر عشرت‌زده زندگی ماشینی را از حضيض ذلت به اوج عزت می‌برد. قرآن کتاب آسمانی حضرت حق (جل جلاله) برای زندگی برتر بشری نازل شده است تا علاوه بر اجرای قوانین الهی، از معارف هستی‌شناسی تا اسطوره مخلوقات پیشین، دایرةالمعارفی برای انسان‌هایی باشد که در انبوه سرگرمی‌های دنیوی گرفتار شده‌اند و منتظر حرفی، سخنی و نجوایی از آن سوی کهکشان‌ها هستند؛ ندایی که موجب آسایش و آرامش آنان شود: «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ»^۲.

* دانش‌آموخته حوزه علمیه و کارشناس ارشد فلسفه.

۱. قاضی نورالله تستری؛ *إحقاق الحق و إزهاق الباطل*؛ ج ۹، ص ۴۴۵.

۲. رعد: ۲۸.

زندگی ایرانی به لطف «قرآن و اهل بیت علیهم‌السلام»، از مواهبی برخوردار بوده که باعث نام‌آوری فرهنگ پرافتخارش در جهان شده است و امروز نیز هر یک از خانواده‌ها که در سایه الطاف قرآن و اهل بیت علیهم‌السلام قرار دارند، در زندگی از آرامش برخوردارند. وجود قرآن در خانواده همانند چراغ در تاریکی شب است و به همین دلیل، از آن به عنوان مشعل هدایت یاد می‌شود. همچنان که پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله فرمود:

تَوَرَّوْا بِيُوتِكُمْ بِتِلَاوَةِ الْقُرْآنِ وَلَا تَتَّخِذُوا قُبُورًا كَمَا فَعَلَتِ الْيَهُودُ وَ النَّصَارَى صَلُّوا فِي الْكِنَائِسِ وَ الْبَيْعِ وَ عَطُّوا بِيُوتَهُمْ فَإِنَّ الْبَيْتَ إِذَا كَثُرَ فِيهِ تِلَاوَةُ الْقُرْآنِ كَثُرَ خَيْرُهُ وَ اتَّسَعَ أَهْلُهُ وَ أَصَاءَ لِأَهْلِ السَّمَاءِ كَمَا تُضِيءُ نُجُومُ السَّمَاءِ لِأَهْلِ الدُّنْيَا: ^۱ خانه‌های خود را با تلاوت قرآن نورانی کنید و آنها را قبرستان نکنید؛ همان‌گونه که یهودیان و نصارا چنین کردند که عبادتشان را در کلیساها و کنیسه‌ها انجام دادند، ولی خانه‌ها را رها ساختند؛ زیرا خانه‌ای که در آن زیاد قرآن خوانده شود، خیرش زیاد می‌شود و اهل آن در گشایش قرار می‌گیرند و این خانه برای اهل آسمان‌ها روشنایی می‌دهند همان‌طور که ستاره‌های آسمان برای اهل زمین می‌درخشند.

آغاز و پایان زندگی با قرآن کریم

وقتی نوزاد پس از تولدش، با صدای دلنشین قرائت قرآن آشنا می‌شود، وجودش به نور قدسی قرآن انس می‌گیرد و گرمای هدایت در سلول‌های قلبش از هنگام تولد تا هنگام مرگ با او عجین می‌شود. در علم نیز به تأثیر شگفت‌انگیز قرآن در رشد اندیشه و سلامتی جسم و

۱. محمد بن یعقوب کلینی؛ کافی؛ ج ۲، ص ۶۱۰.

روان انسان اشاره شده است؛ «محققان دریافته‌اند که صوت قرآن بر آب تأثیر می‌گذارد و از آنجا که مایع آمینوتیک، جنین را در رحم مادر احاطه کرده است و این مایع از مولکول‌های آب تشکیل شده است، صوت قرآن بر سلول‌های آب اثر می‌گذارد و نظم و چینشی هماهنگ به مولکول‌های آب می‌دهد. همچنین صوت قرآن باعث نظم و هماهنگی سلول‌های مغز می‌شود و نیز تأثیر آرام‌بخشی قرآن و کاهش اضطراب صوت قرآن باعث می‌شود کودکانی آرام داشته باشیم»^۱.

همچنین قرآن، منبعی برای راهنمایی، «هدایت» و تربیت بشر و برای پرهیزکاران، بهترین راه رسیدن به سعادت است، هم آنانی که قرآن درباره‌شان می‌فرماید: «آنان که به غیب ایمان می‌آورند، و نماز را بر پا می‌دارند، و از آنچه به ایشان روزی داده‌ایم، انفاق می‌کنند، و آنان که بدانچه به سوی تو فرود آمده، و به آنچه پیش از تو نازل شده است، ایمان می‌آورند و به آخرت یقین دارند. آنهاوند که از هدایتی از جانب پروردگارشان برخوردارند و آنها همان رستگارانند»^۲.

عظمت و اعجاز قرآن کریم

عظمت قرآن در این است که هیچ زمان آموزه‌های آن با «علم روز» مغایر نبوده و حتی به جرأت می‌توان گفت که بسیاری از اختراعات و شگفتی‌های علوم طبیعی هم به مدد آموزه‌های قرآنی پیش رفته است. در شرح حال و زندگی مشاهیری همچون جناب ابوعلی سینا^{علیه‌السلام}

۱. مصیبی اردکانی؛ «تأثیر شگفت‌انگیز قرآن بر انسان»؛ در:

<http://fc.agri-es.ir/Default.aspx?tabid=7491>

۲. بقره: ۵-۳.

می‌توان این موضوع را به خوبی دید. ایشان گفته‌اند: «من هر گاه در حل مسئله‌ای وامی‌ماندم، به نماز پناه می‌بردم و بعد از خواندن نافله‌ای آن مشکل برایم حل می‌شد».^۱ وقتی یکی از برترین نوابغ علوم «نقلی و عقلی و تجربی» از چنین حقایقی سخن می‌گوید، باید پذیرفت که این کتاب آسمانی منسوخ نخواهد شد و درمان دردهای مزمن و حاد بسیاری از دنیازدگان امروز و فردا خواهد بود؛ همان‌گونه که در سوره نحل آمده است: «وَ شِفَاءٌ لِّمَا فِي الصُّدُورِ»^۲ و درمانی برای آنچه در سینه‌هاست؛ (درمانی برای دل‌های شما)».

خانواده و قرآن

اهمیت خانواده را در زندگی، در بیان قرآن و اهل بیت علیهم‌السلام به تواتر در روایات، خطبه‌ها و مواعظ شنیده‌ایم؛ زیرا سلامت جوامع بشری معمولاً در طول تاریخ در ادیان و اقوام مختلف، به نهاد خانواده بوده است. با توجه به نقش مهم خانواده در انس با قرآن کریم، در این بخش راهکارهای مهارتی در زمینه انس خانواده با قرآن اشاره می‌شود.

پدر و مادر قرآنی

یکی از مهم‌ترین عوامل برای قرآنی شدن فرزندان، این است که پدر و مادر اهل خواندن قرآن باشند و قرآن در جریان شادی‌ها و غم‌های زندگی‌شان فراموش نشود. این رفتار آنها، می‌تواند به طور مستقیم و غیرمستقیم بر رفتار فرزندان اثر بگذارد؛ چون فرزند از شیوه عملی

۱. ر.ک: رضا مختاری؛ سیمای فرزندان؛ ص ۱۷۱.

۲. یونس: ۵۷.

والدین می‌آموزد. قرآن کریم در این باره فرموده است: «اتَّامُرُونَ النَّاسَ بِالْبَيْرِ وَ تَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ» آیا مردم را به نیکی دعوت می‌کنید؛ اما خودتان را فراموش می‌کنید؟».

تداوم خواندن قرآن بعد از نمازها، خواندن قرآن در برخی روزهای هفته و ... می‌تواند فضای خانه را بسیار قرآنی و دل‌انگیز کند. حتی والدین می‌توانند از همین قرائت‌های بعد از نماز، برای علاقه‌مند کردن فرزندان، مسابقه‌های قرآنی برگزار کنند؛ بدین‌گونه که برای تشویق و تکریم فرزندان از آنها به عنوان داور استفاده کنند.

تلاوت قرآن بعد از هر نماز

امام خمینی علیه السلام برنامه داشتند همیشه بعد از نمازهایشان قرآن بخوانند. یادم نمی‌رود روزهای اول که به جماران تشریف آوردند، چون ما همسایه بودیم، بلافاصله احمد آقا آمدند و گفتند: امام یک قرآن می‌خواهند. معلوم بود که وقتی رسیدند، با یک فاصله کمی موقع نماز می‌شود و چون همیشه بعد از نماز، قرآن می‌خواندند [و هنوز آنجا قرآن نیاورده بودند]، ما هم قرآنی را که مربوط به عقد ازدواجمان بود، به ایشان دادیم. بعد از مدتی، به احمد آقا گفتم: چون این قرآن، مربوط به دوران ازدواج ماست، به ما برگردانید. رفتند و بعد از مدتی، برگشتند و گفتند: نیست. گفتم: قرآنی بود با این مشخصات. گفتند: نخیر، نیست. گفتم: پس، به امام بگو قرآنی از ما در نزد شما گم شده است. گویا احمد آقا مطلب را به امام گفته بود؛ آن وقت ایشان یک قرآنی را که نمی‌دانم از کجا برایشان هدیه کرده بودند - مثل اینکه از چین بود -

پشت آن هم دست خطی مرقوم فرمودند و به جای آن قرآن، به ما هدیه کردند. آنچه هیچ‌گاه در این خاطره از یادم نمی‌رود، عنایت امام به خواندن قرآن بعد از نماز بود.^۱

تلاوت قرآن کریم در زمان بارداری

همیشه تصور بر این بود که در رحم سکوت مطلق برقرار است؛ اما تحقیقات نشان داده است که جنین نه تنها می‌تواند صدای کارکرد اندام‌های مادرش (صدای معده، تپش قلب، سسکه و حتی گازهای دستگاه گوارشی) را بشنود، بلکه قادر است در زمان‌هایی که مادرش به سینما یا محل‌های پرسروصدا می‌رود، با لگدها و تکان‌هایی که می‌خورد، به صداها واکنش نشان دهد.^۲ قرآن خواندن مادر در دوران بارداری، می‌تواند نه تنها باعث آشنایی و علاقه‌مند شدن گوش مسافرشان نسبت به نوای دل‌انگیز قرآن شود، بلکه تأثیر فراوانی در سلامت و رشد جسمی و روانی در آرامش وی خواهد داشت.

تشکیل جلسه خانوادگی قرآن

خانواده می‌توانند هر هفته یک بار یا هر ماه یک بار، یک جلسه مشترک قرآنی بیست دقیقه‌ای در خانه برگزار کنند؛ بدین‌گونه که هرکس چند آیه بخواند، ترجمه کند و درباره آیه کمی با هم صحبت کنند. این اقدام موجب می‌شود حس کنار هم بودن، به انس با قرآن کریم افزوده شود و خاطره آن برای همه اعضای خانواده باقی بماند.

۱. مجله بشارت، ش ۱۴، ص ۳۶.

۲. «جنین گوش شنوایی دارد»؛ در پایگاه اینترنتی نی‌نی‌بان، بخش مراقبت‌های

می‌توان برگزاری جلسه قرآنی محلی در خانه را نیز در نظر گرفت. خداوند در قرآن کریم بر نیکی و تقوای الهی، به تعاون و همکاری دعوت می‌کند: «تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَ التَّقْوَىٰ وَ لَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَ الْعُدْوَانِ»^۱ بر نیکی و تقوا تعاون و همکاری کنید و بر گناه و دشمنی همکاری نکنید».

گوش دادن قرآن در آرامش و سکوت، علاوه بر اینکه ثمرات و برکات بسیاری دارد، می‌تواند موجب آرامش جمعی و پرهیز از «غیبت و بدگویی» شود.

نقل داستان‌های قرآنی

یکی از راه‌های تربیت و تقویت مبانی دینی کودکان، داستان‌گویی است. بنابراین داستان‌های قرآنی به دلیل حقیقت‌محور بودن، ارائه الگوی خوب و بد در مقابل هم، زاویه دید پویا و قصه‌سرایی به بهترین سبک، و استفاده از تمثیل، برای کودکان بسیار جذاب و آموزنده است. قرآن کریم از داستان‌های خود با عنوان بهترین داستان‌ها (احسن القصص) یاد می‌کند: «نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هَذَا الْقُرْآنَ وَ إِن كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الْغَافِلِينَ»^۲ ما بهترین سرگذشت‌ها را از طریق این قرآن - که به تو وحی کردیم - بر تو بازگو می‌کنیم؛ و مسلماً پیش از این، از آن خبر نداشتی». از این رو، می‌باید به تناسب سن و شرایط فرزندان، به‌ویژه قبل از خواب، داستان‌های قرآنی برای آنان نقل کرد.

۱. مائده: ۲.

۲. یوسف: ۳.

در اختیار قرار دادن کتاب قصه‌های قرآنی همراه با رنگ‌آمیزی نیز موجب اشتیاق هر چه بیشتر کودک در گوش سپردن به داستان می‌شود. گفتنی است که آثار تربیتی این داستان‌ها باید قابل‌ملاحظه باشند و منسوب بودنشان به قرآن نیز فرزندان ما را به این کتاب آسمانی علاقه‌مندتر می‌کند.

الگوپذیری از اسوه‌های قرآنی

نوجوانان به دلیل ویژگی‌های استقلال‌طلبی مدام در پی یافتن الگو هستند. با توجه به معرفی و تبلیغ الگوهای نامناسب توسط رسانه‌ها، والدین باید آنها را با اسوه‌های شایسته مواجه کنند تا موجب سعادت دنیوی و اخروی آنها شوند. در واقع، الگو قرار دادن شخصیت‌های قرآنی در حوزه‌ی ظواهر، مفاهیم و عمل به قرآن کریم، می‌تواند موجب سوق دادن اعضای خانواده به‌ویژه فرزندان به سوی تکریم هر چه بیشتر قرآن کریم شود. خانواده‌هایی که همه را با نگاه بدبینانه و نقادانه یاد می‌کنند، در عمل از هویت‌های اجتماعی بریده می‌شوند. قرآن کریم، به اسوه قرار دادن پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ تشویق می‌کند: «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَ الْيَوْمَ الْآخِرَ وَ ذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا»^۱ مسلماً برای شما در زندگی رسول خدا سرمشق نیکویی است، برای آنها که امید به رحمت خدا و روز رستاخیز دارند و خدا را بسیار یاد می‌کنند».

بیان مشابهی نسبت به حضرت ابراهیم عَلَيْهِ السَّلَام و رهروانشان وجود دارد: «قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَ الَّذِينَ مَعَهُ»^۲ برای شما سرمشق

۱. احزاب: ۲۱.

۲. ممتحنه: ۴.

خوبی در زندگی ابراهیم و کسانی که با او بودند، وجود دارد».

نصب آیه‌ها در مکان‌های مناسب منزل

گاهی پیام آیه‌ای، در شما اثر می‌گذارد، به نحوی که حس می‌کنید توجه به آن برای بقیه اعضای خانواده نیز می‌تواند مفید باشد؛ در این صورت، آن را با استفاده از طراحی رایانه‌ای یا با کمک گرفتن از یک خوشنویس، بر کاغذ تذهیب یا زمینه دیگری درج کنید و در خانه نصب کنید. این کار، مصداق تذکر و یادآوری است: «وَ ذَكَرْ فَإِنَّ الذِّكْرَ يَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ»^۱ و پیوسته تذکر ده، زیرا تذکر مؤمنان را سود می‌بخشد. البته خوب است بعد از مدتی، آن پیام را برداشته و پیام قرآنی دیگری به جای آن قرار دهید تا تکرار آن موجب بی‌تفاوتی به پیام نشود.

معاشرت با خانواده‌های قرآنی

هم‌نشینی با خانواده قرآنی، می‌تواند نقش مهمی در تربیت و رشد معنوی فرزندان ایفا کند. کسانی که به خود و دیگران ظلم کرده‌اند، روز قیامت یکی از حسرت‌های خود را این می‌دانند که چرا فلان شخص را به دوستی انتخاب کردم: «يَا وَيْلَتَا لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا»^۲ ای وای بر من، کاش فلان (شخص گمراه) را دوست خود انتخاب نکرده بودم». پدر و مادر می‌توانند با رفتن به منزل خانواده‌های قرآنی و دعوت آنان به منزل خود، این فضا را بهتر فراهم کنند.

تشویق فرزندان به قرآن خواندن

تشویق تنها، برای تربیت فرزند صحیح نیست و در نهایت، فرزندان را

۱. ذاریات: ۵۵.

۲. فرقان: ۲۸.

معامله‌گر بار می‌آورد؛ اما آنچه راهگشا است، این است که گاهی برای نشان دادن اهمیت به قرآن کریم، برای حفظ سوره‌ای یا طی مسیری قرآنی، هدیه‌ای با اعلام قبلی یا بدون اعلام قبلی به او تقدیم کنیم. البته لازم است همیشه ذکر شود که سود و فایده مسیر خوبی که انتخاب می‌کند، متعلق به اوست؛ اما خرسندی خود را از وی با تشویق او می‌توانیم ابراز کنیم.

مدیریت رسانه‌های آسیب‌زا

یکی از راه‌های قرآنی کردن فضای خانه، این است که میزان استفاده از رسانه‌ها و سرگرمی‌های جایگزین را که فایده‌چندانی برای فرزندانمان ندارند، کنترل کنیم و کاهش دهیم. برخی انواع موسیقی، برخی انواع بازی‌های رایانه‌ای و برخی برنامه‌های سرگرمی، به طور روشن در این زمینه آسیب‌زا دانسته می‌شوند و برخی دیگر، آسیب‌چندانی ندارند؛ اما فرصت‌ها را از بین می‌برند. وقتی درباره چگونگی اهل علم بودن برخی خانواده‌ها از آنان سؤال می‌کنیم، گفته می‌شود که بخشی از فرصت خانواده را همگی در کنار هم به کار علمی و مطالعاتی خود می‌پردازند و در آن فرصت، تلویزیون در خانه خاموش است.

از آنجا که نمی‌توان رسانه‌ها را به طور کامل از زندگی کودکان حذف کرد، می‌توان از قابلیت‌های رسانه‌ها برای علاقه‌مندتر کردن کودکان به مفاهیم قرآنی استفاده کرد؛ بدین‌گونه که با در اختیار قرار دادن بازی‌های رایانه‌ای و انیمیشن‌های داستان‌های قرآنی یا اخلاقی، باعث علاقه‌مندی آنها به آموزه‌های قرآنی شد.

خواندن آیات و دعاهای قرآنی در نماز

خواندن قرآن کریم در نماز، ارزشمندتر از خواندن آن قبل یا بعد از نماز توصیف شده است. به نظر می‌رسد این کار در نشان دادن توجه به نماز و قرآن برای اعضای خانواده نیز ارزشمند است. امام باقر علیه السلام فرمود:

مَنْ قَرَأَ الْقُرْآنَ قَائِمًا فِي صَلَاتِهِ كَتَبَ اللَّهُ لَهُ بِكُلِّ حَرْفٍ مِائَةَ حَسَنَةٍ وَمَنْ قَرَأَهُ فِي صَلَاتِهِ جَالِسًا كَتَبَ اللَّهُ لَهُ بِكُلِّ حَرْفٍ خَمْسِينَ حَسَنَةً وَمَنْ قَرَأَهُ فِي غَيْرِ صَلَاتِهِ كَتَبَ اللَّهُ لَهُ بِكُلِّ حَرْفٍ عَشْرَ حَسَنَاتٍ^۱ هر کس قرآن را در حالت ایستاده در نماز بخواند، خداوند برای او به ازای هر حرفی، صد حسنه می‌نویسد؛ و هر کس در حال نشسته در نمازش بخواند، خداوند برای او به ازای هر حرفی، پنجاه حسنه می‌نویسد؛ و هر کس در غیر نماز آن را بخواند، به ازای هر حرفی، خداوند ده حسنه برای او می‌نویسد.

به این منظور، استفاده از دعاهای قرآنی در قنوت نماز نیز می‌تواند راه مناسبی تلقی شود. اگر بزرگان خانواده دعاهایی را که با «رَبَّنَا...» آغاز می‌شود، حفظ کرده و در قنوت بخوانند، باعث می‌شود اعضای خانواده نیز این آیات تازه را بشنوند و به خاطر بسپارند؛ برای نمونه، چه زیباست زمزمه این آیه شریفه در قنوت: «رَبَّنَا وَآتِنَا مَا وَعَدْتَنَا عَلَى رُسُلِكَ وَلَا تُخْزِنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِيعَادَ»^۲ پروردگارا! آنچه را به وسیله پیامبرانت به ما وعده فرمودی، به ما عطا کن! و ما را در روز رستاخیز، رسوا مگردان! زیرا تو هیچ‌گاه از وعده خود، تخلف

۱. محمد بن یعقوب کلینی؛ کافی؛ ج ۲، ص ۶۱۱.

۲. آل‌عمران: ۱۹۴.

نمی‌کنی».

دعا برای فرزندان

دعا کردن برای اعضای خانواده، یکی از راه‌های مهم برای رشد یکدیگر است؛ برای نمونه، به این دعای قرآنی زیبا برای خانواده اشاره می‌کنیم: «رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا»^۱ پروردگارا! از همسران و فرزندانمان مایه روشنی چشم ما قرارده؛ و ما را برای پرهیزگاران پیشوا گردان!».

ضرورت فرزندآوری

اکرم محمدی*

مقدمه

در هر اقدامی و در مسیر راه، باید راه را از بیراه بشناسیم. برای اینکه به بیراهه نرویم، باید اهداف هر حرکت و اقدامی را در زندگی شناسایی و در مورد آن تفکر کنیم. هدف از ازدواج، ایجاد آرامش و تولید نسل است. تولید نسل، مکمل هدف غایی ازدواج یعنی ایجاد آرامش است. هر درختی ثمره‌ای دارد. انسان نیز ذاتاً مشتاق و علاقه‌مند به ثمردهی است. فرزندآوری یکی از ثمرات مفید و شایسته آدمی است. به همین دلیل، داشتن فرزند در روایات به ثمره وجود والدین تعبیر شده است.

امروزه به دلیل تغییر نگرش زوجین بر اساس تبلیغات بی‌شمار رسانه‌های معاند، بسیاری از خانواده‌ها یا به تک‌فرزندی یا بی‌فرزندی روی آورده‌اند که آسیب‌های فردی، خانوادگی و حتی اجتماعی و ملی

* کارشناس امور رسانه و خانواده.

فراوانی به همراه خواهد داشت؛ در حالی که «بر اساس مقالات منتشرشده در مطبوعات و خبرگزاری‌های غرب درباره معایب و مزایای تک‌فرزندی، اغلب کارشناسان و روان‌شناسان غربی، به آسیب‌های تک‌فرزندی و مزایای فرزندآوری اذعان کرده‌اند»^۱. بنابراین با توجه به تأثیر وجود فرزند در ادامه حیات انسانی، در این مقاله به ضرورت فرزندآوری و آسیب‌های تک‌فرزندی پرداخته خواهد شد.

بازخوانی علل ترویج تک‌فرزندی و بی‌فرزندی

برخی تک‌فرزندی و بی‌فرزندی را ناشی از مشکلات اقتصادی می‌دانند؛ در صورتی که این موضوع، نتیجه تغییر نگرش‌ها و ارزش‌های زنان و مردان و در نتیجه، تغییر فرهنگ کشورها است. شاید در نگاه اول بی‌رغبتی به فرزندآوری، ناشی از جنبش‌ها و ایدئولوژی‌های فردی - اجتماعی در کشورها باشد؛ اما مسئله مهم این است که تمامی این اتفاقات و تفکرات، تصادفی نیست، بلکه نشأت گرفته از اقدامات «سران» (مجامع مخفی) جهانی است؛ مجامعی همچون مؤسسه سلطنتی امور بین‌الملل، شورای روابط خارجی، جامعه بیلدبرگرها، کمیسیون سه‌جانبه، فراماسونری، باشگاه رم و کمیته ۳۰۰. این محافل سال‌ها با طرح‌ها و برنامه‌های گوناگون، زمینه نفوذ و اقتدار نظام سلطه بر مناسبات فرهنگی، سیاسی و اقتصادی ملل جهان را فراهم آورده، سرنوشت ملت‌ها و کشورهای مستقل جهان را به میل و اراده خود تغییر می‌دهند. این مجامع با هدف گسترش سلطه

۱. ساناز باقری راد؛ «رابطه متقابل کمال‌جویی و سقوط در تک‌فرزندان»؛ در:

خود بر جهان، از سالها پیش موضوع کاهش جمعیت جهان را در دستور کار قرار داده‌اند و این موضوع را از راه‌های گوناگون پی گرفته‌اند. دکتر جان کولمن،^۱ هنگام برشمردن هدف‌های گروه‌های پنهان می‌نویسد: «آن‌ها بر این باورند که برای تحقق «مسئولیت آسمانی» که بر عهده آنان گذارده شده است، باید «از راه ایجاد جنگ‌های محدود و موضعی در کشورهای پیشرفته و به وجود آوردن گرسنگی و بیماری در کشورهای جهان سوم، موجبات مرگ حدود سه میلیارد انسانی را که اصطلاحاً «مصرف‌کنندگان بی‌مصرف» نامیده اند، فراهم شود».^۲

ضرورت فرزندآوری

در آیات و روایات بسیاری بر فرزندآوری به عنوان یکی از ضرورت‌های زندگی زوجین تأکید شده است؛ چراکه موجب برکات بی‌شمار دنیوی و اخروی می‌شود. امام صادق علیه السلام در این باره می‌فرماید: «همانا خداوند به بنده به سبب محبت شدید او به فرزندش رحم می‌کند».^۳ همچنین می‌فرماید: «میراث خدا از بنده مؤمن، فرزند صالحی است که برای او آمرزش بطلبد».^۴

اما برخی از روایات به گونه‌ای تفسیر می‌شوند که از نظر اسلام،

۱. نویسنده و پژوهشگر که پیش‌تر از جاسوسان حرفه‌ای سرویس‌های مخفی بریتانیا بوده است.

۲. ابراهیم شفیعی سروستانی؛ «رسانه ملی و تغییر سیاست جمعیتی؛ مسئله‌شناسی، راهبردها و سیاست‌ها»؛ ص ۴۰.

۳. شیخ صدوق؛ من لایحضره الفقیه؛ ج ۳، ص ۴۸۲، حدیث ۴۶۹.

۴. فضل بن حسن طبرسی، مکارم الأخلاق؛ ج ۱، ص ۴۷۱.

افزایش فرزند تأیید نمی‌شود؛ برای نمونه، در روایتی آمده است: «قَلَّةُ الْعِيَالِ أَحَدُ الْتِسَارِينِ»^۱ کمی افراد نانخور انسان یکی از دو وسیله توانگری است». برخی در تفسیر برای رجحان کاهش فرزند استدلال کرده‌اند که عیال جمع «عَيْلٌ» در لغت به معنای نیازمند و فقیر آمده است.^۲ این واژه در لغت عرب به معنی فرزند نیست؛ چه بسا فرزندان که نانخور انسان نیستند، و چه بسا عائله‌ای که فرزند نیست. عیال به معنی نانخور و در تحت تکفل و مخارج انسان در آمدن است؛ مانند خادم و خادمه و شاگردان کسب و غلام و کنیز و میهمانان وارد بر انسان، و تکفل مخارج بسیاری از اقوام و محارم و زوجه و امثال آنها که تحت مخارج و تکفل انسان زیست می‌کنند. پس این باب با ترغیب به کثرت فرزندان منافاتی ندارد.^۳

برای روشنگری دلایل فرزندآوری، در ذیل به طور مختصر به برخی از برکات وجود فرزند اشاره می‌شود.

۱. شادی و نشاط

یکی از مهم‌ترین برکاتی که با تولد فرزند وارد زندگی‌ها می‌شود، شادی و نشاط است. به عبارت بهتر، فرزندان از آغازین لحظه‌های تولد، منبع لذت و شادی در خانواده هستند.

نتایج تحقیقات پژوهشگران دانشگاه «بریگهام یانگ» آمریکا بر ۲۰۰

۱. ابن‌شعبه حرانی؛ تحف العقول؛ ص ۲۱۴.

۲. خلیل بن احمد فراهیدی، العین، ج ۲، ص ۲۴۹، ذیل واژه «عیل».

۳. سید محمدحسین حسینی طهرانی؛ رساله نکاحیه: کاهش جمعیت ضربه‌ای سهمگین بر بیکر مسلمین؛ ص ۲۳۹.

هزار خانواده از ۸۶ کشور جهان، بین سال‌های ۱۹۸۱ تا ۲۰۰۵م نشان می‌دهد که داشتن فرزند، موجب کاهش فشار خون والدین، افزایش تمایل به یادگیری، استفادهٔ بیش‌تر از قدرت تعقل، افزایش اعتماد به نفس، امکان بهتر درک زیبایی‌ها، دقت بیش‌تر در کارهای جزیی و افزایش شادی والدین می‌گردد.^۱

۲. رزق و روزی

در آیات و روایات، ازدواج و فرزندآوری، عامل و زمینهٔ بی‌نیازی و منبع خیر و برکت در خانواده معرفی شده است؛ چنان‌که پیامبر گرامی اسلام ﷺ فرموده‌اند: «اتَّخِذُوا الْأَهْلَ؛ فَإِنَّهُ أَرْزُقُ لَكُمْ»^۲ اهل و عیال اختیار کنید؛ زیرا این کار روزی شما را بیشتر می‌کند.

صحبت‌های نسل گذشته نیز مؤید همین موضوع است. بسیار شنیده‌ایم که در خانواده‌های خودمان وقتی پای خاطرات گذشتهٔ پدر و مادرها بنشینید، از این صحبت می‌کنند که با تولد فلان فرزند، خانه‌دار شدیم، مشغول به کار شدیم، اتومبیل خریدیم و...؛ اینها همه نشانهٔ الطاف الهی به زوج‌هایی است که فرزندآوری را منشأ برکت می‌دانند. از طرف دیگر، هر انسانی روی این کرةٔ خاکی برایش روزی و رزق در نظر گرفته شده است؛ در این باره آمده است: «لَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ»^۳ فرزندانان را از بیم فقر نکشید، ما شما و آن‌ها را روزی می‌دهیم».

۱. آیت‌اللهی زهرا و همکاران؛ دانش خانواده و جمعیت؛ ص ۱۸۵.

۲. محمد بن یعقوب کلینی؛ کافی؛ ج ۵، ص ۳۲۹.

۳. انعام: ۱۵۱.

قرآن کریم همچنین در بسیاری از آیات، مردم را به خوش‌بینی به خداوند متعال و اعتماد و توکل به او فرامی‌خواند؛ به‌ویژه کسانی که به دلیل بیم از روزی، از فرزندآوری جلوگیری می‌کنند. در سوره مبارک ذاریات، درباره حق بودن وعده الهی آمده است: «وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَ مَا تُوعَدُونَ * فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ مِّثْلَ مَا أَنَّكُمْ تَنْطِقُونَ»^۱ روزی شما و چیزهایی که به شما وعده داده شده، در آسمان است. پس قسم به پروردگار آسمان و زمین، آن حق است به مثل همین گفتار و سخنی که بر سر زبانتان دارید!». بر اساس این آیه، روزی و جمیع وعده‌های الهی، همه در آسمان به طور حتم و یقین وجود دارد و در آن شک و تردیدی نیست، به‌مثابه همین عباراتی که بر زبان جاری می‌کنید! همان طور که کسی در این گفت‌وگوهای شما به خود شک راه نمی‌دهد، همین‌طور نباید ابداً در روزی کسی تردید کرد.^۲

۳. پیشگیری از طلاق

بی‌تردید فرزند یکی از عوامل مهم در پایداری ازدواج است. فرزند، مخصوصاً فرزند خردسال به‌منزله پیوندی است بین مادر و پدر؛ و از این رو، بی‌فرزندی و حتی کم‌فرزندی باعث تزلزل خانواده می‌شود. نداشتن فرزند در خانواده‌ها فضای خالی به وجود می‌آورد و باعث تضاد و بی‌علاقگی به زندگی مشترک می‌شود.^۳ ازدواج‌های بی‌فرزند مانند طی کردن مسیرهایی است که مقصدی برای آن تعیین نشده

۱. ذاریات: ۲۲.

۲. ناصرالدین عبدالله بیضاوی؛ تفسیر بیضاوی؛ ج ۱، ص ۳۴۷-۳۴۸.

۳. باقر ساروخانی؛ طلاق، پژوهشی در شناخت واقعیت و عوامل آن؛ ص ۶۷-۷۱.

است، و بالاخره یک جایی مسافران این مسیر بی مقصد، در مانده و خسته می‌شوند. این ملالت سرمنشأ و سرآغاز اختلاف‌ها بین زوجین می‌شود. در نهایت، کار به جایی می‌رسد که زوجین از هم خسته می‌شوند و اختلاف‌هایی بین آنها به وجود می‌آید. به عبارت دیگر، خانواده‌هایی که میلی به زادوولد ندارند، بیش از هر نوع خانواده دیگری در معرض گسست قرار دارند.

همچنین بین تعداد اولاد و میل مادر به طلاق، رابطه معکوسی وجود دارد؛ یعنی پایبندی به زندگی در مادری که دارای چند فرزند است و به هر دلیلی به دنبال طلاق است، بیشتر از مادری است که فرزندان کمتری دارد. در بحث مذکور، می‌توان این جمله را چنین بیان کرد که آمار طلاق در خانواده‌های تک‌فرزند بیشتر از خانواده‌های چندفرزند است؛ و هرچه تعداد فرزندان بیشتر باشد، رغبت پدر و مادر به گرفتن طلاق، کمتر است.^۱

مطالعات جامعه‌شناسی و علوم اجتماعی نیز نشان می‌دهد که: «طلاق میان افراد متأهل بدون فرزند، بیش‌تر از متأهلین دارای فرزند است.»^۲ یعنی فرزندان با حضور خود به عنوان سدی محکم در مقابل سیل ویرانگر حوادث، از حریم کانون خانواده محافظت می‌کنند.

۱. گروه جامعه، خانواده و جوان؛ «نگاهی به تأثیرات متقابل سبک زندگی و جمعیت

بر یکدیگر»؛ در: <https://www.farsnews.com/news/13931010001381>

۲. ر.ک: محمد قدسی و دیگران؛ «بازدارنده‌ها و تسهیل‌کننده‌های اقتصادی و اجتماعی

طلاق»؛ نشریه جامعه‌شناسی و علوم اجتماعی، مطالعات راهبردی زنان؛ پاییز

۱۳۹۰ش، شماره ۵۳.

آسیب‌شناسی تک‌فرزندی

حسینیه صالحان*

مقدمه

تک‌فرزندی یکی از مسائل آسیب‌زای دهه‌های اخیر است که اکثر خانواده‌های ایرانی بدان گرایش پیدا کرده‌اند. تک‌فرزندی موضوعی است که در سه سطح، فرزندان، خانواده‌های تک‌فرزند و جامعه، آثار مهمی از خود باقی می‌گذارد. عوامل مختلفی برای گرایش خانواده‌ها به تک‌فرزندی شناسایی شده است. برخی خانواده‌ها به دلیل سختی کشیدن در برخورد با فرزند اول، تمایلی به داشتن فرزندان بیشتر ندارند. برخی دیگر از خانواده‌ها به دلیل شرایط جدید در سبک‌های زندگی، پس از تولد فرزندشان دیگر نمی‌توانند بچه‌دار شوند. برخی از خانواده‌ها نیز تحت تأثیر محیط قرار گرفته، تک‌فرزندی را انتخاب می‌کنند. برخی دیگر به دلیل مشکلاتی همچون مشکل اقتصادی، تربیتی و امکانات رفاهی، به تک‌فرزندی رو می‌آورند. این گرایش، از آسیب‌های جامعه ما است؛ از این رو، بایسته است این امر واکاوی شود.

* دانش‌آموخته جامعه‌الزهرات علیها السلام و کارشناس روانشناسی.

در این مقاله سعی داریم به آسیب‌شناسی این مقوله بپردازیم.

۱. ناهمگونی با آموزه‌های دینی

از آموزه‌های دینی استفاده می‌شود که داشتن فرزند، آثار متعددی دارد؛ از جمله موجب اقتدار والدین می‌شود؛ چنان‌که روایات و سبک زندگی ایرانی نشان می‌دهد که فرزند، بازوی توانای والدین در شرایط سخت زندگی است. امام رضا علیه السلام فرمود: «... تَوْفِيرُ الْوَالِدِ لِتَوَائِبِ الدَّهْرِ وَ حَوَادِثِ الْأُمُورِ»^۱ [از برکات ازدواج] اندوختن فرزند برای (رویاری با) سختی‌های روزگار است».

روزی امام حسن عسکری علیه السلام به یکی از یاران خود فرمود: «ایا فرزند داری؟ عرض کرد: خیر! امام درباره او دعا فرمود: «اللَّهُمَّ ارْزُقْهُ وَلَدًا يَكُونُ لَهُ عَضُدًا فَنِعْمَ الْعَضُدُ»^۲ خدایا! به او فرزندی روزی کن که بازوی توانایی برای وی باشد؛ چراکه فرزند، چه خوب بازویی است!». قرآن نیز داشتن مال و فرزند را نشانه اقتدار می‌داند: «ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ الْكَرَّةَ عَلَيْهِمْ وَأَمْدَدْنَاكُمْ بِأَمْوَالٍ وَ بَنِينَ وَ جَعَلْنَاكُمْ أَكْثَرَ نَفِيرًا»^۳ سپس شما را دولت باز گردانیم و بر آنها پیروزی دهیم و شما را به مال‌ها و فرزندان یاری کنیم، و بر شمارتان بیفزاییم».

بنابراین، یکی از پایه‌های اصلی قدرتمندی والدین، فرزند است. طبیعی است که اگر تعداد فرزندان بیشتر باشد، والدین قدرتمندتر خواهند بود. از سوی دیگر، ایستادگی جامعه اسلامی در برابر تجاوز استکباری،

۱. محمد بن یعقوب کلینی؛ کافی؛ ج ۵، ص ۳۷۴.

۲. قطب‌الدین راوندی؛ الخرائج و الجرائح؛ ج ۱، ص ۴۷۸.

۳. اسراء؛ ۶؛ رک: علامه طباطبایی؛ المیزان فی تفسیر القرآن؛ ج ۱۳، ص ۴۰.

به گوهر ایمان و عمل جوانان فداکار وابسته است؛ از این رو، ائمه اطهار علیهم‌السلام پیروان خود را به ازدیاد نسل تشویق کرده‌اند. پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم فرمود: «فرزند بخواید و آن را طلب کنید؛ چراکه فرزند، مایه روشنایی چشم و شادی قلب والدین است»^۱.

جان رایان، کاتولیک سرشناس آمریکایی، نیز از زنان می‌خواست فرزندان زیادی داشته باشند؛ زیرا «تأمین خانواده‌های بزرگ به انواعی از نظم نیاز دارد که حاصلش زندگی‌های موفق است». خود وی خانواده‌ای یازده نفره داشت. به باور او «کارشناسانی که به کنترل موالید معتقدند، به رشد متعادل جامعه و ادامه حیات آن فکر نکرده‌اند»^۲.

۲. خطر از بین رفتن نسل

برنامه کنترل جمعیت در ایران پس از انقلاب، میان دولتمردان به سیاست راهبردی تبدیل شد. پیامد این موضوع در دهه ۹۰ این شد که در چند سال آینده با رشد منفی و پیر شدن تدریجی جمعیت مواجه خواهیم شد. بر اساس گزارش سازمان ملل در سال ۲۰۱۰، اگر ایران به همین صورت به ادامه جایگزینی جمعیتی بپردازد، در ۸۰ سال آینده، جمعیت ۳۱ میلیونی را تجربه خواهد کرد! از این میان، ۴۷ درصد این جمعیت را افراد سالمند بالای ۶۰ سال تشکیل خواهند داد. اگر قرار بر کنترل موالید باشد، در بلندمدت جامعه با انقطاع نسل

۱. فضل بن حسن طبرسی، مکارم الأخلاق؛ ص ۲۲۴.

۲. بیل مک کین؛ «تأملی درباره خانواده تک‌فرزندی»؛ ماهنامه سیاحت غرب؛ ج ۱۵، ص ۱۱۲.

مواجه خواهد شد؛^۱ از این رو، رسول خدا ﷺ فرمود: «تَتَاكُحُوا تَتَّاسَلُوا تَكْتُمُوا فَإِنِّي أَبَاهِي بِكُمْ الْأُمَّمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَوْ بِالسَّقَطِ»^۲ ازدواج کنید تا نسل شما افزایش یابد که من در روز قیامت به شما و حتی به بچه سقط‌شده شما بر سایر امت‌ها مباحات و افتخار می‌کنم».

برژینسکی، مشاور امنیت ملی سابق آمریکا، با توجه به مسئله کنترل جمعیت در ایران گفته است:

از فکر کردن به حمله پیش‌دستانه علیه تأسیسات هسته‌ای ایران اجتناب کنید و گفت‌وگوها با تهران را حفظ کنید. بالاتر از همه، بازی طولانی‌مدتی را انجام دهید؛ چون زمان، آمارهای جمعیتی و تغییر نسل در ایران، به نفع رژیم کنونی نیست.^۳

۳. عدم استحکام خانواده

انسجام خانواده‌ها بیشتر به روابط میان والدین بستگی دارد، اما تعداد فرزندان روی این موضوع نیز تأثیرگذار است؛ وقتی والدین فرزندان بیشتری داشته باشند، باید برنامه‌ریزی بیشتر و در ادامه وقت زیادتری را به موضوع خانواده و برطرف ساختن نیازهای خانواده اختصاص دهند که این موضوع باعث می‌شود پیوند والدین، شراکت و تلاش آنان برای رفع نیازهای فرزندان بیشتر شود. این موضوع حس باهم بودن و یک خانواده بودن را بیشتر می‌کند و در نهایت به انسجام بیشتر

۱. ر.ک: محمد فولادی؛ «تأملی در سیاست کنترل جمعیت، آثار و پیامدهای آن»؛ ص ۱۵۳-۱۸۰.

۲. محمد بن محمد شعیری؛ جامع الأخبار؛ ص ۱۰۱.

۳. خبرگزاری جمهوری اسلامی؛ «کنترل جمعیت از ضرورت تا فریب»؛ قابل دسترسی [http://www.irna.ir/fa/NewsPrint.aspx?ID=80744638\(۱۳۹۲/۴/۳\)](http://www.irna.ir/fa/NewsPrint.aspx?ID=80744638(۱۳۹۲/۴/۳)).

خانواده منجر می‌شود.^۱ یافته‌های تحقیقاتی و مشاهدات بالینی حکایت از آن دارد که عدم حضور فرزند در محیط خانواده، یکی از عوامل ناپایداری در زندگی مشترک است.^۲ در حقیقت، نبود فرزند یا حتی تک‌فرزندی در خانواده‌ها، سبب ایجاد فضای خالی در میان اعضای خانواده و بعضاً باعث بی‌علاقگی و تضاد در زندگی مشترک می‌شود. تحقیقات انجام‌شده در ایران نشان می‌دهد که این‌گونه خانواده‌ها بیش از هر نوع خانواده دیگری در معرض گسست قرار دارند.^۳ از سوی دیگر، تک‌فرزندی از گستردگی خانواده‌ها می‌کاهد و روابط فامیلی خواه‌ناخواه از بین می‌رود. فرزندان که تنها بزرگ می‌شوند، نه خواهر و برادری خواهند داشت و نه فرزندان آنان صاحب‌عمو، عمه، خاله و دایی خواهند بود. زندگی‌های گسترده به خانواده‌های کوچک تبدیل خواهد شد. تغییر شکل الگوی خانواده، نه‌تنها موجب از بین رفتن انسجام خانواده می‌شود، بلکه در آینده، افرادی منزوی، منفعل و افسرده به جامعه وارد می‌شوند.

۴. فرزندسالاری

در خانواده‌های تک‌فرزندی، بیش از حد به خواسته‌های فرزند توجه می‌شود. این توجه بیش از حد والدین و قرار دادن فرزند در کانون توجهات، آثار سوئی بر شخصیت کودک دارد. این‌گونه کودکان غالباً حساس، زودرنج، پرتوقع و کم‌صبر هستند؛ نمی‌توانند عواقب

1. <http://iusnews.ir/fa/print/183282>

۲. محمدحسین فرجاد؛ آسیب‌شناسی اجتماعی ستیزه‌های خانواده و طلاق؛ ص ۴۳-۱.

۳. باقر ساروخانی؛ طلاق، پژوهشی در شناخت واقعیت و عوامل آن؛ ص ۶۷-۷۱.

اشتباهات خود را بیازمایند و مسئولیت عمل خود را بپذیرند. این کودکان از جامعه انتظار دارند همانند والدین با آن‌ها رفتار کند و چتر حمایتی خود را بر سر آنان بگسترانند. در بسیاری از اوقات، این کودکان از آنجا که دنیای واقعی کاملاً مطابق میل و خواسته آنان و پاسخ‌گوی توقعاتشان نیست، دچار سرخوردگی و ناسازگاری می‌شوند. به علاوه، فرزندسالاری مانع شکل‌گیری شخصیت فعال فرزند می‌شود.^۱

۵. عدم رشد اجتماعی

بسیاری از جامعه‌شناسان معتقدند عدم رشد اجتماعی کودکان، مهم‌ترین پیامد تک‌فرزندی است؛ زیرا کودک به هم‌بازی نیاز دارد تا با او رقابت یا بازی و دعوا کنند. تجربه روابط انسانی به شکل سنتی آن، احساس ناشی از داشتن خواهر یا برادر و در شبکه روابط خویشاوندی مثل عمو، عمه، دایی و خاله است که عامل پیوندها و ثبات عاطفی در روابط اجتماعی نخستین هستند. سیاست تک‌فرزندی سبب می‌شود نسل برآمده از این خانواده‌ها به سمت انزوا و تنهایی سوق داده شوند. بر اساس تحقیقات روان‌شناسان، رفتارهای پسری که خواهر دارد، بهنجارتر از رفتارهای پسری است که خواهر ندارد. متخصص کودکان و روان‌کاو معروف انگلیسی، بر این باور است که ارتباط با خواهر و برادر، نقش مهم و اساسی در رشد و شکوفایی کودک ایفا می‌کند. این ارتباط، این امکان را فراهم می‌کند که کودک نقش‌های متفاوتی را بازی کند؛ به او کمک می‌کند خلاقیت و

1. <https://hawzah.net/fa/Article/View/93661>

خودجوشی‌اش را افزایش دهد؛ به او فرصت می‌دهد خشم و پرخاشگری‌اش را ابراز کند؛ و به او می‌آموزد این حس را هدایت کند؛ همان چیزی که او را برای زندگی در جامعه و رویارویی با افراد آماده می‌کند.^۱ گفتنی است که فرزندان زیاد، در رشد والدین نیز تأثیر دارد؛ بیل مک‌کین معتقد است که «ازدواج، داشتن فرزند زیاد و تشکیل خانواده‌های بزرگ، برای رشد والدین و ساخته شدن شخصیت فرزندان مفید است». وی در این باره می‌نویسد:

تنها ریشهٔ عمومی رشد و پختگی انسان، در پرورش فرزندان قرار دارد. هر چه تعداد فرزندان بیش‌تر، کودکی کردن، کم‌تر؛ یعنی وقتی شما زندگی خود را صرف خوب شدن و رشد دیگران کنید، آدم دیگری خواهید بود؛ ولی با داشتن بچه‌های کم، رشد شما کند خواهد شد.^۲

جان برکمن می‌گوید: «بهترین چیزی که مردان دارای خانوادهٔ بزرگ به دست می‌آورند، همین شخصیت ساخته‌شدهٔ آنان است».^۳

۶. انتظارات غیرمنطقی

این پیامد به دو مضمون فرعی انتظارات افراطی والدین و انتظارات افراطی تک‌فرزند تقسیم می‌شود. انتظارات افراطی والدین به انتظارات آنها در قبال سرمایه‌گذاری همه‌جانبه برای تنها فرزند خانواده اشاره دارد. وقتی همهٔ امکانات و توجهات به یک نفر اختصاص دارد، به

1. <http://ejournal.sums.ac.ir/31/khandani/farzandi.html>

۲. بیل مک‌کین؛ «تأملی دربارهٔ خانوادهٔ تک‌فرزندی»؛ ص ۱۱۲.

۳. همان.

همان میزان، سطح انتظارات و توقعات از او نیز بالا می‌رود. والدین سعی دارند همه آرزوهای دست‌نیافته خود را در تنها فرزند خود تحقق ببخشند یا می‌خواهند فرزند آنها به دلیل امکاناتی که در اختیار دارد، همه آرزوها و انتظارات آنها را برآورده کند. از سوی دیگر، چنانچه همه امکانات در خدمت تک‌فرزند قرار داشته باشد، ممکن است بر اثر تربیت نادرست، انتظارات تک‌فرزند به طرز نامناسبی رشد کند و در آینده در مواجهه با واقعیت‌های اجتماعی زندگی روزمره، دچار سرخوردگی شود.^۱

۷. احساس تنهایی و ناراحتی

کودکان تک‌فرزند هنگامی که خانواده تشکیل می‌دهند و صاحب فرزند می‌شوند، فرزندان آنها همواره با سؤال‌هایی نظیر «چرا من خاله، دایی، عمه یا عمو ندارم» مواجه می‌شوند و همین موضوع به ایجاد حس تنهایی در فرزندان والدین تک‌فرزند نیز منجر می‌شود. داشتن فامیل و محبت‌های ناشی از آن، یکی از نیازهای اساسی به شمار می‌رود. فرزندان علاوه بر محبت والدین به چشیدن محبت‌های دیگری از جمله محبت فامیل‌های وابسته نیز نیازمند هستند که این موارد، سیستم ایمنی روانی فرد را تقویت می‌کند و حمایت‌های بزرگی برای افراد در زندگی محسوب می‌شود و افراد می‌توانند با پشتوانه قوی‌تری در جامعه حاضر شوند. همین موضوع به افزایش تحمل افراد در برابر استرس‌ها، سختی‌ها و ناملایمات در زندگی منجر می‌شود؛ چراکه فرد

۱. ر.ک: جواد شجاعی و بهجت یزدخواستی؛ «تجربه زیسته تک‌فرزندان از تک‌فرزندی: مطالعه دختران بالای ۱۸ سال»؛ ص ۴۷-۴۷۶.

احساس بی‌کس‌وکاری نمی‌کند و می‌داند افرادی هستند که خالصانه او را حمایت می‌کنند.^۱

۸. اضطراب و استرس والدین

در کنار آسیب‌هایی که خود کودک تک‌فرزند با آن‌ها روبه‌رو می‌شود، آسیب‌های متعددی هم خانواده این کودکان را تهدید می‌کند؛ این خانواده‌ها همواره نگران هستند و فکر می‌کنند که اگر خدای ناکرده مشکلی برای این یک کودک به وجود بیاید، هیچ کاری از آن‌ها ساخته نیست. این والدین همواره زندگی پراسترسی دارند و از به وجود آمدن یک اتفاق، نگران هستند. خانواده‌هایی هم که توانایی داشتن فرزند بیشتر را نداشته‌اند، همواره در حسرت این موضوع به سر می‌برند که چرا ما نباید فرزندان بیشتری داشته باشیم. با ازدواج تنها فرزند این خانواده‌ها و یا دور شدن آن‌ها تحت هر اتفاقی، والدین این فرزندان در زندگی خود خلأ بیشتری احساس می‌کنند؛ درحالی‌که اگر تعداد فرزندان دو یا بیشتر از آن باشد، وقتی یکی از فرزندان از خانواده دور می‌شود، فرزندان دیگر برای تسلای خاطر والدین حضور دارند و این خلأ برای والدین کمتر به وجود می‌آید و این والدین تنهایی خود را با فرزندان دیگر پر می‌کنند.^۲

۹. الگوی پذیری نامناسب

کودکی که در یک خانواده تک‌فرزند رشد می‌کند، هیچ الگویی در

1. <http://iusnews.ir/fa/print/183282>

خانواده ندارد. در خانواده چندفرزند کودکان از همان سنین خردسالی، رفتار پدر و مادر را با فرزندان بزرگ‌تر خانواده مشاهده می‌کنند. در واقع، از همان ابتدا خط قرمزها را شناسایی می‌کنند و خوب و بد را می‌شناسند. اما در خانواده تک‌فرزند، هیچ‌الگویی وجود ندارد و به ناچار فرزند تنها مجبور است الگوهای خود را از بیرون از خانه و خانواده انتخاب کند؛ از این رو، تربیت در خانواده تک‌فرزند خیلی دشوارتر از خانواده چندفرزندی است.

از آنجا که اکثر خانواده‌ها چون از تأثیر فضاهای عمومی و دوستان فرزندان خود بر آنها نگران هستند، سعی می‌کنند با فراهم آوردن امکانات مجازی و دیجیتالی پیشرفته، مدام فرزند خود را در داخل خانه مشغول کنند. این موضوع نه تنها موجب صرف هزینه‌های بسیار و افزایش توقعات هر روزه فرزندان می‌شود، بلکه با ایجاد «یک فرهنگ اتاق غنی از رسانه»^۱ ناخواسته به انزوای هر چه بیشتر کودکان کمک می‌کند و از همه مهم‌تر با فراهم کردن دسترسی فرزندان به رسانه‌های بیشتر و عدم مدیریت مدت زمان و محتوای موردنظر رسانه، به طور غیرمستقیم به تأیید الگوهایی که فرزند در رسانه می‌بیند، می‌پردازد. با توجه به اینکه امروزه افراد به محتوای فراملی، فرادینی و فراسنی، به آسانی دسترسی دارند، آسیب‌های بی‌شماری از جمله علاقه به ادیان غیراسلامی، عقاید غیرملی، رفتارهای خارق‌العاده و خطرناک، بلوغ زودرس، و... تک‌فرزندان خانواده‌ها را تهدید می‌کند.

۱. ر.ک: سونیا لیوینگستون؛ «گزارش تحقیق رسانه و خانواده»؛ فصلنامه رسانه و خانواده، ش ۳۹، ص ۴۰.

در صورتی که در خانواده‌های چندفرزندی، احتمال کنترل محتواهای نامناسب توسط خواهر یا برادر بزرگ‌تر وجود دارد.

۱۰. یاری نکردن والدین در پیری

در دین اسلام پیوسته بر احسان به والدین به‌ویژه در سنین پیری و کم‌توانی آنان تأکید شده است؛ اما در اغلب خانواده‌های تک‌فرزند، فرزندان دچار کمال‌گرایی مفرط، استقلال و... هستند و این موضوع باعث می‌شود گاه به تنهایی در شهر یا کشور دیگر زندگی کنند. گاهی مدام در پی پیشرفت تحصیلی یا شغلی هستند و گاه به دلیل انزوا، با والدین ارتباط عاطفی برقرار نمی‌کنند. از این رو، والدین نمی‌توانند در سنین کم‌توانی از حمایت‌های فرزندان برخوردار شوند و بسیاری از نیازهای جسمی، مالی، عاطفی و... آنان برطرف نمی‌شود؛ درحالی‌که در خانواده‌های پرجمعیت، امکان برطرف‌سازی نیازهای والدین بسیار بیشتر از خانواده‌های تک‌فرزند است.

راه‌های نهادینه‌سازی حجاب و عفاف در فرزندان

محبوبه ابراهیمی*

مقدمه

دربارهٔ ضرورت و فلسفهٔ حجاب و عفاف بحث‌های گسترده‌ای شده است. اما ترویج این فرهنگ در جامعه و نهادینه‌سازی آن در میان نسل جدید، از مسائل مهمی است که واکاوی آن بایسته است. این مسئلهٔ مهم، تلاش نهادها و مراکز فرهنگی و نیز تلاش و همت مضاعف والدین را می‌طلبد. شاید تصور شود که حجاب فرزند ارتباطی به والدین ندارد و اینان در قبال بی‌حجابی فرزندان، مسئول نیستند؛ اما در آموزه‌های دینی، کاملاً برعکس است. اهمیت نقش والدین در حجاب دختران، به حدی است که حتی دختر بی‌حجاب، علاوه بر اینکه خودش برای بی‌حجابی مجازات می‌شود، مادر باحجابش نیز در آخرت، به این دلیل که از حجاب دخترش غفلت کرده، تنبیه می‌شود.^۱

* کارشناس ارشد مدرسی معارف.

۱. حسین مظاهری؛ تربیت فرزند از نظر اسلام؛ ص ۴.

با توجه به نقش کلیدی والدین در تربیت فرزند، قرآن و روایات تأکید می‌کنند که همگان باید مراقب خود و اعضای خانواده خود باشند: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ»^۱ ای کسانی که ایمان آورده‌اید، خود و خانواده خویش را از آتشی که هیزم آن انسان‌ها و سنگ‌هاست، نگه دارید؛ آتشی که فرشتگانی بر آن گمارده شده که خشن و سختگیرند». پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نیز فرمودند: «أَكْرَمُوا أَوْلَادَكُمْ وَأَحْسِنُوا أَدَبَهُمْ يُعْفَرُ لَكُمْ»^۲ فرزندانان را احترام کنید و آداب آنان را نیکو کنید تا آمرزیده شوید».

بنابراین بایسته است والدین در پوشش اسلامی فرزندان تلاش کنند؛ هرچند که این امر باید روش‌مند باشد.

والدین در ترویج عفاف نزد کودک و نوجوان می‌توانند عمل‌کردی بازدارنده یا برانگیزنده داشته باشند. نوع تأثیرگذاری آنان با شیوه‌هایی مرتبط است که به کار می‌گیرند. پیوسته تأکید شده که والدین همواره باید در شیوه تربیتی خویش از ابزارهای متناسب با سن فرزند بهره‌گیرند؛ برای نمونه در کودکی عنصر محبت، محرک فرزند در تأثیرپذیری از والدین است. متأسفانه «از اشتباهات رایج والدین این است که از کودکی فرزندان خود را به پوشش‌های نادرست و ناقص عادت می‌دهند. درحالی‌که آموزش حجاب باید در کودکی انجام شود و بر همین اساس تأکید شده که از کودکی، دختران را به حجاب

۱. تحریم: ۶؛ ر.ک: فضل بن حسن طبرسی؛ مجمع البیان فی تفسیر القرآن؛ ج ۱۰، ص ۴۷۷.

۲. حسن بن فضل طبرسی؛ مکارم الأخلاق؛ ص ۲۲۲.

عادت دهند»^۱ تا با این روش، از عادت کردن آنها به بی‌حجابی و بیگانگی با حجاب، پیش‌گیری شود. در ذیل به برخی از روش‌هایی که والدین می‌توانند برای نهادینه‌سازی حجاب و عفاف در کودکان و نوجوانان استفاده کنند، پرداخته می‌شود.

۱. بهره‌مندی از تمثیل

با تشبیه و تمثیل می‌توان برخی مفاهیم عقلی - رفتاری را برای کودکان قابل فهم ساخت. تبیین مسائل اخلاقی و تشبیه آن‌ها به مسائل زندگی روزمره، به ماندگاری و تعمیق آن در ذهن کودکان می‌انجامد.^۲ برای مثال می‌توان از کودک پرسید: «چرا خانم‌ها جواهرات خود را در خانه خود مخفی می‌کنند؟» پس از پاسخ‌دهی وی گفته شود: «موهای تو هم مانند جواهر است که باید از دید نامحرمان مخفی نگه داشته شود». یا دو عدد شکلات بردارید؛ یکی را از روکش و کاغذش خارج کنید و دیگری را همراه با پوشش نگه دارید. سپس هر دو را به زمین بیندازید. بعد به فرزند بگویید: «کدام را ترجیح می‌دهی؟» او به طور معمول شکلات محفوظ با پوست را برمی‌دارد. در این صورت می‌توان با چنین عباراتی به نتیجه‌گیری از تمثیل در ذهن کودک پرداخت: «این یعنی حجاب و پوشش. اگر دوست داری همیشه سالم و خوب بمانی، باید با چیزی مثل حجاب از خودت مواظبت کنی».^۳

۱. رسول جعفریان؛ *رسائل حجابیه*؛ ج ۲، ص ۸۴۰.

۲. محمد جعفری؛ *آسیب‌شناسی تربیت دینی در کودک*؛ ص ۲۰۶.

۲. قصه‌گویی

هنر قصه و داستان این است که با عاطفه و احساس کودک درگیر می‌شود و روش مناسبی است برای بیان بسیاری از مسائل که اثبات آنها نیازمند استدلالی قوی است که نمی‌توان آنها را در حد فهم کودکان شرح داد. در قرآن، روایات و تاریخ اسلام، قصه‌های زیادی وجود دارد که در آنها علاوه بر آموزش مفاهیم و دستورهای دینی به افراد، بر عبرت‌گیری از سرنوشت دیگران نیز تأکید می‌شود.^۱ همچنین می‌توان از سرنوشت‌های دیگر افراد، از جمله افراد مشهور و یا گزارش‌های عبرت‌آموز آسیب‌های اجتماعی استفاده کرد. «تکریم ارزش‌ها و نکوهش ضد ارزش‌ها که اغلب از طریق بیان سرگذشت انسان‌ها صورت می‌گیرد، به خصوص در دروان کودکی، به طور ناخودآگاه و نامحسوس، ارزش پاکدامنی و رعایت حریم‌ها را گوشزد می‌کند و با اعلام زمینه‌های خطر، این دو مفهوم را در زندگی مخاطبان خویش نهادینه می‌کند.»^۲

۳. تشویق و ترغیب

در تربیت دینی، پیام‌ها تحمیل‌کردنی نیستند، بلکه پذیرفتنی هستند؛ از این رو، لازم است والدین بکوشند آموزه‌های دینی را با تشویق و ترغیب همراه کنند و آن را با نرم‌زبانی و لطافت سخن، پذیرفتنی‌تر کنند.^۳ استفاده از واژه‌های دلنشین و زیبا در دعوت فرزندان به حجاب،

۱. مریم صف‌آرا و همکاران؛ «نهادینه‌سازی ارزش‌های اخلاقی در کودکان»؛ ص ۹۸.

۲. پیری ملکی؛ «بررسی شیوه‌های تربیتی و آموزش‌های خانواده پیرامون نهادینه کردن و حفظ حجاب و عفاف در کودکان و نوجوانان»؛ ص ۶.

۳. نعمت‌الله یوسفیان؛ تربیت دینی فرزندان؛ ص ۱۱۴.

نقش اساسی دارد. در این زمینه لازم است بیشتر درباره‌ی زیبایی‌های حجاب سخن گفته شود و سخن از گناه و مجازات‌های سخت آن در مرحله‌ی بعد قرار گیرد.^۱ صحبت دوستانه و سرشار از دوستی و محبت با فرزند نیز در تأثیرگذاری سخن، مؤثر است.

در تشویق کودکان به حجاب نیز می‌توان با پاسخ مثبت در برابر رفتار مطلوب کودک به تحسین او پرداخت. پاسخگویی ممکن است به شیوه‌های مختلف، از جمله ستایش رفتار، ابراز مهرورزی، و اگذاری مسئولیت‌های متناسب با رفتار فرزند و وعده‌ی پاداش به او باشد.^۲ خدا سَلَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرموده: «مَنْ فَرَّحَ ابْنَتَهُ فَكَأَنَّهَا أَعْتَقَتْ رَقَبَةً مِنْ وُلْدِ إِسْمَاعِيلَ»^۳ کسی که دخترش را خوشحال کند، مثل آن است که بنده‌ای از فرزندان اسماعیل را آزاد کرده باشد».

گویند خانواده‌ای از دست فرزند شرورشان کلافه شده بودند و پدر نیز هر بار او را به باد کتک می‌گرفت، به امید اینکه بر اثر تنبیه، دست از کارهای زشتش بردارد؛ اما فایده‌ای نداشت. روزی پدری که از دست فرزند شرورش به تنگ آمده بود، دست فرزند خود را گرفت و نفس‌زنان، نزد حضرت ابوالحسن عَلَيْهِ السَّلَام آورد و از وی شکایت کرد. حضرت فرمود: «فرزندت را نزن!». مرد از امام پرسید: پس چگونه فرزندم را تربیت کنم! امام ادامه داد: «برای ادب‌کردنش از او دوری و

۱. احمد لقمانی؛ چگونه فرزندان ما با حجاب می‌شوند؛ ص ۴۸.

۲. پیری ملکی؛ «بررسی شیوه‌های تربیتی و آموزش‌های خانواده پیرامون نهادینه کردن و حفظ حجاب و عفاف در کودکان و نوجوانان»؛ ص ۳.

۳. حسن بن فضل طبرسی؛ مکارم الأخلاق؛ ص ۲۲۱.

قهر کن!)^۱ سپس فرمود: «ولی مواظب باش که قهرت زیاد طول نکشد و هرچه زودتر با فرزندت آشتی کن.»^۲

۴. نصیحت و موعظه

انسان به دلیل ویژگی‌های مادی زندگی خود، همیشه در معرض جهل و غفلت قرار دارد. استفاده از موعظه و نصیحت، در غفلت‌زدایی او بسیار مؤثر خواهد بود. دختران نیز از این قاعده مستثنا نیستند، بلکه به لحاظ وابستگی عاطفی به پدر و مادر، نصیحت‌پذیرتر هستند. بنابراین در تربیت دختران، بهره‌گیری از پند، موعظه و نصیحت، بسیار اثربخش خواهد بود. در منابع دینی، از موعظه به عنوان «زنده‌کننده قلب»، «بیداربخش»، «جلادهنده دل» و «برطرف‌کننده غفلت» نام برده شده است.^۳ بنابراین والدین موعظه و نصیحت را باید در دستور کار خود قرار دهند؛ چنان‌که در سیره معصومین علیهم‌السلام موعظه و نصیحت به فرزندان دیده می‌شود؛ همچنین شواهد زیادی مبنی بر توصیه‌های بزرگانی همچون لقمان حکیم به فرزندان دیده می‌شود. نیز اهل بیت توصیه‌های فراوانی بر موعظه داشتند؛ برای نمونه، امام علی علیه‌السلام به فرزندان امام حسن علیه‌السلام توصیه می‌کند: «أَخِي قَلْبِكَ بِالْمَوْعِظَةِ»^۴ دلت را با موعظه زنده نگاه دار!»

البته در موعظه به فرزندان نکات زیادی را باید مورد توجه قرار داد؛ از

۱. احمد بن محمد ابن فهد حلی؛ *علاء الداعی*؛ ص ۸۹.

۲. مرتضی بذرافشان؛ *صد حکایت تربیتی*؛ ص ۱۸.

۳. محمد داوودی؛ *سیره تربیتی پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و اهل بیت علیهم‌السلام* ج ۲، ص ۱۹۴.

۴. ابن‌شعبه حرانی؛ *تحف العقول*؛ ص ۶۹.

جمله اینکه موعظه نباید با برخوردهای تحکم‌آمیز و امر و نهی‌های لجاجت‌برانگیز همراه باشد. علاوه بر این، دعوت و موعظه باید به موقع و سنجیده و بجا باشد؛ یعنی در هر وضعیت فکری و روحی فرزند، متناسب با همان وضعیت و سطح توقع فرزند، با او رفتار شود.^۱ متأسفانه گاهی والدین روش‌های متعلق به نسل و مقتضیات زمان دیگر را به اجبار به فرزندان خویش تحمیل می‌کنند؛ درحالی‌که فرزندان به دلیل تغییر شرایط و موقعیت اجتماعی، به دنبال خواسته‌ها و مطالبات دیگری هستند؛ در این باره، امام علی علیه السلام می‌فرماید: «لَا تَقْسِرُوا أَوْلَادَكُمْ عَلَى آدَابِكُمْ، فَإِنَّهُمْ مَخْلُوقُونَ لِزَمَانٍ غَيْرِ زَمَانِكُمْ»^۲ فرزندان را بر آداب خود تربیت نکنید؛ چراکه آنها برای [آینده و] زمانی غیر از زمان شما آفریده شده‌اند».

۵. الگودهی و الگوسازی

والدین می‌توانند به صورت غیرمستقیم، یعنی از طریق رفتار و عملکرد، بدون استفاده از آموزش‌های گفتاری، به نهادینه‌سازی حجاب و عفاف در فرزندان بپردازند. معمولاً مادرانی که دغدغه حجاب و عفاف دارند و در برخورد با نامحرم، رفتار عقیفانه از خود نشان می‌دهند و این حالت در وجود آنها نهادینه شده است، در عمل و به طور غیرمستقیم به نهادینه‌سازی باور حجاب و عفاف در فرزند خویش می‌پردازند.

۱. محسن شکوهی؛ تعلیم و تربیت اسلامی؛ ص ۱۵۳.

۲. ابن‌ابی‌الحدید؛ شرح نهج البلاغه؛ ج ۲۰، ص ۲۶۷.

یکی از شیوه‌های مؤثر در نهادینه کردن حجاب و عفاف، روش الگویی است. در این روش، فرد از افراد دیگر سرمشق و الگو می‌گیرد و از رفتار آنان پیروی و خود را با آنان همساز می‌کند. در اینجا باید گفت یکی از اولین کسانی که فرزندان از آنان الگو می‌گیرند، والدین هستند و بنابراین پدران و مادران باید از حیث دیداری، شنیداری، گفتاری و کرداری، اسوهٔ حسنه باشند.^۱

همسویی رفتار و گفتار والدین، نقش مهم و تأثیرگذاری در باورهای دینی و اخلاقی فرزندان دارد.^۲ در واقع، کودکان به این دلیل که نمی‌توانند در کارهایشان هدف‌گیری درستی داشته باشند، تمام توجهشان به پدر و مادر و اطرافیان است و اعمال و حرکات آنها را مشاهده و تقلید می‌کنند.^۳ بنابراین برای باحجاب شدن فرزندان، لازم است مادر، خود الگوی درست حجاب و رفتارهای توأم با حیا باشد تا انطباق رفتار و گفتارش سبب تأثیر کلام او شود و فرزند نیز به حجاب گرایش پیدا کند. به همین دلیل، والدین به‌ویژه مادران، الگوی عملی دختران هستند و لذا گفته می‌شود چنانچه مادران به تربیت اخلاقی دینی، آراسته شوند، می‌توانند فرزندان را هم به اخلاق و آداب دین، مزین کنند.^۴

۱. جواد درستکار؛ «کودکی، بهترین دوران برای آموزش مفاهیم حجاب و عفاف»؛ در:

http://news.police.ir/News/fullStory_printversion.do?Id=۲۸۶۹۴۲

۲. نعمت‌الله یوسفیان؛ تربیت دینی فرزندان؛ ص ۱۱۴.

۳. رضا فرهادیان؛ آنچه والدین و مربیان باید بدانند؛ ص ۳۸.

۴. رسول جعفریان؛ رسائل حجابه؛ ج ۲، ص ۸۴۰.

به همین جهت امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «طوبی لمن کانت أمه عقیفة»^۱ خوشا به حال کسی که مادرش عقیفه باشد».

۶. شناخت هویت و استعداد

از دیگر شیوه‌های تربیتی که موجب نهادینه شدن حجاب و عفاف می‌شود، «هویت‌شناسی» است. هویت‌شناسی باعث می‌شود انسان به عمیق‌ترین لایه‌های درونی انگیزه‌های رفتار خویش هدایت شود. انسان با تعمق در وجود خود، درمی‌یابد که خداوند او را برای هدفی متعالی آفریده است و نباید گوهر ارزشمند وجودی خود را ارزان از دست بدهد. در این روش، تمام تلاش والدین این است که کودک و نوجوان، ارزش وجودی و توانمندی‌های خود را بشناسد و به عزت درونی دست یابد و اقدامات لازم را برای حفظ و ارتقای سربلندی خود انجام دهد. اگر احساس خودباوری در کودکان و نوجوانان تقویت شود، همیشه و در تمام امور سعی می‌کنند ارزش خود را حفظ کنند و نفس خود را به پلیدی‌ها آلوده نکنند و رو به تعالی بروند.^۲ از این رو، در اولین مرحله لازم است ارزش وجودی دختر به او شناسانده شود تا وی دریابد که ارزشش در بدن مادی خلاصه نمی‌شود و مقام او بسیار بالاتر و والاتر از آن است که با خودنمایی، این ارزش زودگذر را برای خود کسب کند.^۳ با این روشنگری، دختر

۱. محمدباقر مجلسی؛ بحار الأنوار؛ ج ۵، ص ۲۸۵.

۲. سیدمحمدرضا علاء‌الدین؛ شیوه‌های مؤثر برای نهادینه کردن حجاب و عفاف در کودکان و نوجوانان از منظر قرآن و روایات؛ مجله قرآنی کوثر، زمستان ۱۳۸۹، ش ۳۷، ص ۱۳۸.

۳. محمود اکبری؛ عفت و پاکدامنی در اسلام؛ ص ۹۲.

نوجوان و جوان درمی‌یابد کسی که حجاب را انتخاب می‌کند و عفت و حیا را برمی‌گزیند، در حقیقت، مهارت تصمیم‌گیری و مدیریت احساس با عقل را فعال کرده و زمینه‌تمرکز فکری و روحی برای رشد و پیشرفت علمی را در خود فراهم کرده است.^۱

۷. تعمیق معرفت دینی

ممکن است نسل جدید، احکام مربوط به حجاب را شنیده باشند، اما تفکر و تعقل و نیز تحلیل مسئله برای آنها اتفاق نیفتاده است. به تعبیر دیگر، برخی مادران نمی‌توانند با تحلیل حجاب و ضرورت‌های آن، فرزند را با حقیقت و فلسفه حجاب آشنا کنند؛ درحالی‌که لازم است حجاب و پوشش اسلامی با بهترین روش‌ها و عمیق‌ترین تحلیل‌ها به نسل جدید عرضه شود؛ درحالی‌که این مسئله درباره حجاب عملی نشده و بحث‌های اساسی درباره حجاب، در حوزه نظری در مقاله‌ها، همایش‌ها و سمینارها مورد توجه قرار گرفته و جنبه عملی آن نادیده گرفته شده است.^۲ باید توجه داشت که برخورد ریشه‌ای در این زمینه و نهادینه شدن آن در وجود فرزندان، با ماندگاری آن در فرد، رابطه مستقیم دارد.^۳ لذا والدین باید در نهادینه شدن حجاب در فرزندان تلاش کنند. این مسئله مهم با ایجاد و تعمیق معرفت دینی، امکان‌پذیر خواهد بود.

بر این اساس، مادران باید الگوی دختران باشند. آیت‌الله اراکی نقل

۱. عبدالحمید واسطی؛ نگاهی دیگر به حجاب (حجاب و مدیریت احساس)؛ ص ۷۷.

۲. احمد لقمانی؛ چگونه فرزندان ما با حجاب می‌شوند؛ ص ۴۳.

۳. محمود اکبری؛ عفت و پاکدامنی در اسلام؛ ص ۹۱.

می‌کند که قبل از انقلاب، شخصی نزد مرحوم آیت‌الله بروجردی رفت و عرض کرد: «در خواب دیدم سه قرآن در خانه دارم که به ترتیب، یکی بزرگ و دیگری متوسط و سومی کوچک است و دیدم هر سه آتش گرفتند. تا آمدم آنها را خاموش کنم، قرآن بزرگ کاملاً سوخت و دومی نیز به کلی از بین رفت؛ ولی موفق شدم قرآن کوچک را که اطرافش آتش گرفته بود، خاموش کنم. تعبیر خوابم چیست؟» آیت‌الله بروجردی فرمود: «من تعبیر خواب نمی‌دانم؛ ولی در تهران شخصی به نام آیت‌الله سیداحمد قمی هست که در تعبیر خواب استاد است. نزد ایشان برو تا خوابت را تعبیر کند». آن شخص می‌گوید نزد آیت‌الله سیداحمد قمی رفتم و خوابم را تعریف کردم. ایشان فرمود: «تو سه دختر داری که یکی بزرگ و دیگری متوسط و سومی کوچک است. دختر اولی و دومی بی‌حجاب شدند. آن دو، همان دو قرآنی بودند که کاملاً سوختند؛ ولی دختر سومت تا درس ابتدایی‌اش تمام شد و خواست به دوره بالاتر برود و به این بهانه بی‌حجاب شود، گفתי دیگر اجازه نمی‌دهم این دختر از دستم برود و او را از رفتن به دبیرستان منع کردی؛ او همان قرآن کوچک است. اطرافش سوخت؛ ولی آتش آن را خاموش کردی. آیا اینها را که گفتم، درست است؟» مرد گفت: کاملاً درست است.^۱

۱. سید نعمت‌الله حسینی؛ نقش زنان صالحه در اصلاح جامعه؛ ص ۴۴.

آسیب‌های فردی و خانوادگی روابط در فضای مجازی

محبوبه ابراهیمی*

مقدمه

فضای مجازی نقش زیادی در آسایش و رفاه افراد دارد، اما فرد، خانواده و جامعه را با آسیب‌های جدیدی مواجه می‌کند. آمارهای متعدد از تعداد کاربران اینترنت، نمایانگر حضور گسترده رسانه‌های اجتماعی در جامعه ایرانی است؛^۱ چنان‌که ایرانیان زمان زیادی را صرف جست‌وجو در اینترنت می‌کنند.^۲ طبق آمار رسمی، در سال ۹۶، تعداد کاربران اینترنت در ایران، به ۵۶ میلیون نفر رسیده است.^۳

الف) بایستگی بحث

آنچه در این میان مهم است، شناخت آسیب‌های شناخته و ناشناخته

* کارشناس ارشد مدرسی معارف.

۱. «آسیب‌شناسی شبکه‌های اجتماعی»؛ مجله پایش سبک زندگی، ش ۱، ص ۱۱۱.
۲. علی مرشدی‌زاد؛ ظرفیت‌های فراروی جهان اسلام در فضای مجازی؛ ص ۴۱۷.
۳. مشرق نیوز؛ آخرین آمار کاربران فضای مجازی در ایران؛ ۶ اردیبهشت ۹۷، mashreghnews.ir؛ به نقل از منصورامینی رییس سازمان فضای مجازی سراج در همایش فضای مجازی، چالش‌ها، راهکارها و آینده پیش رو.

این فضا برای خانواده‌ها است. قدر مسلم این است که ناشناخته بودن افراد در این فضا، عامل مهمی در جلب اعتماد و روابط صمیمی است که در بیشتر موارد به اتفاقاتی ناگوار منجر می‌شود. برای روش‌مهندسازی و استفاده معقول و مشروع از فضای مجازی، بایسته است برخی آسیب‌های این روابط بررسی شود. در اینجا برای رعایت اختصار، تنها به آسیب‌های فردی و خانوادگی اشاره می‌شود.

ب) آسیب‌های فردی

روابط نامشروع در فضای مجازی، آسیب‌های فردی متعددی دارد که برخی از آن‌ها عبارتند از:

۱. آسیب اخلاقی

وقتی زن یا مرد بدون رعایت موازین شرعی و عقلی وارد روابط صمیمانه و عاطفی با جنس مخالف می‌شوند، آسیب‌های مهم اخلاقی به فرد وارد می‌شود. یکی از این آسیب‌ها، از بین بردن فضایل اخلاقی، همچون عفت است و این فضا بر کمرنگ شدن مرزهای حیا و عفت تأثیر می‌گذارد و موجب بیهوده‌گرایی، اشاعۀ مطالب کذب، شوخی‌های بی‌حدومرز، نگاه‌های آسیب‌زا، و رواج تهمت در فضای مجازی می‌شود.^۱ علاوه بر موارد ذکرشده، اتاق‌های گفت‌وگوی خصوصی بین افراد در شبکه‌های اجتماعی و نیز سایت‌ها و شبکه‌های مجازی، می‌تواند با ایجاد رفتارهای جنسی ناسالم، به گسترش فساد اخلاقی منجر شود و صدمات زیادی به بار آورد.^۲ در واقع، فرد با بیان مطالب

۱. علی رهبر؛ بیم موج؛ ص ۸۲.

۲. رضا اکبری و ام‌کلثوم دنیایی؛ جامعه‌شناسی خانواده و آسیب‌های نوپدید آن؛ ص ۱۵۴.

غیرواقعی سعی در جذب فرد مورد نظر دارد که این کذب، از جمله آسیب‌های اخلاقی جدی و مهم است که بدون شک زندگی زناشویی فرد با همسرش را تهدید خواهد کرد و در عین حال، فرد را از اهداف متعالی و زندگی توأم با اخلاق اسلامی، دور می‌سازد. مثلاً قرارهای اینترنتی و آشناکردن همسر با اینترنت و فضای مجازی، باعث شد یک مرد در سن ۳۳ سالگی درخواست طلاق کند. ماجرا از زمانی شروع شد که او اینترنت تلفن همراه خانمش را فعال کرد. او به مشاور دادگاه خانواده می‌گوید: «روزی همسرم مشغول پختن غذا بود و خیلی اتفاقی گوشی‌اش را برداشتم و وارد فضای چت شدم. فهرست را که باز کردم، اسم چند مرد غریبه را دیدم. نفس در سینه‌ام حبس شده بود. یکی یکی همه را باز کردم و خواندم. چیزی را که می‌دیدم، باورم نمی‌شد. او با چند مرد از شهرستان‌های مختلف، رابطه اینترنتی برقرار کرده و با یکی از آن‌ها قرار گذاشته بودند که او به تهران بیاید تا با هم به سینما بروند. با قیافه بهت‌زده و رنگ‌پریده، از همسرم خواستم در این باره توضیح دهد. ابتدا انکار کرد؛ اما وقتی گفتم قرار است با یکی از آنان به سینما بروی، گریه کرد و گفت: «همه چیز از ایمیل و چت شروع شده و کار به قرار گذاشتن کشیده شده است». بعد از این اتفاق، تصمیم گرفتم همسرم را طلاق دهم»^۱.

۲. آسیب‌های جسمی و روحی و روانی

رابطه نامشروع در فضای مجازی، نیازمند صرف وقت در این فضا و به نوعی اعتیاد به این فضا است و این امر، پیامدهای جسمی، روحی و

روانی متعددی در پی خواهد داشت؛ درد و کشیدگی در تاندوم‌های شست دست،^۱ بی‌خوابی، درد کمر، پشت، ماهیچه‌ها؛ خستگی و ضعف چشم،^۲ عارضه آرتروز در گردن و پا و همچنین کیست‌های مفصلی در میچ دست، مشکلات در ستون فقرات، خشکی عضلات و ماهیچه‌ها و چاقی، از آسیب‌های جسمی استفاده افراطی از فضای مجازی است.^۳ همچنین کارشناسان بر این باورند که آثاری همچون تغییر در تنفس، ضربان قلب و فشار خون که در اثر عواملی چون هیجان زیاد در فضاهای مجازی پدید آمده، ممکن است در فرد باقی مانده، باعث بروز رفتارهای خشونت‌آمیز شود.^۴

به طور کلی، استفاده بی‌رویه از فضای مجازی و ساعت‌ها چت کردن در شبکه‌های اجتماعی، فعالیت بدنی را کاهش می‌دهد و در نتیجه، سلامت فردی، خانوادگی و عمومی و همگانی را مختل می‌کند. این بی‌حرکی و کاهش فعالیت‌های بدنی، از آسیب‌های اساسی فضای مجازی در زندگی انسان‌ها است که می‌تواند با روابط در این فضا، در زمان طولانی، فرد را درگیر کند.

علاوه بر این، برخی آسیب‌های روحی و روانی حاصل از روابط مجازی در شبکه‌ها را نمی‌توان نادیده گرفت؛ افسردگی، بی‌حوصلگی، تندخویی و بدخلقی، از جمله این آسیب‌ها است.^۵

۱. اسماعیل سعدی پور؛ دنیای دیجیتال با تأکید بر نوجوانان؛ ص ۴۳.

۲. علی‌اکبر شاملی؛ «آسیب‌های فردی فضای مجازی از منظر اخلاق اسلامی»؛ ص ۱۷.

۳. رضا اکبری و ام‌کلثوم دنیایی؛ همان؛ ص ۱۵۵

۴. اسماعیل سعدی پور؛ همان؛ ص ۴۹.

۵. احمد امیدوار و علی اکبر صارمی؛ اعتیاد به اینترنت؛ ص ۲۵.

از جمله آسیب‌های روحی و روانی این روابط، آثاری است که در پی سوءاستفاده‌های افراد از این روابط در فضای مجازی صورت می‌گیرد. برای نمونه می‌توان به ماجرای دوستی دختر و پسری در واتساپ در سال ۱۳۹۴ اشاره کرد که در این ماجرا دختر با سادگی و اعتماد به حرف‌های غیرواقعی پسر، دلبسته او شد و تمام اسرار زندگی‌اش را با او در میان گذاشت. در مقابل، پسر با جلب اعتماد دختر، قرار ملاقاتی با او ترتیب داده و ضمن بودن و انتقال دختر از مشهد به زابل، با گروگانگیری و درخواست ۷۰۰ میلیون تومان از خانواده دختر، از اعتماد و اطلاعات او سوءاستفاده کرد.^۱

۳. انحراف جنسی

یکی از مسائلی که به طور چشمگیر در اینترنت و فضاهای مجازی گسترش یافته، هرزه‌نگاری و ترویج مسائل شهوانی است.^۲ در واقع، فضای مجازی امکان هرزه‌نگاری یا اشاعه مسائل جنسی را افزایش داده است.^۳ پیش از این، دسترسی به فیلم‌ها و عکس‌های مستهجن، به آسانی امروز نبود؛ طبق جدیدترین آمارها، روزانه صفحات بسیار زیادی در زمینه‌های غیراخلاقی و جنسی در اینترنت ایجاد می‌شود. عادت بیمارگونه به دیدن این عکس‌ها و فیلم‌های غیراخلاقی و پورنو، موجب بروز رفتارهای جنسی پرخطر و آسیب‌های واقعی می‌شود.^۴

۱. باشگاه خبرنگاران جوان؛ «عاقبت دوستی‌های مجازی برای دختر ۲۰ ساله!».

۲. علی مرشدی‌زاد؛ همان؛ ص ۴۱۲.

۳. سعیدرضا عاملی؛ خانواده مسلمان و فضای مجازی؛ ص ۱۴۷.

۴. رضا اکبری و ام‌کلثوم دنیایی؛ همان؛ ص ۱۵۶.

ج) آسیب‌های خانوادگی

علاوه بر آثار فردی، رابطه نامشروع و محبت‌های غیرشرعی در فضای مجازی می‌تواند آثار سوئی بر روابط همسران به همراه داشته باشد

۱. کم شدن روابط خانوادگی

هر چه میزان استفاده از شبکه‌های مجازی در خانواده بیشتر باشد، تعاملات خانوادگی کمتر می‌شود. تحقیقات اخیر در آمریکا نشان می‌دهد که کاربران اینترنت و رسانه‌های جمعی در مقایسه با کسانی که کاربر نیستند، وقت کمتری با خانواده می‌گذرانند.^۱ همچنین مطالعات نشان می‌دهد که کاربران شبکه‌های اجتماعی، کمتر به دیدار دوستان و بستگان خود می‌روند و به جای آن سعی می‌کنند در فضای مجازی با آنها ارتباط برقرار کنند. این افراد با اعضای خانواده خود کمتر صحبت می‌کنند و هنگامی که در کنار اعضای خانواده خود هستند، کارها و فعالیت‌های شخصی خود را در شبکه‌های اجتماعی پیگیری می‌کنند.^۲ به این ترتیب، شبکه‌های اجتماعی بر روابط خانوادگی افراد تأثیر گذاشته، موجب تغییر سبک زندگی خانوادگی می‌شود.

۲. خیانت به همسر

با ورود همسران به روابط متقابل عاطفی با افراد غریبه و تداوم و تعمیق تدریجی صمیمیت‌ها، امکان شکل‌گیری روابط با جنس مخالف در فضای مجازی زیاد شده و این عوامل، موجبات شکل‌گیری روابط

۱. همان؛ ص ۱۵۲.

۲. «آسیب‌شناسی شبکه‌های اجتماعی»؛ مجله پایش سبک زندگی؛ ص ۱۱۳.

نامشروع و گناه‌آلود بین افراد نامحرم را رقم می‌زند و به خیانت به همسر منجر می‌شود. این روند به حدی تدریجی و خزنده شکل می‌گیرد که در بسیاری مواقع، خود افراد متوجه شکل‌گیری خیانت نمی‌شوند.^۱

شواهد پژوهشی نیز مؤید تأثیرگذاری شبکه‌های اجتماعی و دنیای مجازی در برقراری روابط فرازناشویی (خارج از چارچوب روابط زناشویی) است؛ برای نمونه، نتایج پژوهشی، رابطه شبکه‌های مجازی تلفن همراه و خیانت را نشان داده است.^۲ این رابطه، به صورت موردی، درباره شبکه‌های اجتماعی خاص و تأثیر آنها بر خیانت نیز بررسی شده است و برای مثال در پژوهشی، این نتایج حاصل شده که هر چه تراز استفاده از فیس‌بوک (یکی از شبکه‌های مجازی) افزایش یافته، از تراز هویت دینی کاسته شده و زمینه برای رفتارهای پرخطری همچون خیانت فراهم شده است.^۳

جوانی تازه‌داماد وقتی از خیانت همسرش مطلع شد، اقدام به خودکشی کرد. او وقتی از مرگ نجات یافت، از دادگاه درخواست

۱. فریفته هدایتی؛ «نقش شبکه‌های اجتماعی مجازی در ایجاد مشکلات بین همسران»؛

خبرگزاری صداوسیما، www.Iribnews.ir

۲. سیدعلیرضا افشانی و همکاران؛ «نقش شبکه‌های اجتماعی مجازی در روابط فرازناشویی (با تأکید بر شبکه‌های مجازی تلفن همراه)»؛ *فصلنامه مطالعات امنیت اجتماعی*، ش ۵۰، تابستان ۱۳۹۶ش.

۳. وحید قاسمی و دیگران؛ «تعامل در فضای مجازی شبکه‌های اجتماعی اینترنتی و تأثیر آن بر هویت دینی جوانان با پژوهش موردی فیس‌بوک و جوانان شهر اصفهان»؛ *دوفصلنامه علمی پژوهشی دین و ارتباطات*، سال نوزدهم، ش ۲.

طلاق کرد. این جوان ۲۴ ساله که با این خانم در شبکه‌های اجتماعی آشنا شده بود، در یک اقدام عجولانه تن به ازدواج با او داده بود...»^۱

۳. تعارضات زناشویی

در واقع، وقتی افراد متأهل اعم از زن و مرد، به هر دلیلی در فضای مجازی وارد روابط ممنوع می‌شوند، اتفاقات ناخوشایندی در روابط زناشویی خود رقم می‌زنند که یکی از آنها تعارضات و اختلافات میان همسران است. یافته‌های تحقیقی در این زمینه، حاکی از آن است که نه تنها بخشی از تعارضات، بلکه تمام ابعاد تعارضات زناشویی از شبکه‌های اجتماعی تأثیر می‌پذیرند؛ کاهش همکاری، روابط جنسی، تحریک‌پذیری، امور مالی، رابطه با خویشان همسر، رابطه با خویشان خود، و امور فرزندان، از جمله مواردی هستند که بیشترین تأثیرپذیری را از شبکه‌های اجتماعی دارند.^۲ نتایج این تحقیق همچنین حاکی از آن است که در میان این آسیب‌ها، بیشترین آسیب در حوزه روابط جنسی و کمترین آسیب در تنظیم امور مالی است.^۳ اما به هر حال این نتایج، بیانگر رابطه معنادار بین استفاده از شبکه‌های اجتماعی و میزان تعارضات زناشویی همسران است.

۴. طلاق

یکی دیگر از پیامدهای روابط نامشروع در شبکه‌های مجازی، منتهی

1. <http://www.rokna.ir> (۹۶/۶/۲۴)

۲. حسین اسکندری و حمید درودی؛ «بررسی ارتباط میزان استفاده و اعتیاد به شبکه‌های اجتماعی بر گرایش به طلاق و تعارضات زناشویی»؛ ص ۲۳.

۳. همان.

شدن روابط زناشویی به طلاق و جدایی است. افراد با برقراری روابط عاطفی ناسالم در فضای مجازی، از فضای واقعی غافل می‌مانند و در چنین شرایطی، زن و شوهر، به جای برقراری ارتباط صمیمانه با هم، مشغول گفت‌وگو در فضای مجازی می‌شوند و این عمل باعث افزایش فاصله میان همسران و در مراحل بعد، بروز جدایی می‌شود.^۱ خانمی با مراجعه به دادگاه خانواده دادخواست طلاق داد و به قاضی گفت: «شوهرم هر شب که به خانه می‌آید، تنها به فکر متصل شدن به اینترنت است. او دائم با دخترهای ناآشنا در فیس‌بوک چت می‌کند و در تلگرام با آنها در ارتباط است. دیگر خانواده برای او معنایی ندارد. فیس‌بوک، کابوس و هووی من شده و شوهرم وقتی پای اینترنت می‌نشیند، دیگر حاضر نیست حتی برای شام با من سر یک سفره بنشیند. در واقع، شوهرم با فیس‌بوک ازدواج کرده و این موضوع، به کابوس هر شب من تبدیل شده است. وقتی کنار شوهرم می‌روم تا در جریان کارهایش قرار بگیرم، بر سرم فریاد می‌زند و صفحه کامپیوتر یا گوشی خود را برمی‌گرداند. دادخواست طلاق دادم تا مشکلات و ناراحتی‌هایم پایان یابد و او بداند وقتی می‌گوییم از تو جدا می‌شوم، دروغ نیست. درست است که پیشرفت فناوری و به‌روزشدن باید رخ دهد، ولی شوهرم زیاده‌روی می‌کند و من دیگر معنای داشتن شوهر را نمی‌فهمم».^۲

گفتنی است که این پیامد، جهانی است؛ چنان‌که در سال ۲۰۱۴، شرکت در شبکه‌های اجتماعی عامل اصلی جدایی زوج‌های چینی شناخته

۱. رضا اکبری و ام‌کلثوم دنیایی؛ جامعه‌شناسی خانواده و آسیب‌های نوپدید آن؛ ص ۱۵۲.

2. <http://jamejamonline.ir/online/2811857274846653879> (۹۶/۴/۲۲).

شده است. همچنین به استناد پژوهش‌ها در امریکا، شبکه‌های اجتماعی در پرونده‌های طلاق این کشور، نقش قابل‌توجهی دارند.^۱ در ایران نیز بر اساس گزارش‌ها، در یک پنجم دادخواست‌های طلاق، رد پایی از شبکه‌های اجتماعی وجود دارد و ۵۶ درصد طلاق‌ها مستقیم یا غیرمستقیم با شبکه‌های اجتماعی مرتبط است.^۲ نیز در ۲۰ تا ۲۵ درصد پرونده‌های طلاق در دادگاه‌های خانواده، کلمهٔ فیس‌بوک ذکر شده است.^۳

در پژوهشی در آمریکا با عنوان «بررسی تأثیر شبکه‌های اجتماعی به خصوص توئیتر بر خیانت زناشویی و طلاق»، مشخص شد شبکه‌های اجتماعی با فراهم کردن زمینهٔ روابط عاشقانه با افرادی غیر از همسر، باعث خیانت زناشویی و در نهایت طلاق می‌شوند.^۴

۱. فریفته هدایتی؛ «نقش شبکه‌های اجتماعی مجازی در ایجاد مشکلات بین همسران»؛

خبرگزاری صداوسیما، www.Iribnews.ir

۲. همان.

۳. همان.

۴. سیدعلیرضا افشانی و همکاران؛ «نقش شبکه‌های اجتماعی مجازی در روابط فرازناشویی (با تأکید بر شبکه‌های مجازی تلفن همراه)»؛ فصلنامهٔ مطالعات امنیت اجتماعی، ش ۵۰، تابستان ۱۳۹۶ش.

جرایم و امنیت در فضای سایبری

سرگرد مهدی فرازپور*

مقدمه

وضعیت فضای سایبری کشور و جرائم آن، تفاوت‌هایی نسبت به جرائم امسال و سال قبل وجود دارد که با توجه به اولویت جرائم سایبری و عقبه آنها، باید کلیاتی درباره فضای سایبر و حوزه تقسیم بندی جرائم بیان و سپس مصادیق جرائم و اولویت‌های جرائم «سایبری» را تشریح کنیم.

فضای سایبر، بستری است که بخش‌های مختلف زندگی اجتماعی افراد در آن قابل تعریف هستند؛ پرداخت مالی، ارتباط اجتماعی، توانمندسازی، بهره‌مندی از امکانات، خدمات چه در حوزه خصوصی و دولتی، حوزه ازدواج و... . وقتی یک اجتماع انسانی، شکل مجازی در بستر این فضای سایبری بگیرد؛ مسلماً بخشی از همان آسیب‌ها و جرائم به این فضا کشیده خواهد شد.

* کارشناس پلیس فتا.

فضای سایبری و انحراف ذهنی

در حوزه جرائم، یک پدیده جرم‌شناسی نشأت گرفته از انحراف ذهنی افراد وجود دارد که می‌گویند: جرائم، سرریز عدم کارکردهاست (کارکردهای اجتماعی - فرهنگی)؛ یعنی اگر انحراف ذهنی که در ذهن افراد وجود دارد، با استفاده از قابلیت‌های فضاهای مختلف، از جمله فضای سایبری تسری پیدا کند، بعد از مدتی به آسیب اجتماعی تبدیل می‌شود.

بنابراین عدم کنترل و مهار آسیب اجتماعی و نیز عدم توانمندسازی اقشار آسیب‌پذیر در برابر آنها، به سرریزی در اجتماع منجر می‌شود که همان جرم است؛ یعنی در همه جوانب، فرایند انحرافات ذهنی و کجروی‌ها تا ارتکاب جرم، یک فرایند شناخته شده است. فضای سایبری نیز در انحراف کجروی‌ها یا در تکثر توسعه آسیب‌ها یا مستقیماً در ارتکاب جرم هم تأثیر می‌گذارد.

اقسام جرائم و مصادیق آن

جرائم به دو دسته تقسیم شده‌اند:

الف. جرائم سنتی؛

ب. جرائم نوپدید.

این جرائم به واسطه افزایش سطح کاربری عموم مردم، در فضای سایبری به وجود آمده است. جریان نوپدید در فضای سایبری نیز به دو دسته تقسیم می‌شود:

۱. جرائم سنتی در بستر فضای سایبری که عبارتند از: سرقت، انتشار

تصاویر خصوصی افراد و انواع و اقسام توهین‌ها در فضای سایبری.

۲. جریانی که فضای سایبری به صورت نوپدید با خودش به همراه آورده است.

از سال ۱۳۹۲ به بعد، میزان تأثیر فضای سایبر در ارتکاب جرائم سنتی قابل توجه است. برای مثال آمارهای مختلفی که در مکان‌های متفاوت و اشکال‌های گوناگون جمع‌آوری شده است، بیانگر آن ۶۵٪ علت‌های قتل به عنوان جرم سنتی، تا قبل از سال ۱۳۹۰، نزاع و درگیری بوده است. از سال ۱۳۹۰ به بعد، علت از سمت نزاع و درگیری، به قتل‌های خانوادگی تغییر کرده است. سهم نزاع و درگیری‌ها در بروز قتل کاهش یافته و سهم بحث اختلافات خانوادگی یا قضایای ناموسی افزایش یافته است. آنالیز آمار کلی کشور در حوزه ارتکاب جرم، از سال ۱۳۹۲ به بعد نشان می‌دهد که نقش فضای سایبری به عنوان وسیله یا ابزاری در زمینه‌چینی برای ارتکاب قتل‌های خانوادگی، قابل توجه است.

جرائم سنتی به وسیله ابزار فضای سایبر، از سال ۱۳۹۲ یک جهش پیدا کرده است؛ برای مثال بیشتر عملیات‌های پلیس مبارزه با مواد مخدر برای کشف باند، سنتی است؛ یعنی یا به وسیله فرد نفوذی دارد یا گزارش افراد و یا اجیر کردن یکی از مرتکبین برای کسب اطلاعات. اگر چه پلیس از ابزار فنی نیز استفاده می‌کند، ولی اگر حوزه فضای مجازی پلیس مواد مخدر فعال شود (که شده است)، کشفیات آن کمتر از کشفیات فیزیکی نخواهد بود. فضای سایبر با قابلیت‌هایی که دارد، در حوزه پلیس آگاهی در جریان جنایی، قتل، تجاوز به عنف و سرقت

مسلحانه، نقش گسترده‌ای پیدا کرده است. در حوزه جرائم امنیتی نیز بیش از ۹۰٪ تمام ارتباط‌گیری و شبکه‌سازی‌هایی که علیه جرائم امنیتی در کشور انجام می‌شود، از طریق فضای سایبر شبکه‌سازی شده است. از این روست که از سال ۱۳۹۲ به بعد، تأثیر ابزار فضای سایبر در ارتکاب جرائم و جریان سستی افزایش یافته است.

جرائم نوپدید

جریان نوپدید، یعنی جایی که به آن جرم محض سایبری می‌گوییم. بیشتر مرتکبین جرائم سستی، بزه‌دیدگان، قربانیان و دستگیر شده‌های جرائم سستی در فضای سایبر، متأهل هستند. ۶۳٪ قربانیان جرائم سستی در بستر فضای سایبر، خانم‌ها هستند. رنج سنی قربانی‌های خانم، کمتر از بیست سال و قربانیان آقا، بالای بیست سال است. خانم‌ها برای مراجعه و ابراز شکایت به مراجع انتظامی و قضایی، خیلی زود اقدام نمی‌کنند؛ بلکه وقتی مشکل حاد می‌شود، فرد مراجعه کرده و ماجرا و شیوه خدشه‌دار شدن حیثیت زندگی‌اش را بیان می‌کند. این در حالی است که در بستر فضای سایبر، جسارت و انگیزه ارتکاب جرم در خانم‌ها نیز بالاست؛ برای مثال در یک جرم اخلاقی حالت نامشروع، اگر آقایی بخواهد تمهیدات یک ارتباط نامشروعی در فضای سایبر را بچیند و مرتکب چنین جرم یا آسیب و انحرافی شود، با احتیاط بسیار و انجام ملاحظات فنی این کار را انجام می‌دهد تا چیزی در جایی ثبت نشود و رد پای او از خود به جا نگذارد، اما خانم‌ها بدون هیچ احتیاط و ملاحظه‌ای این کار را انجام می‌دهند.

یکی از خصوصیات ابتدایی در فضای سایبر برای مردم، عادی‌سازی محرمانگی و خصوصی‌سازی است. آنچه باعث نقض محرمانگی و خصوصی‌سازی می‌شود، حذف «ناظران اجتماعی» است. به عبارت بهتر مرحله تأثیرگذاری فضای سایبر در زندگی عادی مردم که ناظر اجتماعی در آن تاثیرگذار نباشد، مرحله انحراف و آسیب است. عوامل تأثیرگذار را می‌توان کلمات، گفتگوها و عبارات جدید دانست که شخص در بیست سال قبل زندگی‌اش نشنیده، تصاویرش را ندیده و کلیپ و چالش مخصوصش را هم ندیده است. این مواجهه ناگهانی او را به مرحله انحراف می‌رساند. برای مثال خانمی، مرد دیگری در زندگی‌اش وجود دارد که گاهی با او چت می‌کند. این مرد به او القا می‌کند که بد نیست برای روز مبادا زمانی که آدم دعوایش می‌شود، دوست پسری داشته باشد.

جرایم اقتصادی

بخشی از جرائم مالی و اقتصادی، برداشت‌های غیر مجاز است که برخی به گونه قمار و شرط‌بندی، و بعضی به شیوه کلاهبرداری است. منظور از برداشت‌های غیر مجاز این است که آقا یا خانم هکر اطلاعات حساب بانکی افراد را به دست می‌آورد و از آنها بهره‌برداری می‌کند. به این صورت که اگر حساب فرد قربانی پول داشته باشد، هکر پولش را از طریق خرید کالا یا کارت به کارت یا خرید شارژ به صورت غیر مجاز برداشت می‌کند. نکته جالب توجه آنکه عمده مرتکبین این جرائم مالی، زیر هیجده سال سن دارند.

در حوزه فضای سایبری، بیشتر هکرها در چند استان مشخص از جمله قم، به سبب وجهه مذهبی مردم شهر، از ترفندهای معنوی هم چون برنده شدن فیش عتبات عالیات یا برانگیختن احساس دلسوزی و... استفاده می‌کنند. برای مثال پسر چهارده ساله‌ای شش تا کانال دارد که در دو تای آنها، صد و بیست و پنج هزار عضو و در دیگری سیصد و پنجاه هزار عضو دارد. بدون هیچ محدودیت و رعایت خطوط قرمزی فقط با شعر، هزل، عکس و تمسخر و... عضو جمع کرده است و در لابلای مطالب ارائه شده، به چند شیوه مختلف نرم‌افزاری، ربات و بدافزار خود را نیز تبلیغ می‌کند و با شگردهایی که دارد، اطلاعات حساب افراد را خالی می‌کند. بر اساس آمار، ۵۷ نوجوان در کشورمان با استفاده از فضای سایبری، توانستند یک تریلیارد و صد میلیارد تومان، یعنی هزار و صد میلیارد تومان از حساب مردم بردارند.

از هر ۱۰۰ نفر، ۷۲ نفر در کشور دسترسی کاربردی به اینترنت دارند و این، یعنی توسعه بستر و پهنای باند! اولین وظیفه هر دولتی برای مردمش، تأمین امنیت در فضای سایبری یا تأمین اینترنت پاک^۱ است. می‌گویند با دسترسی مردم به اینترنت، میزان داده و ستانده آنها با هم برابر می‌شود. اما به راستی چه داده‌ای می‌دهید و چه ستانده‌ای می‌گیرید؟ اینترنت برای همه مردم فراهم شده است، ولی در مقابل این داده به مردم، چه چیزی از آنها گرفته شده است؟ برای مثال خانم

۱. مراد از اینترنت پاک، اینترنتی است که در آن خبری از فیس‌بوک، یوتیوب و بیشتر سایت‌های آپلود عکس و فیلم و تقریباً تمام شبکه‌های اجتماعی مانند گوگل ریدر، بلاگر و وردپرس، فرندفید، توییتر و هر سایت خلاقانه و پر ترافیک دیگر نخواهد بود.

بیست ساله‌ای به واسطه دسترسی به فضای سایبری و خرید کالا از آن، مرحله انحراف ذهنی‌اش با جنس مخالف به گونه‌ای آسیب‌رسان رشد کرده که سبب جدا شدن وی از همسرش می‌شود. بازگشت این خانم بیست ساله با برچسب ارتباط نامشروع و صد ضربه شلاق به خانه پدری، حیثیت سه نسل هیأت امنایی بودن پدرش و نذرهای مادر خیرش را از بین می‌برد. اگر فضای سایبری نبود، شاید مدت زمان این ارتباط‌گیری خیلی بیشتر بود. یکی از دستاوردهای فضای سایبر در حوزه فرهنگی - اجتماعی در کشور ما، حذف این فاصله زمانی است، یعنی اگر این خانم به سبب وجود مشکلات خانوادگی، مهارتی، ارتباطی و روانشناسی می‌خواهد باعث از بین رفتن خانواده خود شود و برای این کار سه ماه یا هشت ماه زمان می‌خواهد، با بستر فضای مجازی این زمان به سه روز تبدیل می‌شود.

مهم‌ترین علت به دام افتادن و قربانی شدن بخش عظیمی از مرتب‌ترین با فضای سایبر در کشور اعم از زن و مرد را می‌توان انحراف ذهنی دانست. انحراف ذهنی، علتی است که به عنوان زمینه‌ای در همه افراد وجود دارد و باید با آموزش مهارت‌های خود کنترل‌گری و سواد رسانه‌ای، فرهنگ سازی شده و توسط ناظران اجتماعی مهار شود.

سواد رسانه‌ای یا مهارت‌های سایبری

مهارت سایبری، استانداردهای دارد که برخی استانداردهای سازمان ملل و برخی دیگر استانداردهایی است توسط افراد متخصص در کشور به آن اضافه شده است. مردم برای ورود در فضای سایبری، باید

این حداقل استانداردها را رعایت کنند. بنا بر تحقیقات، بیشترین تقاضا و نیاز مردم در بحث آموزش، بحث فضای سایبری است؛ بنابراین عدم وجود مهارت ارتباطی و مهارت‌های سایبری برای ارتباط‌گیری، مهم رین مشکل مردم ماست. مروری بر پرونده‌های جرائم سایبری، گویای آن است که استفاده‌کنندگان از اینترنت فاقد این مهارت هستند. برای مثال نمی‌دانند قربانی شدن یعنی چه و نمی‌دانند منتشر کردن تصویر خصوصی چه عواقبی دارد. در حوزه مسائل مالی، شرایط اسفناک‌تر است. بیشتر مشکلات قربانیان در فضای مجازی، ناشی از نا آگاهی و ساده‌انگاری است.

بزه‌دیدها و بزهکارها

درصد بزه‌دیدگان نا آگاه در کشور، بیش از ۶۰٪ است؛ یعنی بزه‌دیده آگاه خیلی کم است؛ زیرا مهارت سایبری در افراد وجود ندارد. این در حالی است که بزهکارهای فضای سایبر، عمدتاً آگاهند و از خلأ نا آگاهی بزه‌دیدها استفاده می‌کنند.

بیشترین جرائم در کشور، مربوط به جرائم مالی و ۸۲٪ از پرونده‌ها، مربوط به این حوزه است که به دلیل برداشت غیر مجاز و کلاهبرداری ایجاد شده‌اند. پلیس فتا در هر نیم ساعت، حداقل دوازده تا سیزده پرونده برداشت غیر مجاز تشکیل می‌دهد. اگرچه بیشترین جرائم سایبری در کشور مالی است، اما در واقع رقم خاکستری جرائم اخلاقی بیشتر است.

برداشت‌های غیر مجاز از حساب‌های بانکی

برداشت‌های غیر مجاز در اثر لو رفتن اطلاعات حساب بانکی افراد و به دو روش رخ می‌دهد: روش‌های مهندسی اجتماعی و استفاده از قابلیت‌های ابزارهای فنی در فضای سایبری. برای نمونه در روش مهندسی اجتماعی، فردی با شما تماس می‌گیرد و به شما اعلام می‌کند که برنده سفر عتبات عالیات شده و اکنون روی آنتن زنده در حضور وزیر با شما صحبت می‌کند. سپس برای پرداخت هزینه سفر شما را به سوی عابربانک می‌کشاند؛ در حالی که از شما می‌خواهد تماس با او را قطع نکنید و پای خودپرداز هر آنچه او می‌گوید انجام دهید.

خانم وکیلی تماس گرفته بود و می‌گفت هفتاد میلیون از حسابش برداشته‌اند. وقتی پرسیدیم چرا شکایت نکرده است؟ گفت دو روز است که به سبب این اتفاق بیمار شده است. به او گفتیم شما که وکیل هستید چرا گول این افراد را خورده‌اید؟ گفت: به اندازه‌ای با اعتماد به نفس صحبت می‌کرد که مرا نیز اغفال نمود.

متأسفانه در برخی ادارات، وقتی حقوق واریز می‌شود، عده‌ای از افراد با آگاهی از مشخصات پرسنل به بهانه واریز شدن اشتباهی حقوق مثلاً رئیس اداره به حساب آنها، قصد کلاهبرداری از طریق فضای سایبری دارند. بنابراین در حوزه برداشت‌های غیر مجاز، اطلاعات مالی افراد به وسیله ابزار فنی یا به وسیله مهندسی اجتماعی از دست می‌رود.

اطلاعات حساب بانکی چیست؟ شماره کارت، رمز دوم، تاریخ انقضا و پی سی وی که روی کارت نوشته شده است که بیشتر در خریدهای

ایترنتی لو می‌رود. اگر چه این حرف باعث نگرانی خیلی از افراد می‌شود، اما اگر فرد از یک درگاه امن خرید کند، به مشکل بر نمی‌خورد. اگر فردی در خرید به مشکل خورد، معلوم است که درگاه جای نا‌امنی است. چه زمانی این مشکل به وجود می‌آید؟ زمانی که انحراف ذهنی در ذهن هکر وجود داشته باشد، آن انحراف ذهنی به کمک هکر می‌آید و به وسیله ربات‌ها و ... دست به کلاهبرداری می‌زند.

آیا اپلیکیشن‌های پرداخت ایترنتی معتبرند؟

فقط چند شرکت وجود دارد که زیر نظر بانک مرکزی و بانک‌های دولتی هستند که دارای «درگاه واسط»^۱ می‌باشند؛ این شرکت‌ها معتبرند. هفت شرکت واسط در کشور که درگاه واسط ارائه می‌دهند، تحت نظارت پلیس یعنی دیتابیس و تحت نظارت بانک مرکزی است؛ به طوری که نمی‌توانند یک ریال را هم جابه‌جا کنند. هر فردی که حتی یک ریال از پولش جابه‌جا می‌شود، قابل استیفاست. این هفت شرکت عبارتند از: آسان پرداخت، ایوا، روبیکا، بله (تراکنش مالی دارد) و هفت هشتاد.

راهکار پرداخت‌های امن ایترنتی کدامند؟

درگاه‌های پرداخت یک آدرس یونیک دارد که آن را در نوار آدرس تایپ می‌کنند. در مورد تقلبی آن، وقتی فرد وارد درگاه می‌شود، ظاهر سایت را مانند درگاه پرداخت می‌بیند. اما اگر در آدرس دقت کند،

۱. درگاه واسط، یعنی اگر فردی کسب و کار ایترنتی راه بیاندازد، لازم است پرداخت و دریافت پول و تراکنش مالی انجام دهد، از شرکت واسط یک درگاه می‌گیرد.

می‌تواند متوجه تفاوت آدرس درگاه تقلبی با آدرس درگاه واقعی شود. آدرس درگاه واقعی <http://pardakht.ir> است، اما آدرس درگاه تقلبی، این است: <http://pardakht.ir> این آدرس فرد را به صفحه پرداخت هکر منتقل می‌کند.^۱ اما از آنجایی که بسیار شبیه درگاه‌های پرداختی واقعی است، فرد تفاوت کوچک \bar{a} در آدرس را متوجه نمی‌شود. این یکی از انواع هک، به نام فیشینگ است. بنابراین از ورود به درگاه پرداخت فروشگاه‌های نا امن باید به شدت پرهیز شود؛ زیرا فروشگاه‌های نا امن، نماد اعتماد الکترونیکی کسب و کارهای اینترنتی را ندارند.

به اپلیکیشن‌ها و ربات‌های ناشناس اعتماد نکنید

برای امنیت بیشتر بهتر است هر از پنج یا شش کارت بانکی که دارید، تنها رمز دوم یک کارت را فعال کنید و کارت را هم همیشه خالی نگه دارید. هر زمانی که نیاز به خرید اینترنتی پیدا می‌کنید، به میزان خرید، کارت به کارت کرده و از آن کارتی که رمز دوم دارد، خرید اینترنتی انجام دهید.

برای وارد کردن رمز عبور و نام کاربری، همیشه از وب‌سایت‌های ایمن که با <https> شروع می‌شوند، استفاده کنید.

گاهی این سؤال مطرح می‌شود که مبلغی از حساب فرد کم شده است، آیا قابل برگشت است یا خیر؟

وقتی فردی متوجه می‌شود که از حسابش پول کسر شده است، باید در اسرع وقت با پلیس فتا تماس بگیرد تا پیگیری کنند؛ زیرا وقتی پول از

۱. برای مطالعه بیشتر.

حساب فرد خارج شده و به حساب دیگری وارد شده باشد، می‌توان آن حساب را مسدود کرد. اگر پول در حساب‌ها در چرخش باشد، می‌توان به سرعت شناسایی و حساب مربوطه را مسدود کرد.

انحراف ذهنی دختران و پسران

میزان انحرافات ذهنی دختران، بیشتر از پسرها می‌باشد؛ به‌ویژه میزان انحرافات دختران پایه دهم تا دوازدهم. انحراف ذهنی، یعنی کمبود بلوغ عاطفی. فرایند بلوغ عاطفی در دختری که توسط پدر و مادر درک نمی‌شود، پدر او را با خود به اجتماع و فضاهای مورد علاقه‌اش نمی‌برد و ارتباطش با مادرش نیز خوب نیست، ناقص است. از این رو می‌کوشد خود را به هم‌سالانی که با آنها در ارتباط است، شبیه کند. اگر آنها دوستی از جنس مخالف دارند، او هم می‌کوشد تا دوستی از جنس مخالف برای خود داشته باشد.

حمایت‌های قانونی

قانون قضایی می‌تواند از حقوق دختران و بانوان بدون شکایت شخصی و توسط مدعی‌العموم دفاع کند. برای مثال اگر کسی را می‌شناسید که حقوقش تضییع شده است، می‌توانید او را به مراجع قضایی راهنمایی کنید. مانند ماجراهای تجاوزگرانه که خود فرد هم شاید به نوعی مقصر باشد؛ چرا که نا آگاهانه ارتباط دوستانه برقرار کرده است و اکنون به دلیل ترس از آبرو یا خانواده اقدامی نمی‌کند. وقتی برای مقام قضایی محرز شود که تضییع حقوق فرد صورت گرفته است، بدون اینکه این مسئله در جایی آشکار شود (حتی برای دخترهای زیر سن قانونی)، مدعی‌العموم به پرونده رسیدگی می‌کند.

معضل تن فروشی

اکنون تن فروشی به معضل بزرگ جامعه تبدیل شده است. همیشه یک عده تن فروش خیابانی وجود داشت، اما اکنون تن فروش های مجازی به وجود آمده اند. تن فروشی در فضای سایبری روش دیگری برای کلاه بردار است. برای مثال در شبکه اجتماعی کره ای، افرادی زیادی هستند و چون نام و مشخصات فرد به چینی نوشته شده، به ذهن خطور نمی کند در میان این افراد ایرانی هم باشد، اما با یک جستجو بر اساس لوکیشن، مسافت و پروفایل، تن فروش ارائه می دهد.

تن فروش به بهانه شروع آشنایی، ویدئو زنده چندثانیه ای، آدرس خیابان، آدرس کوچه و پلاک بارها از مشتری خود از طریق اینترنت پول دریافت می کند. وقتی فرد به آدرس می رود، متوجه می شود اشتباه است. فرد برای شکایت به پلیس مراجعه می کند و بدون خجالت می گوید: برای صیغه یابی پول دادم، لطفاً شکایت من را رسیدگی کنید. پول من را خورده است.

نظارت در فضای سایبری

در فضای سایبر وقتی بحث فضای محرمانگی و خصوصی افراد به وجود می آید، ناظر اجتماعی خود به خود حذف می شود؛ ولی بحث نظارت در فضای سایبری فرق می کند. در همه دنیا سی آی ای یا مرکز امنیت ملی آمریکا، در حوزه خدمات سایبری در کشور فعالیت می کند؛ یعنی دامنه می فروشد، میزبانی داده می کند، امور فنی و طراحی امنیتی شبکه را انجام می دهد و در کشور تراکنش مالی انجام می دهد؛ یعنی

در اساس در فضای سایبری! از این رو باید مانند همه جای دنیا، دیتایی که توسط هر سایتی و هر درگاهی از مردم گرفته می‌شود، نگهداری شود تا هر گاه حقی از فردی ضایع شد، قابل استفاده شود. این مسئله به معنای نقض حریم نیست؛ بلکه با مجوزهای قضایی صورت می‌گیرد و هنگام گرفتاری و مشکلات مردم می‌تواند بسیاری از مشکلات را حل کند. شنود مکالمات نیز بر همین اساس است. شاید این سؤال مطرح شود که پیامک و صوت در دیتاها ثبت می‌شود و می‌ماند؟ اگر می‌ماند، ماندگاری آن چقدر است؟

در پاسخ باید گفت: بله، توسط بسیاری از سرورهای شبکه‌های پیام‌رسانی که خارج از کشور است، نگهداری می‌شود. این سرورها طبق قانون موظفند یک سال داده‌های مردم، مانند صوت، فیلم و... را نگه دارند تا در صورت تضییع حق، مردم بتوانند شکایت کنند. بیش از یک سال هم شکایت مسموع نیست، چون مشمول مورد زمان است.

توصیه به خانواده‌ها

۱. سیستم عامل اندروید که فعلاً نود و دو درصد بازار سیستم موبایل را در کشور در اختیار دارد، یک سیستم عالم «متن باز»^۱ و بسیار ناامن است. شرکت گوگل قول داده است در سال ۲۰۱۹ این سیستم عامل را از برنامه‌های خود خارج خواهد کرد. نکته قابل توجه اینکه نسخه

۱. متن باز یعنی سیستم عامل مشخصات مدل گوشی شما را تشخیص می‌دهد و شماره سریال و باینری آن را بر می‌دارد، مشابه آن را پیدا کرده و دو خط کد به آن اضافه می‌کند و روی گوشی شما می‌گذارد. بدین وسیله دیگر گوشی برای شما نیست!

شش اندروید به قبل، یعنی هک کامل! اگر امنیت برایتان مهم است، بهتر است در صورت پشتیبانی سخت‌افزاری گوشی، اندرویدتان نسخه هفت به بعد باشد. در غیر این صورت، اندروید ۶ به پایین را حتماً به روزرسانی کنید. هر چند شش به بعد هم باگ^۱ دارد.

۲. اپلیکیشنی که نمی‌دانید کجا ساخته شده است، نصب نکنید. هم چنین اپلیکیشن‌هایی که هنگام نصب دسترسی‌های بسیاری چون لیست تماس، گالری و ... را از شما می‌گیرند. برای مثال اپلیکیشن روبیکا که گویا فردی دیگری آمده و در خانه شما نشسته است.

۱. باگ، یعنی خطاهایی که در برنامه به وجود می‌آید و ممکن است در اجرا و نیز از نظر امنیتی نرم‌افزار را دچار خطر کند. برای مثال برخی از باگ‌ها به هکر اجازه می‌دهد تا از طریق فرستادن فایلی که در آن کدهای مخرب جاسازی شده است، کنترل دستگاه قربانی را به دست بگیرد.

شیوه رفتار با نوجوانان در دوران بلوغ

معصومه طباطبایی ستوده*

مقدمه

عالم خلقت آکنده از شگفتی‌هایی است که عقل، «خالق» آن را به جهت این معماری تکوینی و مهندسی «حیات» مدام تحسین و ستایش می‌کند؛ و انسان این اشرف مخلوقات نیز دارای شگفت‌انگیزترین خلقت است که خداوند، پس از آفرینش او، بر حسن خلقت خود آفرین می‌گوید. در این میان، شاید بهترین دوران شکوفایی حیات در بشر، چه زن و چه مرد، دوران رسیدن به بلوغ باشد؛ دوره‌ای که بین کودکی و نوجوانی با بروز تحولات هورمونی و شخصیتی، زندگی نوپا را دستخوش تحولی اساسی می‌کند و این تحول او را برای زندگی آینده آماده می‌سازد.

البته بلوغ انواع مختلفی دارد: از بلوغ جسمی گرفته تا بلوغ فکری؛ و از بلوغ جنسی و فیزیکی تا بلوغ متافیزیکی. در هر یک از این مراحل، دین مبین اسلام احکامی دارد و حتی برای هر یک، قوانین فقهی وضع

* دانش‌آموخته جامعه‌الزهرات علیها السلام و کارشناس روانشناسی.

کرده است. نظر به اهمیت بلوغ در نوجوانی (به گونه جسمی و فکری) در این نوشتار ویژگی‌های این دوران و نحوه تعامل والدین با فرزند، تبیین می‌شود.

الف) ویژگی‌های دوران بلوغ

برای آشنایی با شیوه و روش رفتار با نوجوان‌ها باید قبل از هر چیز، با ویژگی‌های فیزیولوژیک دوران بلوغ آشنا شد تا بتوان بر اساس این تغییرات جسمی، بهترین برخورد را با آنها داشت.

۱. ویژگی‌های فیزیولوژیک دوران بلوغ

آغاز نوجوانی معمولاً از سن ۱۲ سالگی است و تا آخرین سال‌های دهه دوم زندگی - که رشد جسمانی کم‌وبیش کامل می‌شود - ادامه می‌یابد. بلوغ با افزایش ترشح هورمون‌ها آغاز می‌شود و تظاهر آن در دختران و پسران با تغییرات در چهره و نقاط شرمگاهی بروز می‌کند. در حقیقت «عواملی چون جنسیت، وراثت، منطقه جغرافیایی، ساختمان بدن، تغذیه، سلامت و... در شروع بلوغ مؤثرند»^۱.

۲. ویژگی‌های روان‌شناختی دوران بلوغ

بلوغ، تنها یک پدیده زیستی نیست، بلکه یکی از نشانه‌های رشد فکری و اجتماعی است و در حقیقت از علائم آمادگی پذیرش مسئولیت در زندگی فردی و اجتماعی به شمار می‌رود. «عوامل انقلابی

۱. عباس عطاری کرمانی؛ *انگونه فرزندان را تربیت کنید*؛ ص ۲۶۸؛ برای مطالعه بیشتر ر.ک: حسن احدی و نیک‌چهر محسنی؛ *روان‌شناسی رشد* (مفاهیم بنیادی در روان‌شناسی نوجوانی و جوانی).

بلوغ نه تنها بر بدن، بلکه بر روان نوجوان نیز مؤثرند، افکار و اخلاق آنان را دگرگون می‌سازند و انقلاب عمیقی در روحشان پدید می‌آورند.^۱ کودک کم‌توان دیروز حالا از آنچه هست و آنچه باید باشد، احساس سردرگمی می‌کند و مدام در جهت استقلال‌طلبی، در پی کشف هویت خویش است و برای انسجام بخشیدن به هویت و شخصیت خود گاه از والدین الگوبرداری می‌کند و گاه از دوستان و گاه از رسانه. ویژگی‌های الگو می‌تواند نوجوان را یا به کمال برساند یا دچار ضلال کند؛ چراکه هیجان‌محوری و احساس‌گرایی در دوران بلوغ در بسیاری موارد، مانع عقل‌گرایی نوجوان می‌شود.

ب) شیوه رفتار با نوجوانان در دوران بلوغ

یکی از کلیشه‌های رایج در دوران نوجوانی، تعامل نادرست میان نوجوان و والدین است که به جای تعامل تأثیرگذار و عاطفی، عموماً به بحث و سروصدا و دلخوری منجر می‌شود. از این رو، نحوه برخورد با نوجوان بسیار مهم است؛ چراکه شیوه رفتاری ناصحیح والدین، به طور ناخودآگاه فرزند را از محیط گرم و مطمئن خانواده می‌راند و راه را برای تکیه نوجوان به افراد دیگر و در نتیجه، آسیب‌پذیری وی هموار می‌کند. از این رو، در ادامه به راهکارهایی برای رفتار درست با نوجوانان اشاره می‌کنیم.

۱. حفظ عزت نفس و تعظیم شخصیت نوجوان

از آنجا که رشد جسمانی زودتر از رشد عقلانی شروع می‌شود، ممکن است تغییرات ظاهری نوجوان برایش ناخوشایند باشد. در این گونه

۱. حسین سوزنچی؛ خلاصه گفتارهای فلسفی (کتاب جوان)؛ ص ۴۶.

مواقع، اگر فرد از اعتماد به نفس پایینی برخوردار باشد، همین مسئله و عدم مواجه شدن او با حل مشکل، ممکن است باعث گوشه‌گیری و انزوای او شود؛ بنابراین والدین در این دوران باید همواره همراه و راهنمای فرزندان باشند و نوجوان را برای افزایش عزت نفس یاری کنند. پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در روایتی^۱ مراحل تربیت را به سه مرحله هفت سال (از تولد تا ۷ سالگی، از ۷ تا ۱۴ سالگی، و از ۱۴ سالگی به بعد) تقسیم کرده، به والدین و مربیان توصیه می‌کند که در هفت سال سوم زندگی (همان دوران بلوغ و نوجوانی) به او به عنوان یک شخصیت بزرگسال بنگرند. همچنین به او اعتماد و در کارها با وی مشورت کنند. «در حقیقت، رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در روایت موردنظر،^۲ به تشخیص طلبی و استقلال‌جویی جوان توجه فرموده و او را در کشور کوچک خانواده، وزیر و مسئول شناخته است. از طرف دیگر، به پدر و مادر فهمانده است که با جوان امروز مانند کودک دیروز رفتار نکنند.»^۳

بسیاری از علما از جمله مرحوم آیت‌الله کوهستانی رَحِمَهُ اللهُ سفارش پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ را در نوع رفتار با فرزندان خود به کار گرفته‌اند؛ «به گونه‌ای که علاوه بر مشورت، به قدری به شخصیت و احترام و تکریم فرزندان و اعضای خانواده‌اش اهمیت می‌داد که از آنها می‌خواست برای ایشان استخاره بگیرند.»^۴

۱. «الْوَلَدُ سَبْعٌ سِنِينَ وَ عَبْدٌ سَبْعَ سِنِينَ وَ وَزِيرٌ سَبْعَ سِنِينَ» (محمدباقر مجلسی؛ بحار الأنوار؛ ج ۱۰۴، ص ۹۵).

۲. همان.

۳. حسین سوزنجی؛ خلاصه گفتارهای فلسفی (کتاب جوان و بزرگسال)؛ ص ۳۳.

۴. عبدالکریم کوهستانی؛ برقله پارسایی (شرح حال آیت‌الله حاج شیخ محمد کوهستانی)؛ ص ۱۳۹.

یکی از فرزندان شهید بهشتی می گوید:

بابا خیلی مهربان و مؤدب بود؛ حتی صحبت با کمال ادب و احترام را رعایت می کرد. وقتی می خواست صدایمان کند، «آقا» یا «خانم» را اول اسم مان می آورد و ما را با الفاظ محبت آمیز «عزیزم»، «دخترم» و «پسرم» خطاب می کرد.^۱

۲. اخلاق نیکو در تعامل با نوجوان

باید توجه داشت که در تعامل با نوجوان نباید شیوه کنترل گری را در پیش گرفت و از ابزار اجبار و موضع قدرت استفاده کرد؛ زیرا در فرزندپروری، مداخلات مبتنی بر قدرت، تنها باعث اطاعت موقتی نوجوان می شود و موجبات ناکامی و گاهی خودسری فرزندان را در طولانی مدت فراهم آورد. قطعاً داشتن حسن خلق در رفتار با نوجوان، موجب دلگرمی او در محیط خانواده می شود. چنان که قرآن از زبان لقمان به فرزندش یاد می کند که او با واژه «بنی» فرزندش را خطاب می کند:

وَ إِذْ قَالَ لِقْمَانُ لِابْنِهِ وَ هُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ

عَظِيمٌ^۲ به خاطر بیاور هنگامی را که لقمان به فرزندش - در حالی

که او را موعظه می کرد - گفت: پسرم، چیزی را شریک خدا قرار مده که شرک ظلم عظیمی است.

والدین در هنگام تعامل با فرزندشان باید با احساسات وی هماهنگ شوند و با علاقه و انگیزه به حرف آنها گوش دهند؛ چراکه اگر پدر و

۱. زینب عباسی، سیره ستاره ها، ص ۹۰.

۲. لقمان: ۱۳.

مادر به نیاز عاطفی فرزندان پاسخ دهند، زمینه پرورش همدلی و اتفاق‌نظر را در آنها ایجاد می‌کنند.

خداوند در قرآن، در سوره طه به این موضوع اشاره کرده، می‌فرماید: «فَقَوْلًا لَهُ قَوْلًا لَيْنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَحْشَى»^۱ با او به نرمی سخن بگویند، شاید پند گیرد یا ترسد».

والدین باید در این همدلی حدومرز آن، یعنی خیرخواهی را رعایت کنند و به او بفهمانند که طالب خوشبختی دنیوی و اخروی او هستند. همچنین در مواقع لزوم هم تذکر بدهند که مبادا به سبب کم‌تجربگی، سعادت و خوشبختی‌اش تهدید شود.^۲

۳. اعتدال در تربیت نوجوان

در تربیت نوجوان نه باید آن‌قدر به او آزادی عمل داد که تعادل زندگی‌اش به هم بخورد و نه باید با رفتار سختگیرانه باعث شد که در لاک خود فرو رود و به مشکلات روحی دچار شود.^۳

خداوند در قرآن به اعتدال در رفتار سفارش کرده، می‌فرماید: «وَأَقْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَاعْصُصْ مِنْ صَوْتِكَ»^۴ در رفتارت میانه‌رو باش و با آرامی سخن بگو!».

گاه والدین به دلیل کمال‌طلبی نابجا، در تربیت فرزندان ظرفیت آنها را در نظر نمی‌گیرند و در نتیجه باعث دلزدگی آنان می‌شوند؛ در صورتی که یکی از نکات بسیار مهم در برخورد با نوجوانان، سعه صدر و

۱. طه: ۴۴.

۲. جعفر صالحان؛ سلوک با فرزند؛ ص ۱۵۴.

۳. برای مطالعه بیشتر ر.ک: اصغر کیهان‌نیا؛ نوجوانان چه می‌گویند؟.

۴. لقمان: ۱۹.

تغافل نسبت به کارهای اشتباه آنان است. امیرالمؤمنین، علی علیه السلام در روایتی می‌فرماید: «هر گاه نوجوانی را سرزنش کردی، از برخی گناهان او در گذر تا سرزنش، او را به سرسختی (مقابله) وادار نکند»^۱ والدینی که در سرزنش فرزندان خود افراط می‌کنند، باعث بروز احساس گناه شدید و کاهش عزت نفس در آنان می‌شوند. در چنین شرایطی فرزند به جای آنکه بر خطای خود و جبران آن تمرکز کند، احساس ناخوشایندی درونی می‌کند و ممکن است به راهکارهایی مثل توجیه اشتباه، ظالم خواندن والدین و... روی آورد.

نقل شده است که:

شخصی با صدای زشت و نامناسب در مسجد یکی از شهرهای اسلامی اذان می‌گفت. روزی مردی غیر مسلمان برای او هدیه ارزشمند آورده و با عبارات قشنگی از وی تقدیر و تشکر نموده و از اذان گفتن وی ستایش کرد. مؤذن کریه الصوت در حالی که از رفتار مرد کافر شگفت زده بود، علت آن همه تحسین و تقدیر را جویا شد.

مرد غیر مسلمان در پاسخ وی اظهار داشت: من دختری دارم که در فراست و هوشمندی نظیر ندارد و شدیداً به او علاقه مندم. اما مدتی بود که به دین شما متمایل گشته و می‌خواست آیین محمد صلی الله علیه و آله را بپذیرد. من هر چقدر با تطمیع و تهدید و تشویق تلاش کردم تا وی را از این کار باز دارم، ممکن نشد و او همچنان بر باور خویش اصرار می‌ورزید، تا این که شما به این محل آمدید.

۱. ابن‌ابی‌الحدید؛ شرح نهج البلاغه؛ ج ۲۰، ص ۳۳۳.

از روزی که در مأذنه مسجد با آن صدای کریه و ناخوش اذان گفتن را آغاز کردید، دخترم تدریجا و به طور ناخودآگاه از اعتقاد خویش به اسلام دل‌سرد شده و دیگر چندان رغبتی به مسلمان شدن ندارد، من در مقابل این خدمتی که شما در حق من کرده‌اید خود را مدیون دانسته و این هدایای ناقابل را تقدیم شما می‌کنم.^۱

همچنین تغافل و وانمود کردن به ندیدن اشتباهات و خطاهای نوجوان، سبب می‌شود که پردهٔ حجاب و حیای فطری در نوجوان دریده نشود و فرصتی برای جبران و ترمیم داشته باشد. امام علی علیه السلام می‌فرمایند: «از بهترین اخلاق انسان بزرگوار، تغافل او نسبت به دانسته‌های خویش است».^۲

البته باید به این نکته توجه داشت که تغافل نیز حدی دارد و اگر نوجوان خطاهای خود را تکرار کند، باید به گونه‌ای دیگر با او رفتار کرد.^۳ در موارد زیادی بزهکاری نوجوانان دختر و پسر به دلیل سختگیری‌های بیش از حد والدین شکل می‌گیرد و در درازمدت، ممکن است باعث پیامدهای ناگواری از جمله فرار نوجوانان از خانه شود که عواقب جبران‌ناپذیری در پی دارد.

۴. راهنمایی نوجوانان در انتخاب دوستان

شاید یکی از مهم‌ترین عوامل دوران بلوغ برای دختر و پسر نوجوان، انتخاب دوست باشد که گاه این دوستی تنها به دلیل عواطف معمول

1. <https://hawzah.net/fa/LifeStyle/View/53113>

۲. لیبی واسطی؛ عبون الاحکام و المواعظ؛ ص ۱۱۵.

۳. محمدعلی سادات؛ راهنمای پدران و مادران؛ ص ۳۵.

بشری و گاه به دلیل عواطف شدید دوران بلوغ و در اصطلاح امروزی «عشق ورزیدن» شکل می‌گیرد. در دوران بلوغ، به دلیل علاقه فرد به گسترش روابط اجتماعی، نوجوان پیوسته می‌کوشد روابط اجتماعی خود را از محدودیت خانوادگی درآورد و به اشخاص دیگر مخصوصاً همسالان خود گسترش دهد؛ چراکه خود را از پدر و مادر دور می‌بیند و شرم بیان مشکلات، مانع از ابراز ناگفته‌هایش می‌شود، به‌ناچار سراغ انتخاب دوستِ همراز و هم‌صحبت می‌رود و مشکلات دوران بلوغ و تغییرات هورمونی را با او در میان می‌گذارد. حال در صورت نادرست بودن نتیجه همفکری، ممکن است آینده فرد به خطر بیفتد و او را در زندگی دچار مشکل کند. بنابراین والدین باید همواره در انتخاب دوست، فرزندان خود را همراهی و راهنمایی کنند.

۵. آشنا کردن نوجوانان با معارف اسلامی

بسیاری از رسانه‌های معاند با توجه به ویژگی‌های دوران نوجوانی، مدام در تولیدات خود سعی می‌کنند با تأثیر بر هیجان و احساس نوجوان، آموزه‌های دینی وی را مورد تردید قرار دهند تا فرد در تثبیت هویت خود دچار سرگردانی و نگرانی شود. از این رو، بهترین و مطمئن‌ترین راه برای حفاظت نوجوانان از گرفتار شدن در دام دشمنان و انحراف و کج‌اندیشی آنان، آشنا کردن آنها با مبانی دینی و احادیث رسیده از معصومان علیهم‌السلام است. امام صادق علیه‌السلام در روایتی در همین زمینه می‌فرماید: «نوجوانان خود را با احادیث ما آشنا کنید قبل از آنکه

مُرَجئه (یکی از گروه‌های منحرف عصر ایشان) بر شما پیشی بگیرند».^۱

۶. عدم تحمیل آداب و رسوم بر نوجوان

معمولاً نوجوان علاقه‌مند به سنت‌شکنی و عدم پذیرش آداب و رسوم کلیشه‌ای است و همین مسئله موجب وحشت او می‌شود که مبدا مورد مواخذة جامعه‌اش قرار بگیرد.^۲ امیرالمؤمنین علی علیه السلام در روایتی به این موضوع اشاره کرده، می‌فرمایند: «آداب و رسوم خود را به فرزندان‌تان تحمیل نکنید؛ زیرا آنها برای زمانی غیر از زمان شما آفریده شده‌اند».^۳

۷. جداسازی محل خواب فرزندان

در اسلام با توجه به آداب تربیتی متناسب با دین، ضمن احترام به عرف جامعه - برای عدم آسیب‌پذیری خانواده‌ها از ارتباط غریزی فرزندان - معمولاً در سنین بلوغ آنها را نسبت به جنسیت همدیگر آگاه و به تفکیک امور شخصی و انحصاری آنان اقدام می‌کنند. این امر اگر با آگاهی و به طور اصولی صورت گیرد، در سلامت فکری نوجوانان اثر مثبت خواهد گذاشت؛ اما اگر با جبر، کنایه و تنبیه صورت گیرد، باعث رفتار ناهنجار آینده و نفرت‌ورزی ناخودآگاه آنان خواهد شد به گونه‌ای که حتی دلیل آن را هم شاید والدین یا خود نوجوانان متوجه نشوند.

۱. شیخ طوسی؛ تهذیب الاحکام؛ ج ۸، ص ۱۱۱.

۲. علی اکبر شعاری‌نژاد؛ روان‌شناسی رشد؛ ص ۴۶.

۳. ابن‌ابی‌الحدید؛ شرح نهج البلاغه؛ ج ۲۰، ص ۲۶۷، ح ۱۰۲.

زن غربی از افسانه تا واقعیت

فاطمه دولتی*

مقدمه

وقتی که خداوند بشر را می‌آفرید بدون هیچ تفاوتی در ارزش، انسان را به دو جنس زن و مرد تقسیم کرد. سپس زن را ریحانه دانست و به احترام و محبت به او سفارش کرد. اما بعضی از افراد با هدفِ ضربه زدن به زن، قصد دارند زن ایرانی مسلمان را موجودی معرفی کنند که مورد ظلم قرار گرفته است. موج گسترده و سنگین تبلیغات رسانه‌ای همواره بر این مبنا بوده که زنان در جمهوری اسلامی، از هیچ‌یک از آزادی‌های قانونی و شرعی خود برخوردار نیستند و در مقابل، زنان در غرب با برخورداری از عدالت جنسیتی و تمامی آزادی‌ها و حقوق برابر با مردان، به سرعت در حال طی کردن مسیرهای پیشرفت و ترقی هستند؛ اما واقعیت چیز دیگری است؛^۱ زیرا زن همچون مرد، انسانی

* دانش‌آموخته جامعه‌الزهرائیه^{علیه‌السلام} گرایش تعلیم و تربیت.

۱. منوچهر دبیر سیاقی؛ در غرب چه می‌گذرد؛ ص ۲۳.

است که هیچ خللی در گوهر وجود او نیست: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى... إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ»^۱.

این روزها زنان غربی با حقوق به اصطلاح برابر، از آسیب‌ها و حسرت‌هایشان فریاد سر می‌دهند؛ حسرت‌هایی که زنان مسلمان ایرانی با آن آشنا نیستند.

کرامت، گمشده زن غربی

در جوامع غربی، از سال‌ها پیش هیچ‌گاه زن جزو طبقات انسانی تلقی نمی‌شد؛ برای مثال در یونان باستان، زن در بازارها خرید و فروش می‌شد. در استرالیا بیشتر اوقات مردان، زنان مریض خود را خفه می‌کردند. در فرانسه، زنان مانند مردان مجازات می‌شدند، اما هیچ‌یک از حقوق و امتیازات مردان (مثلاً حق رأی سیاسی) را نداشتند. پس از دوران رنسانس و با شکل‌گیری انقلاب صنعتی، سرمایه‌داران غربی با راه انداختن جریان «فمینیسم» و برابری زنان با مردان، به بهانه حضور زنان در اجتماع، از آنها بیگاری کشیدند و زن را به عنوان نیروی کار ارزان وارد کارخانه‌های تولیدی کردند.^۲

درحالی‌که در کشور ما زنان همیشه و همه جا مورد احترام هستند، و نوعروس با بهترین مراسم، زن تازه‌مادرشده با بیشترین محبت و پیرزنان با بیشترین تکریم و احترام مورد استقبال قرار می‌گیرند، زن غربی مجبور است برای داشتن برابری جنسی، از کرامت خود مایه

۱. حجرات: ۱۳؛ ر.ک: علامه طباطبایی؛ المیزان فی تفسیر القرآن؛ ج ۱۸، ص ۳۲۶.

۲. منیره اخوان؛ «نقض حقوق زنان در غرب»؛ فصلنامه مطالعاتی صیانت از حقوق

زنان؛ ش ۱، ص ۶۷.

بگذارد. در کشورهای غربی زنان هورمون‌های مردانه مصرف می‌کنند تا با نزدیک شدن به قابلیت‌های مردانه بتوانند در جایگاه‌های بالای سیاسی قرار گیرند. از نظر سرمایه‌داران غربی زن به عنوان یک نیروی کار کم‌هزینه و ابزاری برای تأمین نیازهای جنسی شناخته می‌شود، درحالی‌که با انقلاب اسلامی، جامعه ایران اسلامی ما نقش‌های بسیار والاتری برای زن قائل شده است؛ از این رو، امام راحل فرمود: «زن‌ها مردان شجاع را در دامن خود بزرگ می‌کنند. قرآن کریم انسان‌ساز است و وظیفه زن‌ها نیز انسان‌سازی است. اگر زن‌های انسان‌ساز از ملت‌ها گرفته بشود، ملت‌ها به شکست و انحطاط دچار خواهند شد؛^۱ اگر فلاطن و سقراط بوده‌اند بزرگ

بزرگ بوده پرستار خردی ایشان

چه پهلوان و چه سالک، چه زاهد و چه فقیه

شدند یکسره، شاگرد این دبیرستان

همیشه دختر امروز مادر فرداست

زمادرسست میسر، بزرگی پسران^۲

نکته دیگر اینکه زن مسلمان ایرانی با افزایش سن، طبق فرموده پیامبر گرامی اسلام صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در خانواده جایگاه ویژه‌ای پیدا می‌کند: «الْبُرْكَهُ مَعَ أَكْبَرِكُمْ»^۳ وجود پیران سال‌خورده بین شما، باعث افزایش نعمت‌های الهی است». پیرمردی حضور رسول اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شرفیاب شد و کسانی که در محضر حضرت نشستند، احترامش را رعایت نکردند. پیغمبر

۱. امام خمینی؛ صحیفه نور؛ ج ۶، ص ۳۰۰.

۲. پروین اعتصامی؛ دیوان/شعار؛ ص ۲۱۰.

۳. محمد بن محمد شعیری؛ جامع الأخبار؛ ص ۹۲.

اکرم صلی الله علیه و آله از این رفتار آنان ناراحت شد و فرمود: «لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَمْ يَرْحَمْ صَغِيرَتَنَا وَلَمْ يُوقِّرْ كَبِيرَتَنَا»^۱ کسی که به خُردسالان ما ترحم نکند و پیران ما را مورد تکریم و احترام قرار ندهد، از ما نیست و با ما بستگی و پیوستگی ندارد»^۲.

اما زن غربی با ورود به میان‌سالی در هراس است؛ چون با افزایش سن، جاذبه‌های جنسی او کاهش پیدا می‌کند و دیگر مورد نیاز و محبوب کسی نیست؛ در نتیجه، جایگاه خود را از دست می‌دهد و تنها و بدون یاور باقی می‌ماند؛^۳ این یعنی کرامت، گمشده زن غربی است.

خانه‌داری، حسرت زن غربی

درست زمانی که بسیاری از بانوان ایرانی برای حضور در جامعه دست و پا می‌زنند، زن غربی مشتاق است بدون وجود دغدغه‌های مالی و تأمین اقتصاد خانواده، خانه‌داری و تربیت فرزند را تجربه کند. تصویری که فیلم‌ها و رسانه‌های غربی از زنان نشان می‌دهند، طوری است که آنان موفق، آزاد و در رفاه هستند؛ اما واقعیت این نیست. یک زن غربی حتماً باید کار کند و وقتی یک زن ازدواج می‌کند، نمی‌تواند بگوید: «می‌خواهم در خانه بنشینم». بعد از تولد فرزند هم این ماجرا ادامه دارد. از طرفی در غرب اغلب شغل‌هایی که تمایل مردان برای اشتغال به آن کمتر است، مانند رفتگری شهرداری‌ها، گارسونی رستوران‌ها و کارگری کارخانه‌ها را به زنان می‌دهند.^۴ زن در غرب باید

۱. شیخ مفید؛ *الأمالی*؛ ص ۱۸.

۲. محمدتقی فلسفی؛ *بزرگسال و جوان*؛ ج ۱، ص ۵۳-۵۴.

۳. محمدحسین قدیری ابیانه؛ *زن در اسلام و غرب*؛ ص ۱۱۲.

۴. همان؛ ص ۱۴۳.

بخشی از اقتصاد خانه را به دوش بگیرد؛ درحالی که زن ایرانی علاوه بر اینکه وظیفه‌ای در تأمین خرج و مخارج منزل ندارد، دارای حقوق شرعی و قانونی مانند مهریه و نفقه از مرد برای شیر دادن به فرزند مشترک و کار در منزل است؛ حقوقی که مورد حسرت زنان غربی و مایهٔ تعجب حقوق‌دانان آنهاست.^۱

نداشتن امنیت

رسانه‌های غربی ادعا دارند که زنان در غرب به دلیل عدم وجود حجاب، باید زندگی بدون استرس و فشاری داشته باشند؛ اما گزارش‌هایی که در مراکز غربی طی سال‌های اخیر منتشر شده، نشان می‌دهد در پشت ظاهر فریبندهٔ تبلیغاتی «برابری جنسیتی» واقعیت تلخ دیگری در جریان است؛ به طوری که در مجاورت بسیاری از مدارس آمریکایی، مهدکودک وجود دارد و دختران کم‌سن‌وسال فرزندان نامشروع خود را به این مهدها می‌سپارند و به کلاس درس می‌روند! نتایج به‌دست آمده از نظرسنجی‌ها در آمریکا نیز نشان می‌دهد، بیش از ۶۰ درصد زنان در این کشور، مورد آزار و اذیت جنسی قرار گرفته‌اند. آمار رسمی انگلیس نشان می‌دهد که حدود یک میلیون و ۲۰۰ هزار زن تا مارس ۲۰۱۷ قربانی آزار و اذیت‌های جنسی در انگلستان بوده‌اند.^۲ چندی پیش کمپینی به نام «می‌تو» (Me Too) در آمریکا توسط یک هنرمند زن به راه افتاد که برای افشای تجاوزهای خاموش بود.

۱. فائزه عظیم‌زاده اردبیلی؛ مطالعه تطبیقی حقوق زنان از منظر اسلام و غرب؛ ج ۳،

ص ۱۹۸.

۲. مهدیه شادمانی؛ «تحلیل و بررسی خشونت علیه زنان»؛ ش ۹، ص ۳۸.

این کمپین باعث شد بیش از هزاران نفر از قربانیان، روایت تجاوز جنسی خود را بیان کنند. به تازگی یک شرکت، لباس‌های حساس به لمس دوخته و سه زن این لباس‌ها را در پارتنی شبانه پوشیده‌اند. حسگر لباس‌ها نشان داد که هر زن در ساعت، چهل بار مورد تعرض قرار گرفته است.^۱

از طرفی در بسیاری از فروشگاه‌های مجلل غربی به جای مانکن، از زنان برهنه استفاده می‌شود و گاهی زنانی که به عنوان مانکن استفاده شده‌اند، فروخته یا اجاره داده می‌شوند؛ به گونه‌ای که این زنان اتیکت قیمت دارند. به گفته یکی از قاچاقچیان انسان، قیمت یک برده جنسی در اروپا به اندازه بهای یک خودروی دست دوم و یا یک گوشی هوشمند است.^۲

شاید عجیب به نظر برسد، اما یکی از انواع توریسم در جهان، «گردشگری جنسی» است که در آن گردشگران با هدف لذت جنسی، به مناطقی خاص سفر می‌کنند. این نوع گردشگری درآمد خوبی برای کشور مقصد دارد. امروزه زنان و دختران نوجوان یکی از اصلی‌ترین منابع تأمین نیازهای جنسی گردشگران خارجی هستند.^۳ آمار نشان می‌دهد بسیاری از زنان تایلندی، چینی، فیلیپینی، اندونزیایی، و اروپای

۱. «جنسب زنان علیه آزارهای جنسی در آمریکا و اروپا یک‌ساله شد»؛ در: خبرگزاری جام، <http://www.jamnews.com>، بخش بین‌الملل، ۱۳۹۷/۰۹/۱.

۲. محدثه امیری؛ «سوءاستفاده جنسی از مدلینگ‌های برهنه!»؛ در: تبیان، www.article.tebyan.net، بخش اجتماعی، ۱۳۹۵/۰۲/۱۸.

۳. منیره اخوان؛ «نقض حقوق زنان در غرب»؛ فصلنامه مطالعاتی صیانت از حقوق زنان؛ ش ۱، ص ۶۹.

شرقی، برای تأمین درآمد، در خانه‌های فساد تایلند مشغول کار می‌شوند. کودکان نامشروع، افسردگی، صدمات جنسی، آلوده شدن به ویروس HIV، از مهم‌ترین آسیب‌های توریسم جنسی است.^۱

خشونت‌های بی‌پایان علیه زن غربی

از قرن ۱۹ به بعد که جو حاکم بر کشورها به سمت سکولاریستی و اومانیستی پیش رفت، آرام‌آرام خشونت علیه زنان بیشتر شد تا جایی که در کشورهای غربی به فکر مقابله با خشونت علیه زنان افتادند و مراکز متعددی برای حمایت از زنان آسیب‌دیده در غرب تشکیل دادند؛ آمار وحشتناک ستم به زنان در فجایع افسارگسیخته غرب همچنان رو به افزایش است. رفتارهای فاجعه‌بار بر پیکره زنان کشورهای اروپایی، خیل کثیری از قربانیان را با اختلالات جبران‌ناپذیر روحی و روانی روبه‌رو می‌کند که گاه تا آخر عمر، از عوارضی چون اضطراب، افسردگی، احساس گناه، پارانویا، افکار خودکشی و ازدست‌دادن اعتماد به نفس، رنج خواهند برد.^۲ پایگاه اطلاع‌رسانی نیشن‌مستر در یکی از صفحات خود، نمودارهایی را درباره تعداد قربانیان تجاوز به عنف در کشورهای جهان تنظیم کرده که ایالات متحده آمریکا در این رده‌بندی در جایگاه سیزدهم قرار دارد؛ جالب اینکه تمام کشورهای غربی مدعی رعایت حقوق بشر، از جمله انگلیس، فرانسه، آلمان، کانادا و سوئد، در میان ۱۰ کشور رتبه اول قرار دارند و تنها ایتالیا با رتبه یازدهم، توانسته در میان ۱۰ کشور برتر قرار بگیرد. در این نمودار که ۲۰ کشور اول در

1. <https://www.mashregnews.ir/news/26335>

۲. یعقوب کرمی‌پور؛ «زن در نگاه غرب»؛ ص ۱۱.

این زمینه نشان داده شده، هیچ کشور اسلامی به چشم نمی‌خورد.^۱ در تحقیق انجام‌شده توسط مؤسسه تحقیقاتی آلبرتا، ۴۰ درصد مردان، پوشش زننده و تحریک‌آمیز زنان در اجتماع به خصوص کلوپ‌های شبانه را به عنوان دلیلی برای رفتارهای خشونت‌آمیز جنسی دانسته‌اند. خشونت‌های خانگی، حملات اسیدپاشی، تجاوز در زندان‌ها، تجاوز در نیروهای نظامی، شهوترانی با سوءاستفاده از کودکان و نوجوانان، سراسر غرب را فرا گرفته است.^۲ نکته قابل توجه اینکه آمار ارائه‌شده تنها از افزایش خشونت علیه زنان خبر می‌دهد؛ چون ارقام ذکرشده، لزوماً تعداد واقعی قربانیان نیست و بسیاری از قربانیان گزارش‌های سوءاستفاده جنسی را به پلیس گزارش نمی‌دهند.

بی‌حجابی و بی‌عفتی

معصومه علی‌نژاد یا مسیح علی‌نژاد، خبرنگار ایرانی‌ای است که در خارج از کشور علیه حجاب فعالیت می‌کند و هدف خود را آزادی زنان ایرانی می‌داند. او کمپین آزادی‌های یواشکی^۳ و چهارشنبه‌های

۱. «آمارهایی تکان‌دهنده از تجاوز و خشونت جنسی در آمریکا»؛ در: خبرگزاری

دانشجویان ایران، www.isna.ir، بین‌الملل، ۱۳۹۰/۱۱/۱۸.

۲. «بررسی دلایل روند رو به رشد خشونت علیه زنان در غرب»؛ در: پایگاه علم و

دانش پژوهی هادی، <http://www.haadi.ir>، آمریکا پژوهی، ۱۳۹۱/۱۰/۱۷.

۳. طی این پروژه مسیح علی‌نژاد ضدانقلاب لندن‌نشین، فراخوان کشف حجاب در اماکن عمومی را در قالب پروژه «آزادی‌های یواشکی» در فیس‌بوک، عملیاتی کرد و از مردم خواست تصاویر بدون حجاب در اماکن عمومی از خود تهیه کنند و در این صفحه فیس‌بوک قرار دهند. پروژه‌ای که به نظر می‌رسد دارای پشتوانه‌ای سازمان‌یافته است؛ به صورتی که خبر ایجاد این کمپین به صورت عجیبی در بسیاری از رسانه‌های

سفید را به راه انداخت تا حجاب را محدودیت بداند و برای برداشتن آن تلاش کند؛ درحالی که بسیاری از زنان غربی به حجاب و امنیت و آرامش زنان مسلمان ایرانی غبطه می‌خورند.^۱ شاهد این حرف، «مدونا لوئیس چیکونی» خواننده معروف است. او درحالی که جایزه زن سال را دریافت می‌کرد، خطاب به جمعیت گفت: «من، یک پادری هستم؛ چون مردان مثل یک شیء با ما برخورد می‌کنند؛ اما اختیار این فاحشگی (مردانه‌پسند) را نداریم. باید همان چیزی باشیم که مردها از ما می‌خواهند». علاوه بر این «وندی شلیت» یک زن آمریکایی در کتاب خود در این باره می‌نویسد: «بسیاری از مردم گمان می‌کنند زنانی که روش زندگی همراه با عفاف پیشه کرده‌اند، افرادی هستند که مورد بدرفتاری واقع شده‌اند و یا از یک بحران روحی رنج می‌برند، درحالی که به هیچ‌وجه این‌گونه نیست و بیشتر این افراد بانشاط، سرزنده و فعال هستند. ما یک اعتقاد مهم را فراموش کرده‌ایم و آن احترام به یک فضیلت خاص است. اندوهی که زنان جوان را در بر گرفته، نماد جامعه‌ای است که احترام به پاک‌دامنی زنانه را از دست داده است».^۲ نکته جالب‌تر این است که زنان غربی بر خلاف

معاند همچون بی‌بی‌سی، رادیو فردا، صدای آمریکا، دویچه وله و ... و روزنامه‌های مطرح غربی مانند لوموند، اشپیگل، گاردین و ... منتشر شده است؛ حال آنکه این حجم بازتاب به صورتی است که تنها از فردی مانند مسیح علی‌نژاد بر نمی‌آید.

<https://www.tasnimnews.com/fa/news/1393/02/31/377181>

۱. فرشته روح‌افزا؛ «نگرش زنان غربی درباره زنان شرقی»؛ در: خبرگزاری اهل بیت،

<http://fa.abna24.com> ۱۳۹۶/۹/۲۳.

۲. وندی شلیت؛ «دختران به عفاف روی می‌آورند»؛ ص ۹۷.

سیاست‌های غرب، متوجه ارزش وجودی حجاب شده‌اند. روزنامه «سان‌ستتیل» می‌گوید: «تعداد دختران بین ۱۸ تا ۳۰ سال که در ایالت فلوریدا با حجاب و روسری مشاهده می‌شوند، نسبت به یک دهه گذشته، افزایش چشمگیری داشته است». آمار پایگاه «آی‌جی» بیانگر آن است که نسل جدید دختران جوان نیویورک، بر خلاف نسل‌های قبلی، علاقه چندانی به پوشیدن لباس‌های بدن‌نما ندارند و مردم به پوشیدگی بیش‌تر روی آورده‌اند. علت اصلی این امر، بی‌بندوباری‌ای است که در چند سال گذشته رایج شده بود و اکنون در عکس‌العمل به آن، گرایش به پوشیدگی بیش‌تر در میان دختران جوان و نوجوان اوج می‌گیرد.^۱ احمد هوبر می‌گوید: «زنان ترک در سوئیس و آلمان و اروپا به حجاب روی آورده‌اند؛ زیرا آنان متوجه شده‌اند که حجاب یک سلاح پر قدرت و شگفت‌آور است که خدا به زنان داده است...؛ اکنون زنان سوئیسی تقاضا دارند که برای آنان لباس با پوشش و حیای بیش‌تری تهیه شود».^۲ حجاب و عفاف مسئله‌ای فراتر از بحث اجتماعی و سیاسی است، حتی افرادی هم که خود مسلمان نیستند و ارزش‌های اسلامی برایشان اهمیت چندانی ندارد، به جایگاه بلند پوشیدگی پی برده‌اند؛ برای مثال دکتر هنری ماکووو، استاد دانشگاه، نویسنده و پژوهشگر مسائل زنان و جنبش‌های آزادی‌بخش می‌نویسد: «روی دیوار دفترم دو عکس چسبانده‌ام: عکس اول تصویر زنی مسلمان و باحجاب است؛ و

۱. «حجاب را به خاطر زیبایی‌اش برگزیدم»؛ پایگاه خبری مشرق؛ در:

www.mashreghnews.ir. جنگ نرم، ۱۳۹۰/۵/۶.

2. <http://ensani.ir/fa/article/53370>

در کنارش، تصویر زنی آمریکایی قرار دارد که در مسابقهٔ ملکهٔ زیبایی شرکت کرده و چیزی بر تن ندارد. زن نخست کاملاً پوشیده است و دیگری کاملاً عریان! من کارشناس مسائل زنان مسلمان نیستم. به همین دلیل اینجا، انگیزه‌ای برای دفاع از حجاب ندارم؛ ولی زیبایی زنان را دوست دارم و بدین‌رو از برخی ارزش‌هایی که حجاب، گویای آن است، دفاع می‌کنم. تنها کسانی که زن مسلمان را بدون حجاب می‌بینند، خانوادهٔ او هستند و این مسئله، تأکیدی بر ویژه بودن زن مسلمان است.

زن مسلمان ریشه‌ای است که زندگی و روح خانواده را استمرار می‌بخشد. فرزندان را تربیت می‌کند و زندگی می‌آموزد و یاری‌کنندهٔ همسر و پناهگاه اوست. در نقطهٔ مقابل، ملکهٔ زیبایی آمریکایی است. در برابر میلیون‌ها نفر در صفحه‌های تلویزیون، عشوهِ گری می‌کند. او ملکه‌ای عمومی است! زیبایی‌اش را در مزایدهٔ همگانی به بالاترین قیمت عرضه می‌کند....؛ در آمریکا معیار ارزش فرهنگی زن، جدّایت اوست. بر اساس این معیارها، ارزش زن به سرعت کاسته می‌شود؛ چون خود و اعصاب و روانش را برای خودنمایی به کار می‌گیرد.»

دکتر هنری در ادامه می‌نویسد:

من از حجاب دفاع نمی‌کنم؛ ولی تا اندازه‌ای طرفدار ارزش‌هایی هستم که حجاب گویای آن است. به شکل ویژه، وقتی زن، خود را

وقف همسر و خانواده‌اش می‌کند و با وقار و تواضع رفتار می‌کند، باید چنین موضعی نسبت به او داشته باشیم.^۱

جانِ کلام

کلام مقام معظم رهبری بهتر از هر حرفی ماهیت زن غربی را مشخص می‌کند:

خصوصیت و امتیاز عمده زن غربی امروز این است که بتواند نظر مردان را جلب کند و در معرض التذاذ مردان قرار بگیرد. لذا شما می‌بینید شاخصه زن غربی، امروز عبارت است از برهنگی. در مجلس رسمی که مرد و زن شرکت می‌کنند، مرد باید کاملاً پوشیده باشد، زن بایستی هر چه ممکن است، به سمت عریانی پیش رفته باشد. شما شنیدید که تعداد قابل توجهی از بانوان صاحب‌مقام غربی، در همین چند ماه قبل از این، یکی پس از دیگری اعلان کردند که در دوران جوانی، در جریان مسائل اداری‌ای که در آنجاها عضو بوده‌اند، با زور و با خشونت مورد سوءاستفاده قرار گرفته‌اند؛ این را به زبان آوردند، گفتند. اینها زن‌های معمولی نیستند؛ زن‌های برجسته غربی‌اند. اسلام به وسیله حجاب، در برابر روی آن مسیری که جنس زن را به این نقطه انحراف برساند، بسته؛ اجازه نداده. حجاب اسلامی وسیله مصونیت زن است؛ حجاب وسیله محدودیت زن نیست.^۲

۱. «توصیف زنان غربی و زن مسلمان از نگاه استاد آمریکایی»؛ اتاق شیشه‌ای خبر؛ در:

<http://www.shafaf.ir>، ۱۳۸۸/۷/۲.

۲. دیدار با مداحان اهل بیت. ۱۳۹۶/۱۲/۱۷؛ در:

<http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=39136>

نگاهی به عوامل طلاق زودرس

حسنيه صالحان*

مقدمه

ازدواج، پیوندی مقدس و مهم‌ترین رخدادی است که شکست آن می‌تواند برای فرد و جامعه پیامدهای جبران‌ناپذیری بر جا بگذارد. متأسفانه به دنبال تغییر در نظام فرهنگی در بسیاری از نقاط جهان، به‌ویژه جوامع صنعتی، میزان طلاق‌ها افزایش یافته و این مسئله از مطرح‌ترین چالش‌های پژوهشی جهان شده است.

در ایران نیز به علل مختلف از جمله گذر از سنت به مدرنیسم و ناهمخوانی فرهنگ و سنت جامعه با مدرنیسم، طلاق روندی رو به رشد داشته و عمر مفید زندگی مشترک کاهش یافته است. بر اساس آمار سازمان ثبت احوال کشور در فروردین ۹۷، طلاق در سال ۹۶ افزایش بی‌سابقه‌ای داشت؛ آن هم به تعداد ۲۱ طلاق در هر ساعت! بر اساس این آمار، طلاق در سال ۹۵، ۱۶۵ هزار و ۹۷۱ مورد بود که در سال ۹۶ به ۱۷۴ هزار و ۵۹۷ مورد رسید. گفتنی است که نسبت طلاق

* دانش‌آموخته جامعه‌الزهرات (ع) و کارشناس روانشناسی.

به ازدواج‌های ثبت‌شده در سال ۹۶ به بالاترین حد در تاریخ ثبت احوال ایران، از سال ۱۳۴۴ تا به آن روز رسیده بود. همچنین دیگر آمارهای اعلام‌شده توسط مسئولان نشان از آن دارد که آمار طلاق در ۶ ماه اول سال ۹۷ نسبت به زمان مشابه در سال ۹۶ حدود ۱۲ درصد کاهش داشته و میزان طلاق از سال ۹۶ تا ۹۷ از ۸/۴ به ۸/۲ درصد رسیده است.^۱

تحقیقات بسیار، حاکی از آن است که علل و عوامل بسیاری در کاهش و افزایش آمار طلاق تأثیر دارند که می‌توان این علل را به دو گروه عوامل پیش از ازدواج و پس از آن، دسته‌بندی کرد. در این مقاله چند مورد از آن عوامل بررسی می‌شود.

عوامل طلاق

الف) عوامل مؤثر پیش از ازدواج

زوجین قبل از ازدواج به مهارت‌های مهمی برای افزایش قدرت انتخاب، تصمیم‌گیری و پیش بردن زندگی مشترک نیاز دارند؛ از جمله این مهارت‌ها این موارد است:

۱. فقدان شناخت

معمولاً طلاق زودرس ناشی از فقدان شناخت از خود و طرف مقابل است. این شناخت، شامل ویژگی‌های شخصیتی، سنی، جنسی، روانی، جسمانی و احساسی خود است. از این رو، دختران و پسران باید قبل از انتخاب همسر، مراحل خودشناسی را طی کنند و در نتیجه نسبت

1. <http://newspaper.hamshahri.org/id/50682>

به علایق، سلایق، خواسته‌ها و اهداف خود آگاهی یابند تا بتوانند ذهنیتی از شرایط و ویژگی‌های موردپسند همسر ایده‌آل خود پیدا کنند؛ چراکه تفاوت زیاد میان شخصیت و احساسات همسران، نه تنها باعث تضادها و اختلافات بسیار می‌شود، بلکه نوعی احساس ناکامی و انتخاب اشتباه در طرفین به وجود می‌آورد و باعث خواهد شد فرد برای جبران اشتباه، برای جدایی شتاب کند.

از طرفی بسیاری از افراد هستند که از خود و نیز شرایط همسر موردپسند خود برای ازدواج شناخت کافی دارند، اما نه تنها سهل انگارانه بلکه گاهی عجولانه و حساب نشده ازدواج می‌کنند و فرصت شناخت را از خود می‌گیرند. بنابراین می‌توان «یکی از عوامل مهم در شکل‌گیری طلاق را شتابزدگی برخی جوانان در ازدواج دانست. انتخاب همسر باید با دقت، مشورت، شناخت لازم از او و خانواده‌اش صورت بگیرد، در غیر این صورت، ممکن است پس از گذشت مدتی از ازدواج، تفاوت‌های عقیدتی و به دنبال آن تفاوت‌های رفتاری بین زوجین آشکار شود که همین مسئله، نقطه شروع دعوای خانوادگی و در پی آن طلاق است».^۱ از این رو، امام صادق علیه السلام در روایتی در مورد لزوم تحقیق پیش از ازدواج فرموده است: «إِنَّمَا الْمَرْأَةُ قِلَادَةٌ فَإِنْ نَظَرُ مَا تَتَّقَلُّدُ^۲ زن همانند گردنبند است؛ دقت کن چه گردنبندی به گردن زندگی و حیات خود می‌افکنی».

۱. علی محمد قاسمی؛ *بازخوانی علل و عوامل طلاق*؛ مجله مهندسی فرهنگی؛ ش ۷۳

و ۷۴، ص ۲۰.

۲. حر عاملی؛ *وسائل الشیعه*؛ ج ۲۰، ص ۳۳.

۲. نداشتن مهارت‌های زندگی و ارتباطی

برای ایجاد یک زندگی مشترک، زوجین باید بتوانند یکدیگر را درک کرده، مکنونات و محتویات درونی خود را به هم تفهیم کنند.^۱ این امر مهم، نیازمند بهره‌مندی از مهارت‌های زندگی و ارتباطی مناسب به‌ویژه در سال‌های نخست زندگی مشترک است. از جمله این مهارت‌ها می‌توان به مهارت‌های ارتباطی و عاطفی، مواجهه با بحران اقتصادی، استرس‌های عصبی و ناکامی اشاره کرد که آشنا نبودن نسل جوان با مهارت‌های لازم برای داشتن روابط سالم و آداب صحیح زندگی مشترک منطبق با فرهنگ ایرانی - اسلامی، زندگی زوجین را دچار بحران می‌کند. بدین‌گونه برخی از جوانان امروزی به‌هنگام مواجهه با دشواری‌های زندگی مشترک که در سال‌های اول زندگی سر تسلیم فرود می‌آورند و به جای گشودن گره‌های زندگی مشترک و فراگیری مهارت‌های موردنیاز، حل مشکلات را تنها در جدایی می‌بینند.

ب) عوامل مؤثر در زندگی مشترک

۱. توقعات غیرمنطقی

دختر و پسر با ورود به زندگی مشترک با واقعیت‌هایی مواجه می‌شوند که با تصویر آرمانی آنان فاصله بسیار دارد و این خود نقطه آغاز ناملايمات زندگی و اختلافات زناشویی است.^۲ از جمله این واقعیات، بروز مشکلات مادی در ابتدای زندگی و اختلاف سلیقه‌های متعدد بین

۱. مسعود صدراالاشرفی و همکاران؛ «آسیب‌شناسی طلاق (علل و عوامل) و راهکارهای پیشگیری از آن»؛ ص ۳۰.

۲. فاطمه قاسم‌پور؛ «نگاهی دوباره به طلاق»؛ مجله حوراء، ش ۴۰، ص ۳-۱۳.

زوجین است که سبب بروز اختلافاتی در زندگی می‌شود و با تصویری که آنها از زندگی مشترک داشته‌اند، تفاوت بسیار دارد. از این رو، می‌توان یکی دیگر از عوامل زمینه‌ساز طلاق زودرس را عدم تعدیل درخواست‌ها و انتظارات پیش از ازدواج دانست؛ چراکه باعث دلزدگی زوجین از ازدواج می‌شود. «ریشه بسیاری از این خواسته‌ها را می‌توان عقده‌های درونی، نازپروردگی، چشم و هم‌چشمی‌ها، و نگاه کردن به زندگی دیگران دانست».^۱ معمولاً در این‌گونه مواقع چون زوجین یا نمی‌توانند فراتر از حد توانایی خود برنامه‌ریزی کنند یا گاهی برطرف‌سازی خواسته‌های یکدیگر را معقول و منطقی نمی‌دانند، توقعات همسر خود را برطرف نمی‌کنند و این موضوع باعث ناکامی فرد در رسیدن به آرزوها و خواسته‌ها می‌شود.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله درباره زنانی که به دلیل پرتوقعی، شوهرشان را به برآورده کردن خواسته‌هایی فراتر از حد توانشان مجبور می‌کنند، فرموده است:

أَيُّمَا امْرَأَةٍ لَمْ تَرْفُقْ بِرَوْجِهَا وَ حَمَلَتْهُ عَلَيَّ مَا لَا يَتَقَدَّرُ عَلَيْهِ وَ مَا لَا يُطِيقُ لَمْ يَقْبَلِ
اللَّهُ مِنْهَا حَسَنَةً وَ تَلْقَى اللَّهَ وَ هُوَ عَلَيْهَا غَضَبَانُ؛^۲ هر زنی که با شوهرش مدارا نکند و او را بر چیزهایی که فوق توانایی اوست وادار کند، هیچ عمل و حسنه‌ای از او قبول نخواهد شد و روز قیامت در حالی خداوند را ملاقات می‌کند که بر او خشمگین است.

۱. با اندکی تغییر در: علی قائمی؛ نظام حیات خانواده در اسلام؛ ص ۲۵۲

۲. محمدباقر مجلسی؛ بحار الأنوار؛ ج ۷۶، ص ۳۶۷.

مردی به قصد خودکشی، خودش را حلق‌آویز کرد. وقتی به هوش آمد، گفت: من شاگرد راننده‌ام و سه سال است که ازدواج کرده‌ام. زخم توقعات خارج از حد دارد و چون نمی‌توانم توقعاتش را برآورده کنم، مرتباً مرا سرزنش می‌کند. سرزنش‌های او بالأخره مرا به ستوه آورد و تصمیم به خودکشی گرفتم.^۱

در زندگی بسیاری از بزرگان آمده است که همسران آنها با وجود سختی‌های بسیار، توقعات بسیار کمی داشتند. همسر استاد شهید مرتضی مطهری رحمته‌الله درباره همسر علامه طباطبایی، می‌گوید:

علامه وقتی به قم مشرف شدند، مانند دوران نجف از نظر مالی تحت فشار بودند که این به دلیل نرسیدن عواید املاک و کتاب‌هایشان بود و برای همین خانه کوچک و محقری گرفتند. همسر علامه خانم قمرالسادات مهدوی با اینکه در خانواده‌ای متمول بزرگ شده بود و ظاهراً دختر یکی از تجار تبریز بود، و زن فهیم و قانعی بود.^۲

۲. نارضایتی عاطفی و جنسی

زیربنای بسیاری از مشکلات خانوادگی را می‌توان نارضایتی از برطرف نشدن نیازها، به‌ویژه نیازهای عاطفی و جنسی قلمداد کرد. از آنجا که امروزه رسانه‌ها به تدریج جای ارتباط فردی و چهره‌به‌چهره را گرفته است و به کاهش فضای گفت‌وگو و ایجاد فاصله عاطفی در میان اعضای خانواده به‌خصوص در همان سال‌های آغازین زندگی مشترک

۱. ابراهیم امینی، آیین همسر‌داری، ص ۴۴ - ۴۵.

۲. پایگاه اینترنتی شهید مطهری؛ www.motahari.ir

منجر می‌شود. درحالی‌که ارضای نیاز عاطفی به‌ویژه در زنان، نوعی احساس امنیت و عزت نفس را برای آنان به همراه دارد و فقدان دریافت احساس عاطفی، برای مردان نیز باعث کاهش احساس شور و هیجان آنها می‌شود. حتی ممکن است موجب سردی ارتباط کلامی شود.

از طرفی هرچند پاسخ‌گویی به نیاز عاطفی ممکن است نارضایتی جنسی را کمرنگ‌تر کند، از آنجا که برخی از زوجین حوزه رفتارهای جنسی را نمی‌شناسند و مدام آزمون و خطا می‌کنند، ممکن است رابطه آنها در همان ابتدای زندگی به سوی بیراهه و در نتیجه طلاق برود؛ چراکه تأثیر روابط جنسی در استحکام زندگی زناشویی به قدری است که برخی ابراز کرده‌اند با وجود علاقه بسیاری که به همسر خود داشته‌اند، در همان سال‌های ابتدایی زندگی، به علت داشتن روابط جنسی سرد و بی‌میلی آشکار، دیگر قادر به ادامه زندگی با همسر خود نبوده‌اند. معمولاً تأثیر روانی اختلال جنسی در بسیاری از مواقع ناخودآگاه است و زوجین نمی‌دانند که احساس تنفر آنان از یکدیگر و احساس نارضایتی از زندگی، ریشه در عدم رضایت جنسی دارد.

عوامل بسیاری در تغییر کمیت و کیفیت نیاز جنسی تأثیرگذارند. از مهم‌ترین آنها می‌توان استفاده بی‌قاعده از اینترنت، ماهواره و فضای مجازی را ذکر کرد؛ چراکه فرد به راحتی می‌تواند به انواع فیلم‌ها و پویانمایی‌های مستهجن دسترسی داشته باشد. سازندگان این فیلم‌ها با استفاده از اقناع مخاطب، ذائقه جنسی آنان را افزایش می‌دهند و باعث کاهش جذابیت همسران برای یکدیگر می‌شوند. آنچه اوضاع را بدتر

می‌کند، مشورت همسران با افراد غیرمتخصص است که آنها را به عدم رعایت مرزهای اخلاقی میان زن و مرد و تماشای فیلم‌های مستهجن در کنار هم تشویق می‌کنند و این موضوع باعث کاهش سطح حیا در میان همسران می‌شود.

آسیب نارضیاتی عاطفی جنسی به حدی است که اگر به طلاق قانونی منجر نشود، پیامدش نوعی طلاق عاطفی است که زوجین به صورت فیزیکی از یکدیگر جدا نمی‌شوند، بلکه فقط در کنار هم زندگی می‌کنند.

۳. کم‌رنگ شدن ارزش‌های دینی و اخلاقی

در اخلاق دینی و سنت‌های اسلامی، همیشه بر احساس مسئولیت و صبر و سازش زوجین تأکید شده است. پابندی به سنت‌ها و ارزش اخلاقی در یک جامعه دینی، عامل مهمی در تحکیم خانواده است. در شرایطی که حتی زوجین از جهات گوناگون همسانی دارند، ضعف تربیت اخلاقی می‌تواند به تنهایی باعث ازهم‌پاشیدگی خانواده شود.^۱ مواردی مثل داشتن صداقت در زندگی و پرهیز از دورویی، از جمله رسوم اخلاقی است که در استحکام زندگی نقش بسیاری دارد و عدم پابندی به این اصول به مرور سبب دل‌سردی در زندگی و در نهایت به جدایی منجر می‌شود. یکی از رسوم اخلاقی که نسل‌های گذشته بسیار به آن پایبند بوده‌اند، صبر و گذشت در زندگی است که باعث ماندگاری زندگی آنها می‌شد.

۱. حسین بستان (نجفی)؛ اسلام و جامعه‌شناسی خانواده، ص ۲۱۷.

چشم پوشی از لغزش و تغافل همسر، عامل مهمی در آرامش روانی و آسایش زندگی بوده است. امام علی علیه السلام فرمود: «مَنْ لَمْ يَتَغَافَلْ وَلَا يَغُضَّ عَنْ كَثِيرٍ مِنَ الْأُمُورِ تَنَغَّصَتْ عَيْشُهُ»^۱ هر که از بسیاری از امور تغافل و چشم پوشی نکند، زندگی اش تیره و تار می شود. زنان و مردانی که در زندگی مشترک، گذشت ندارند، خواسته ها و نیازهای یکدیگر را رعایت نمی کنند و کنترلی بر عصبانیت و خشم خود ندارند، خیلی زود از هم دور می شوند و طلاق می گیرند.

نمونه بارز صبر و شکیبایی، آسیه همسر فرعون است که زندگی در کنار چنان همسری را که ادعای خدایی می کرد و دستش به جنایات زیادی آلوده بود، نمی پسندید؛ اما به امید اصلاح او، بر تمام بداخلاقی هایش صبوری می کرد. این موضوع یکی از درس های زندگی آسیه برای زنانی است که در برابر بدرفتاری های همسران خویش صبوری کنند. از این رو، رسول خدا صلی الله علیه و آله در روایتی می فرماید: «هر کس به بدخلقی همسرش صبر کند، خداوند پاداشی همچون پاداش آسیه دختر مزاحم به او می دهد»^۲.

۴. قبح زدایی نسبت به طلاق

متأسفانه امروزه در جامعه، قبح طلاق به طور چشمگیری از بین رفته است و برخی تحلیل گران با تحلیل غلط از رواج طلاق و ارتباط آن با آگاهی زنان از حقوق خود، بر این مشکل مهر تأیید نیز می زنند؛ به

۱. عبدالواحد تمیمی آمدی؛ غرر الحکم و درر الکلم؛ ج ۲، ص ۷۱۷.

۲. محمدباقر مجلسی؛ بحار الأنوار؛ ج ۱۰۳، ص ۲۴۷.

طوری که در سال‌های اخیر طلاق به درخواست زنان رو به افزایش است.^۱ همچنین تغییر هنجارهای مربوط به الگوی خانواده سنتی (مرد نان‌آور و زن خانه‌دار) و مشارکت زنان در هزینه‌های خانواده، بر توقعات آنان برای مشارکت در مدیریت افزوده و با کم شدن ترس از آینده به دلیل دسترسی به منابع اقتصادی ثابت، از دلهره آنان از آینده در صورت بروز اختلافات کاسته است.^۲ این عوامل به همراه برپایی مراسمی مانند جشن طلاق و... نوعی عرفی‌سازی طلاق را در جامعه به وجود آورده است؛ از این رو، برخی از افراد ممکن است طلاق را راهی برای رهایی، پاسخ به تنوع‌طلبی، نداشتن مسئولیت در قبال کسی و در یک کلمه، زندگی راحت و آزاد بدانند که این تفکر، خود عامل مهمی در تشویق به طلاق زودهنگام است.

۱. سیدجعفر حق‌شناس؛ آسیب‌شناسی خانواده (مجموعه مقالات)؛ ص ۵۳.

۲. فهیمه ملک‌زاده؛ آسیب‌شناسی طلاق و بررسی آن در حقوق مدنی؛ ص ۲۶۵.

جلو‌های ایثار زنان در انقلاب و دفاع مقدس

سید علی اصغر موسوی*

مقدمه

حضور زنان در انقلاب، پدیده‌ای بی‌سابقه نیست. داده‌های تاریخی نشان می‌دهد که زنان ایرانی در طول تاریخ ایران در عرصه‌های سیاسی و اجتماعی حضور فعال داشتند؛ چنان‌که پس از فرمان میرزای شیرازی در تحریم تنباکو، همسران ناصرالدین شاه به شکستن قلیان‌ها اقدام کردند و در نهضت جنگل، زنان گیلان با کمک‌های مادی و معنوی خویش، مبارزان را یاری رساندند.^۱ همچنین زنان ایران در طول چهل سال انقلاب هم در شکل‌گیری و پاسداری از انقلاب و در هشت سال دفاع مقدس مهم‌ترین نقش را ایفا کردند؛ از این رو، امام خمینی علیه‌السلام فرمودند: «امروز زن‌های شیردل طفل خود را در آغوش کشیده و به میدان مسلسل و تانک درخیمان رژیم می‌روند. در کدام تاریخ، چنین مردانگی و فداکاری‌ای از زنان ثبت شده است».^۲

* پژوهشگر ادبیات و هنر دینی.

۱. جمعی از نویسندگان؛ *انقلاب چهل‌ساله*؛ ص ۱۸۵.

۲. امام خمینی؛ *صحیفه امام*؛ ج ۳، ص ۵۱۲.

بر این اساس، بازخوانی حضور و ایثارگری زنان در عرصه نظامی و اجتماعی، از بایسته‌ها است. این نوشتار می‌کوشد این مهم را واکاوی کند.

جلوه‌های دفاع زنان از اسلام

اسلام دفاع را برای همه مسلمان اعم از زن و مرد، برای دفاع از جامعه اسلامی و دفع ضررهای احتمالی، واجب دانسته است؛^۱ از این رو، مستندات تاریخی، جلوه‌های بسیاری از حضور زنان در دفاع از اسلام را روایت کرده‌اند. بر اساس مکتوبات، «زنان صدر اسلام همراه با مردان در جنگ‌هایی مانند «جنگ احد»، حضور داشته‌اند. از جمله آنان نسیبه جراحه، ام عطیه انصاری، ایمن همسر عمرو بن جموح و ام‌ایمن دختر ثعلبه بن عود هستند.^۲ همچنین حضرت زهرا علیها السلام در عرصه‌های مختلف حضور داشت؛ چنان‌که در جنگ احد که رسول خدا صلی الله علیه و آله جراحت برداشت، حضرت زهرا علیها السلام آن جراحت‌ها را شست و شو داد و بست.^۳ همچنین نقش مؤثر زنان در نهضت کربلا و دوران پس از امام حسین علیه السلام، گوشه‌ای از مشارکت همه‌جانبه آنها در صحنه‌های دفاع از اسلام و ارزش‌های الهی است.^۴

ایثار و فداکاری زنان ایران در انقلاب و دفاع نیز ستودنی است. زنان ایران در دوران ۸ سال دفاع مقدس، نقشی برجسته داشتند و اثبات

۱. الهه و کیلی؛ «اسلام و نقش زنان در عرصه دفاع»؛ ص ۵۶۹.

۲. ر.ک: محمدباقر مجلسی؛ بحار الأنوار؛ ج ۱۳، ص ۲۴۵.

۳. سیدعلی اصغر موسوی؛ فاطمه علیها السلام، مادر تمام خوبی‌ها؛ ص ۵۹.

۴. الهه و کیلی؛ «اسلام و نقش زنان در عرصه دفاع»؛ ص ۵۷۰.

کردند که شخصیت زن در تبعیت از الگوهای غربی نیست، بلکه چیزی که بر ارزش آن‌ها می‌افزاید، فداکاری و آرمان‌های دینی است؛ از این رو، امام راحل فرمود: «بانوان عزیز ما اسباب این شدند که مردها هم جرأت و شجاعت پیدا کنند. ما مرهون زحمات شما خانم‌ها هستیم». ^۱ ایشان همچنین فرمودند: «شما رهبران نهضت هستید. بانوان، رهبر نهضت ما هستید؛ ما دنباله آن‌ها هستیم. من شما را به رهبری قبول دارم و خدمتگزار شمایم». ^۲

الف) عرصه‌های نظامی

۱. حضور زنان در جبهه جنگ

در آغاز جنگ تحمیلی زنان همدوش مردان علیه ارتش عراق در مناطقی همچون ایلام، کردستان، آبادان، دهلران و... می‌جنگیدند؛ اما درگیری در خرمشهر، نماد عزت زنان ایران در تاریخ معاصر است؛ چراکه آنان تا آخرین نفس و آخرین فشنگ در این شهر جنگیدند و شمار زیادی از آنان به شهادت رسیدند. «طبق برخی آمارها، از ۶ هزار و ۴۲۸ نفر شهید زن در طول سال‌های دفاع مقدس، ۵۰۰ نفر رزمنده بودند». ^۳

زنان رزمنده، با کندن سنگر، پر کردن خشاب اسلحه، حمل مهمات...

۱. امام خمینی؛ صحیفه امام؛ ج ۷، ص ۷.

۲. همان؛ ص ۱۳۲.

۳. آمار شهدا و ایثارگری‌های زنان در دوران دفاع مقدس؛ خبرگزاری صداوسیما؛ در:

مردان را برای جنگ یاری می‌کردند. طی مسافت طولانی و حمل صندوق‌های مهمات برای زنان بسیار دشوار بود، اما شوق به اسلام و خدمت به انقلاب اسلامی باعث شده بود که حتی با دست‌های خون آلود و زخمی، صندوق‌ها را جابه‌جا کنند^۱؛ از جمله ایشان، خواهران رزمنده آمنه وهاب‌زاده^۲، شهناز حاجی‌شاه^۳ و فاطمه نواب صفوی^۴ بودند.

۲. امدادرسانی و پرستاری در جبهه

زنان به عنوان پرستاران و امدادگران، شبانه‌روز در مناطق جنگی و غیرجنگی همراه پزشکان و پرسنل درمان، به رزمندگان کمک می‌کردند. حجم سنگین مجروحان جنگی در عملیات‌ها و پشتیبانی به موقع درمانی یاد و خاطره این فرشتگان سفیدپوش را در ذهن تاریخ

۱. غلامرضا گلی زواره؛ «زنان سنگردار در نبرد خرمشهر»؛ ص ۲۲.

۲. ایشان در عملیات تأمین‌الائمه و بیت‌المقدس حضور داشته‌اند.

۳. شهید حاجی‌شاه در جریان نبرد خرمشهر مردانه می‌جنگید. با وجود شدت درگیری‌ها در آن روزها، کسی ضعیفی از ایشان ندید. ایشان زمانی که آمده بود برای سنگرها غذا ببرد، همراه یکی از دوستانش شهناز محمدی، بر اثر اصابت ترکش خمپاره، به شهادت رسیدند (زهره شریعتی؛ «زن در آیینۀ دفاع مقدس» (۱)؛ ص ۵۶).

۴. برادر جانباز، ایران‌خواه، درباره‌ی ایشان چنین می‌گوید: «خانم فاطمه نواب صفوی، نوه‌ی شهید نواب صفوی، به عنوان دیده‌بان به طرف بهمن‌شیر رفته بود. او با اطلاعات مؤثر و مفیدی که از موقعیت دشمن می‌داد، در موفقیت عملیات نقش تعیین‌کننده‌ای ایفا کرد. در آخرین دیدار، او را در حالی دیدم که پیکر شهیدی را با خود حمل می‌کرد. معلوم شد که از یک عملیات موفق چریکی بازمی‌گردد» (زهره شریعتی؛ «زن در آیینۀ دفاع مقدس» (۲)؛ ص ۵۶).

ایران ماندگار کرده است. «یکی از پزشکان می‌گوید در اتاق عمل مشغول جراحی یک رزمندهٔ مجروح بودم؛ در همان لحظات طاقت فرسا، حملهٔ هوایی دشمن آغاز شد. تیم پزشکی و پرستاری تصمیم گرفتند اتاق عمل را ترک نکنند؛ تا اینکه عمل جراحی با موفقیت انجام شد و رزمنده سلامتی‌اش را به دست آورد»^۱.

ب) عرصهٔ پشتیبانی در پشت جبهه

۱. حمایت مادی و عاطفی رزمندگان

در اغلب جنگ‌ها، حتی جنگ‌های اول و دوم جهانی، می‌بینیم که زنان در پشت جبهه، در تلاش و حمایت از سربازان خود در جبهه‌ها بودند؛ اما یکی از بارزترین حمایت‌ها در جنگ تحمیلی اتفاق افتاد و آن حضور زنان انقلابی ایران در ستادهای پشتیبانی برای تدارک اقلام موردنیاز جبهه‌ها و حمایت‌های عاطفی بود؛ حضوری که نمونه‌ای از وحدت اسلامی بود. هدیه دادن طلاها و لوازم خانه تا پخت نان محلی^۲، و دوخت و بافت لباس‌های رزمندگان تا نوشتن نامه و دادن قوت قلب و حمایت در اعزام کاروان‌های جنگ، همگی نمودهایی از فداکاری زنان است. همچنین بسیاری از زنان در شست‌وشوی

۱. احمد الهی؛ «جلوه‌هایی از حضور زنان استان مرکزی در هشت سال دفاع مقدس»؛

درد: <http://www.irna.ir/markazi/fa/News/81324684>

۲. برای نمونه، خانم زارعی که بانویی شصت ساله بودند، در زمان عملیات، ۲۴ ساعته نان می‌پخت و در آشپزخانهٔ شهید چمران، روزانه ۵۰ هزار نفر را غذا می‌داد؛ آشپزهای حاضر در آن، بیشتر خانم‌ها بودند (واحد مطالعات زنان و خانوادهٔ بسیج دانشجویی دانشگاه تبریز؛ *پرده‌نشینان سر هستی*؛ ص ۱۴۱).

لباس‌های رزمندگان مشارکت می‌کردند و تعداد زیادی از آنها شیمیایی شدند.^۱ امام نمونه خوبی را نقل می‌کند که حاکی از ایثار زن ایرانی است: «این جانب در طول این جنگ صحنه‌هایی از مادران و خواهران و همسران عزیز ازدست‌داده دیده‌ام که گمان ندارم در غیر این انقلاب نظیری داشته باشد؛ و آنچه برای من یک خاطرة فراموش‌نشده است - با این که تمام صحنه‌ها چنین است - ازدواج یک دختر جوان با یک پاسدار عزیز است که در جنگ هر دو دست خود را از دست داده و از هر دو چشم آسیب دیده بود. آن دختر شجاع با روحی بزرگ و سرشار از صفا و صمیمیت گفت: «حال که نتوانستم به جبهه بروم، بگذار با این ازدواج، دین خود را به انقلاب و به دینم ادا کرده باشم. عظمت روحانی این صحنه و ارزش انسانی و نغمه‌های الهی آنان را نویسندگان، شاعران، گویندگان، نقاشان، هنرپیشگان، عارفان، فیلسوفان، فقیهان و هر کس را که شماها فرض کنید، نمی‌توانند بیان یا ترسیم کنند؛ و فداکاری و خداجویی و معنویت این دختر بزرگ را هیچ‌کس نمی‌تواند با معیارهای رایج ارزیابی کند».^۲

۲. پاسداری از انقلاب اسلامی

حقیقت این است که جنگ به منظور حفظ و صیانت از انقلاب صورت گرفت؛ بر این اساس، مادران، همسران، دختران رزمندگان اسلام و شهدای انقلاب و جنگ تحمیلی، در حقیقت حافظ اصلی انقلاب اسلامی به شمار می‌آیند؛ از این رو، امام خمینی می‌فرماید:

۱. الهام قلبی زاده؛ ویژه‌نامه زنان روزنامه صبح نو؛ ص ۲.

۲. امام خمینی؛ صحیفه امام؛ ج ۱۶، ص ۱۹۴.

«زنان حق بیشتری از مردان دارند، زنان مردان شجاع را در دامان خود بزرگ می‌کنند. اگر زنان شجاع و انسان‌ساز از ملت‌ها گرفته شوند، ملت به شکست و انحطاط کشیده می‌شود».^۱ در هشت سال دفاع مقدس، همواره خانواده‌ایثارگران در صف اول دفاع از آرمان‌های انقلاب اسلامی بودند. در اینجا به برخی از این نمونه‌ها اشاره می‌کنیم.

یک) تشویق فرزندان و همسران به حضور در جبهه

اغلب یاران انقلاب اسلامی قبل از شروع جنگ، در شکل‌گیری انقلاب و دفاع از ارزش‌های آن، تمام همت خود را به کار گرفته بودند تا اینکه یورش صدام به ایران اسلامی در تابستان سال ۵۹ پیش آمد و این امر همه مادران، همسران و دختران را بر آن داشت که پا در میدان مبارزه با کفر جهانی بگذارند و با تمام توان به مبارزه با آنان برخیزند؛ از این رو، مادران بسیاری، به تاسی از حضرت زهرا علیها السلام و حضرت زینب علیها السلام فرزندان خود را برای حضور در جبهه‌ها تشویق کردند و ثمره آن، شهادت میوه زندگی‌شان بود. حاجیه خانم حلیمه سجادیان، همسر و مادر چهار شهید، می‌گوید: «هر بار که خبر شهادت فرزندانم را می‌آوردند، در حالی که اشک شوق بر چهره‌ام بود و رو می‌پوشاندم تا مبادا دشمن شاد شود، دلم آرام بود و خوشحال بودم از اینکه خداوند متعال شهادت را نصیب خانواده‌ام کرد و هرگز فراموش نمی‌کنم آن روزی که خبر شهادت همسرم را به من دادند، وجودم پر از حسرت و اندوه شد که از غافله عشق جا ماندم».^۲

۱. همو؛ صحیفه نور؛ ج ۵، ص ۱۵۴.

۲. گروه جهاد و مقاومت مشرق؛ «سبک زندگی در خانواده ۵ شهید «سجادیان»؛ در:

نه‌تنها مادران که همسران بسیاری از رزمندگان شهید نیز شوهران خود را راهی جبهه می‌کردند و خود بار زندگی را به دوش می‌کشیدند و سختی‌ها را تحمل می‌کردند. همچنین در صحنه‌های پشتیبانی فرهنگی و اجتماعی برای همیاری خانواده‌های رزمنده و دلجویی از خانواده‌های مجروحان و جانبازان و خانواده‌های شهدا فعالیت می‌کردند.

دو) عمل به وصیت شهدا مبنی بر حمایت از ولی فقیه

اغلب خانواده‌های شهدا نکاتی مشترک را در وصیت‌نامه عزیزانشان شاهد بودند که بارها آنها را متذکر شده‌اند؛ از جمله: «انقلاب را تنها نگذارید»؛ «پیرو ولایت فقیه و راه انقلاب اسلامی باشید»؛ و «مسیر شهدا را دنبال کنید و از خانواده شهدا حمایت کنید».

برای عمل کردن به وصایای شهدای، اغلب خانواده‌ها تمام همت خود را وقف انقلاب و اهداف و آرمان‌های آن کرده بودند. در طول چهل سال تاریخ انقلاب اسلامی، خانواده‌های ایثارگران اولین کسانی بودند که با استکبار مبارزه کردند. حضور در راهپیمایی‌های روز قدس، ۲۲ بهمن، سالگرد دفاع مقدس، هفته بسیج، سالروز مبارزه با استکبار، حضور همه‌جانبه در انتخابات و رعایت حجاب و عفاف و حمایت از مسئولان انقلاب و ولی فقیه، از فعالیت‌های ممتاز خانواده ایثارگران بوده است.

سه) تبلیغ در پشت جبهه

در جنگ‌های ایدئولوژیک، همیشه افراد کارشناس دینی در امور معارفی و مذهبی، برای روحیه دادن و آموزش افراد و بالابردن روحیه

دینی مردم حضور پیدا می‌کردند؛ چنان‌که در جنگ صفین در سپاه امیرالمؤمنین علی علیه السلام تعدادی از «بانوان شاعر و خطیب»^۱ حضور داشتند که رزمندگان و جهادگران سپاه امام را به منظور مقابله با سپاه معاویه، تشویق می‌کردند.

در دفاع مقدس نیز به حضور زنانی از قشر دانش‌آموخته‌های حوزه علمی نیاز بود که برای خانواده‌های رزمندگان جلسات معارف اسلامی، همچون جلسات قرآن، احکام، عقاید و انقلاب اسلامی در مناطق محروم، عشایر شیعه و اهل تسنن برگزار کنند. «متأسفانه اینان به شکل‌های مختلف و ایجاد جنگ روانی دشمن، گاه مورد هجوم کسانی همچون مزدوران کومله و منافقان قرار می‌گرفتند. زمانی که منافقان می‌دیدند جنگ روانی بی‌اثر مانده، بعد از شناسایی بانوان طلبه، دست به ترور می‌زدند. اما اینان بی‌توجه به اقدامات دشمن، در طول جنگ، به حضور تبلیغی خویش در جبهه‌های غرب ادامه دادند که حاصل آن ۴۳۴ شهید در کردستان است»^۲.

-
۱. در جنگ صفین تعدادی از زنان کوفی با اشعارشان امام را ستایش و فضایل آن حضرت را بازگو می‌کردند و سپاه عراق را بر ضد شامیان برمی‌انگیختند (ر.ک: ابن‌اعثم؛ الفتوح؛ ج ۲، ص ۱۰۱؛ طبری؛ تاریخ طبری؛ ج ۶، ص ۲۴۳).
 ۲. اصغر رضوانی؛ «جلوه‌های حضور زنان بسیجی در دفاع مقدس»؛ روزنامه رسالت، یکشنبه ۴ بهمن ۱۳۸۸ش.

کتابنامه

قرآن کریم

۱. ابن فهد حلی، احمد بن محمد؛ *عدة الداعی*؛ قم: مؤسسه المعارف الاسلامیه، ۱۳۷۸ ش.
۲. ابن ابی الحدید، عبدالحمید بن هبة الله؛ *شرح نهج البلاغة لابن ابی الحدید*؛ تصحیح محمد ابوالفضل ابراهیم؛ قم: مکتبه آیه الله المرعشی النجفی، چ اول ۱۴۰۴ ق.
۳. ابن اعثم کوفی، ابومحمد احمد بن علی؛ *الفتوح*؛ ترجمه محمد بن احمد مستوفی هروی؛ چ اول، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۷۳ ش.
۴. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی؛ *تحف العقول عن آل الرسول ﷺ*؛ تصحیح علی اکبر غفاری؛ قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۶۳ ق.
۵. احدی، حسن؛ و نیکچهر محسنی؛ *روان شناسی رشد* (مفاهیم بنیادی در روان شناسی نوجوانی و جوانی)؛ تهران: آینده درخشان، ۱۳۹۱ ش.
۶. اسلام زاده، علی؛ *روان شناسی تک فرزندی*؛ تهران: انتشارات آکادمیک، ۱۳۹۷ ش.
۷. اعتصامی، پروین؛ *دیوان اشعار*؛ به کوشش ولی الله درودیان؛ چ ششم، تهران: نشر نی، ۱۳۹۴ ش.
۸. اکبری، رضا و ام کلثوم دنیایی؛ *جامعه شناسی خانواده و آسیب های نوپدید آن*؛ تهران: انتشارات آوای نور، ۱۳۹۶ ش.

۹. اکبری، محمود؛ عفت و پاکدامنی در اسلام؛ قم: نشر قتیان، چ سوم، ۱۳۹۵ ش.
۱۰. امیدوار، احمدعلی و علی اکبر صارمی؛ اعتیاد به اینترنت؛ مشهد: نشر تمرین، ۱۳۸۱ ش.
۱۱. امینی، ابراهیم؛ آیین همسرداری؛ قم: بوستان کتاب، ۱۳۹۴ ش.
۱۲. بابازاده، رحمان؛ روان شناسی نوجوانی؛ تهران: نسل نواندیش، بی تا.
۱۳. بذرافشان، مرتضی؛ صد حکایت تربیتی؛ قم: بوستان کتاب، ۱۳۹۲ ش.
۱۴. بستان (نجفی)، حسین؛ و همکاران؛ اسلام و جامعه شناسی خانواده؛ قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۰ ش.
۱۵. بیضاوی، ناصرالدین عبدالله؛ تفسیر بیضاوی؛ مصر: دار الطباعة العامرة، بی تا.
۱۶. تمیمی آمدی، عبدالواحد؛ غرر الحکم و درر الکلم؛ شرح و توضیح محمد خوانساری؛ تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۶۶ ش.
۱۷. جعفری، محمد؛ آسیب شناسی تربیت دینی در کودک؛ تهران: شرکت ناجی نشر، ۱۳۸۹ ش.
۱۸. جعفریان، رسول؛ رسائل حجابیه؛ قم: انتشارات دلیل ما، چ سوم، ۱۳۹۰ ش.
۱۹. حاج علی اکبری، محمدجواد؛ مطلع عشق؛ تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۲ ش.
۲۰. حرّ عاملی، محمد بن حسن؛ وسائل الشیعة؛ قم: انتشارات آل‌البت للاحیاء الثّرات، ۱۴۱۴ ق.
۲۱. _____؛ وسائل الشیعة؛ قم: مؤسسه آل‌البت للاحیاء الثّرات، ۱۴۰۹ ق.
۲۲. حسینی طهرانی، سیدمحمدحسین؛ رساله نکاحیه؛ کاهش جمعیت ضربه‌ای سهمگین بر پیکر مسلمین؛ چ هفتم، انتشارات علامه طباطبائی، ۱۳۹۵ ش.
۲۳. حسینی، سید نعمت‌الله؛ نقش زنان صالحه در اصلاح جامعه؛ قم: نشر عصر انقلاب، ۱۳۸۴ ش.

۲۴. حق شناس؛ جعفر؛ *آسیب شناسی خانواده* (مجموعه مقالات)؛ تهران: نهاد ریاست جمهوری مرکز امور زنان و خانواده، ۱۳۸۸ش.
۲۵. خمینی، سید روح الله؛ *صحیفه نور*؛ ج ۵، انتشارات سازمان ارشاد، ۱۳۷۱ش.
۲۶. _____؛ *صحیفه امام*؛ مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام علیه السلام.
۲۷. خوانساری، محمد؛ *شرح غرر الحکم و درر الکلم*؛ مقدمه و تصحیح میر جلال الدین حسینی ارموی؛ تهران: دانشگاه تهران.
۲۸. داوودی، محمد؛ *سیره تربیتی پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام*؛ قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، چ اول ۱۳۸۳ش.
۲۹. دبیرسیاقی، منوچهر؛ *در غرب چه می گذرد*؛ چ اول تهران: انتشارات بحرالعلوم، ۱۳۷۵ش.
۳۰. رهبر، علی؛ *بیم موج*؛ چ اول اصفهان: قیسات، ۱۳۹۵ش.
۳۱. روسو، ژان ژاک؛ *امیل*؛ ترجمه غلام حسین زیرک زاده؛ تهران: ناهید، ۱۳۹۶ش.
۳۲. سادات، محمدعلی؛ *راهنمای پدران و مادران*؛ تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۷ش.
۳۳. ساروخانی، باقر؛ *طلاق*؛ پژوهشی در شناخت واقعیت و عوامل آن؛ تهران: مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۲ش.
۳۴. سعدی پور، اسماعیل؛ *دنیای دیجیتال با تأکید بر نوجوانان*؛ چ اول تهران: نشر جامعه شناسان، ۱۳۹۳ش.
۳۵. سوزنجی، حسین؛ *خلاصه کتاب گفتارهای فلسفی (جوان و بزرگسال)*؛ تهران: شرکت چاپ و نشر بین الملل، ۱۳۸۶ش.
۳۶. شعاری نژاد، علی اکبر؛ *روان شناسی رشد ۲ (نوجوانی و بلوغ)*؛ تهران: دانشگاه پیام نور، ۱۳۸۷ش.
۳۷. شعیری، محمد بن محمد؛ *جامع الأخبار*؛ چ اول نجف: مطبعة حیدریه.
۳۸. _____؛ *جامع الأخبار*؛ قم: انتشارات رضی، ۱۳۶۳ش.

۳۹. شفیع سرورستانی، ابراہیم؛ «رسانہ ملی و تغیر سیاست جمعیتی: مسئلہ شناسی، راہبردها و سیاستها» (مجموعہ گفت‌وگو)؛ مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما، ۱۳۹۱ش.
۴۰. شکوہی، محسن؛ تعلیم و تربیت اسلامی؛ تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران، ۱۳۷۷ش.
۴۱. شلیت، ونڈی؛ دختران به عفاف روی می‌آورند؛ چ اولہ تهران: نشر معارف، ۱۳۸۸ش.
۴۲. شیخ صدوق، محمد بن علی؛ الأمالی؛ چ ششم، تهران: کتابچی، ۱۳۷۶ش.
۴۳. _____؛ ثواب الأعمال و عقاب الأعمال؛ چ دوم، قم: ۱۴۰۶ق.
۴۴. _____؛ من لا یحضرہ الفقیہ؛ تصحیح علی اکبر غفاری؛ قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۱۳ق.
۴۵. صالحان، جعفر؛ سلوک با فرزند (نہ حرف من، نہ حرف تو، حرف خدا)؛ تهران: تراث، ۱۳۹۵ش.
۴۶. طباطبائی، محمدحسین؛ المیزان فی تفسیر القرآن؛ چ پنجم، قم: جامعہ مدرسین حوزہ علمیہ، ۱۴۱۷ق.
۴۷. طبرسی، حسن بن فضل؛ مکارم الأخلاق؛ چ چهارم، قم: الشریف الرضی، ۱۴۱۲ق / ۱۳۷۰ش.
۴۸. طبرسی، فضل بن حسن؛ مجمع البیان فی تفسیر القرآن؛ چ سوم، تهران: انتشارات ناصر خسرو، ۱۳۷۲ش.
۴۹. طبری، محمد بن جریر؛ تاریخ طبری؛ بیروت: دار الکتب العلمیہ، ۱۴۰۷ق.
۵۰. طوسی، محمد بن حسن؛ تہذیب الاحکام؛ تهران: دار الکتب الاسلامیہ؛ ۱۳۶۵ش.
۵۱. عاملی، سعیدرضا؛ خانواده مسلمان و فضای مجازی؛ چ اولہ تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۶ش.

۵۲. عطاری کرمانی، عباس؛ اینگونه فرزندان را تربیت کنید؛ تهران: آسیم، ۱۳۹۲ش.
۵۳. عظیم‌زاده اردبیلی، فایزه؛ مطالعه تطبیقی حقوق زنان از منظر اسلام و غرب؛ چ اول تهران: نهاد ریاست جمهوری، مرکز امور زنان و خانواده، ۱۳۸۸ش.
۵۴. فاضل، جواد؛ صحیفه سجادیه امام زین‌العابدین؛ تهران: امیرکبیر، ۱۳۶۷ش.
۵۵. فراهیدی، خلیل بن احمد؛ العین؛ چ دوم، قم: نشر هجرت، ۱۴۱۰ق.
۵۶. فرجاد، محمدحسین؛ آسیب‌شناسی اجتماعی ستیزه‌های خانواده و طلاق؛ انتشارات منصوری، ۱۳۷۲ش.
۵۷. فرهادیان، رضا؛ آنچه والدین و مربیان باید بدانند؛ قم: بوستان کتاب، چ دهم، ۱۳۹۳ش.
۵۸. قائمی، علی؛ نظام حیات خانواده در اسلام؛ تهران: انجمن اولیا و مربیان، ۱۳۹۳ش.
۵۹. قدیری ایبانه، محمدحسین؛ زن در اسلام و غرب؛ بی‌جا: بی‌نا، ۱۳۹۴ش.
۶۰. قطب‌الدین راوندی، سعید بن هبة‌الله؛ الخرائج و الجرائح؛ تصحیح مؤسسه الإمام المهدی علیه السلام؛ چ اول قم: مؤسسه امام مهدی علیه السلام، ۱۴۰۹ق.
۶۱. قمی، شیخ عباس؛ سفینه البحار؛ قم: نشر جامعه مدرسین، ۱۳۷۸ش.
۶۲. کرمی پور؛ یعقوب؛ «زن در نگاه غرب»؛ کنگره بین‌المللی فرهنگ و اندیشه دینی، ۱۳۹۳ش.
۶۳. کلینی، محمد بن یعقوب؛ الکافی؛ چ چهارم، تهران: الإسلامية، ۱۴۰۷ق.
۶۴. کوهستانی، عبدالکریم؛ برقله پارسایی (شرح حال عالم ربانی، فقیه صمدانی و عارف بالله حضرت آیت‌الله شیخ محمد کوهستانی)؛ قم: ادبا، ۱۳۹۲ش.
۶۵. کیهان‌نیا، اصغر؛ نوجوانان چه می‌گویند؛ تهران: نسل نواندیش، ۱۳۹۴ش.
۶۶. لیبی، محمد مهدی؛ خانواده در قرن بیست و یکم از نگاه جامعه‌شناسان ایرانی و غربی؛ به نقل از باقر ساروخانی؛ چ اول تهران: نشر علم، ۱۳۹۳ش.

۶۷. لقمانی، احمد؛ چگونه فرزندان ما با حجاب می‌شوند؛ تهران: انتشارات بهشت بینش، چ دوم، ۱۳۹۰ش.
۶۸. لیثی واسطی، علی بن محمد؛ عیون الاحکام و المواعظ؛ قم: مؤسسه علمی فرهنگی دار الحدیث، ۱۳۷۷ش.
۶۹. مجلسی، محمدباقر؛ بحار الأنوار؛ بیروت: مؤسسه الوفاء، ۱۴۰۴ق.
۷۰. مختاری، رضا؛ سیمای فرزندگان، قم: مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمی قم، ۱۳۷۱ش.
۷۱. مرادی؛ سمانه؛ «مقایسه مشکلات رفتاری در کودکان تک‌فرزند و چندفرزند با توجه به عامل جمعیت‌شناختی والدین»؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد گروه روان‌شناسی و آموزش کودکان استثنایی دانشگاه شیراز.
۷۲. مرشدی‌زاد، علی؛ ظرفیت‌های فراروی جهان اسلام در فضای مجازی؛ چ اول، تهران: دانشگاه امام صادق علیه‌السلام و پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، ۱۳۹۲ش.
۷۳. مظاهری، حسین؛ تربیت فرزند از نظر اسلام؛ تهران: انتشارات امیرکبیر، چ دوم، ۱۳۸۲ش.
۷۴. ملک‌زاده، فهیمه؛ آسیب‌شناسی طلاق و بررسی آن در حقوق مدنی؛ تهران: دبیزش، ۱۳۹۶ش.
۷۵. ملکی گلندوز، پری؛ «بررسی شیوه‌های تربیتی و آموزش‌های خانواده پیرامون نهادینه کردن و حفظ حجاب و عفاف در کودکان و نوجوانان»؛ سومین کنفرانس بین‌المللی پژوهش‌های نوین در مدیریت، اقتصاد و علوم انسانی، باتومی - کشور گرجستان، موسسه سرآمد همایش کارین.
۷۶. موسوی، سیدعلی اصغر؛ فاطمه علیها‌السلام مادر تمام خوبی‌ها؛ انتشارات هاوژین، ۱۳۹۴ش.
۷۷. ناصر، مکارم شیرازی؛ تفسیر نمونه؛ چ اول، تهران: دار الکتب الإسلامية، ۱۳۷۴ش.
۷۸. نخعی، هادی و همکاران؛ «خرمشهر در جنگ طولانی»، چ سوم، مرکز

مطالعات و تحقیقات جنگ، ۱۳۹۰ ش.

۷۹. نصیرالدین طوسی، محمد بن محمد؛ *آداب المتعلمین*، تحقیق سید محمد رضا حسینی جلالی؛ چ اول، شیراز: کتابخانه مدرسه علمیه امام عصر علیه السلام، ۱۴۱۶ ق.

۸۰. واسطی، عبدالحمید؛ *نگاهی دیگر به حجاب (حجاب و مدیریت احساس)*؛ موسسه مطالعات راهبردی علوم و معارف اسلام؛ چ سوم، ۱۳۹۰ ش.

۸۱. وکیلی، الهه؛ «اسلام و نقش زنان در عرصه دفاع»؛ *مجموعه مقالات همایش بزرگداشت بانوی انقلاب اسلامی*، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی علیه السلام، ۱۳۹۳ ش.

۸۲. یوسفی اردبیلی، فرهاد؛ «بازی‌های رایانه‌ای و بازی کردن فرهنگ‌ها»؛ *مجموعه مقالات اولین همایش ملی راهکارهای توسعه و ترویج علوم تربیتی، روانشناسی، مشاوره و آموزش در ایران*؛ ۱۳۹۴ ش.

۸۳. یوسفیان، نعمت‌الله؛ *تربیت دینی فرزندان*؛ قم: انتشارات زمزم هدایت، ۱۳۹۳ ش.

نشریات

۱. «آسیب‌شناسی شبکه‌های اجتماعی»؛ *مجله پایش سبک زندگی*، ش ۱، فروردین ۱۳۹۵ ش.

۲. اخوان، منیژه؛ «نقض حقوق زنان در غرب»؛ *فصلنامه مطالعاتی صیانت از حقوق زنان*، سال اول، ش ۲، ۱۳۹۴ ش.

۳. اسکندری، حسین و حمید درودی؛ «بررسی ارتباط میزان استفاده و اعتیاد به شبکه‌های اجتماعی بر گرایش به طلاق و تعارضات زناشویی»؛ *نشریه مطالعات راهبردی ورزش و جوانان*، دوره ۱۵، ش ۳۳، پاییز ۱۳۹۵ ش.

۴. افشانی، سید علیرضا و همکاران؛ «نقش شبکه‌های اجتماعی مجازی در روابط فرازناشویی (با تأکید بر شبکه‌های مجازی تلفن همراه)»؛ *فصلنامه مطالعات امنیت اجتماعی*، ش ۵۰، تابستان ۱۳۹۶ ش.

۵. آیت‌اللهی، زهرا و همکاران؛ *دانش خانواده و جمعیت*؛ قم: نشر معارف، چ بیست و سوم، بهار ۱۳۹۴ش.
۶. حسینی؛ سیدمحمد؛ «بررسی نقش جنسیت و اشتغال در رابطه میان بحران وجودی و امید به زندگی دانشجویان علامه طباطبایی»؛ *فصلنامه فرهنگ مشاوره و روان‌درمانی*، ش ۱۷.
۷. رضوانی، اصغر؛ «جلوه‌های حضور زنان بسیجی در دفاع مقدس»؛ *روزنامه رسالت*، یکشنبه ۴ بهمن ۱۳۸۸ش.
۸. سعدی‌پور، اسماعیل؛ *دنیای دیجیتال با تأکید بر نوجوانان*؛ تهران: نشر جامعه‌شناسان، چ اول ۱۳۹۳ش.
۹. شادمانی، مهدیه؛ «تحلیل و بررسی خشونت علیه زنان»؛ *فصلنامه مطالعاتی صیانت از حقوق زنان*؛ سال سوم، ش ۹، ۱۳۹۶ش.
۱۰. شاملی، علی‌اکبر؛ «آسیب‌های فردی فضای مجازی از منظر اخلاق اسلامی»؛ *فصلنامه اخلاق*، سال هفتم، ش ۲۵، بهار ۱۳۹۶ش.
۱۱. شجاعی، جواد، و همکاران؛ «تجربه زیسته تک‌فرزندان از تک‌فرزندی: مطالعه دختران بالای ۱۸ سال»؛ *فصلنامه زن در توسعه و سیاست*، دوره ۱۵، ش ۴، زمستان ۱۳۹۶ش.
۱۲. شریعتی، زهره؛ «زن در آئینه دفاع مقدس» (۱ و ۲)؛ *شمیم یاس*، دی ۱۳۸۳، ش ۲۲ و ش ۲۳.
۱۳. صدرااشرافی، مسعود؛ و همکاران؛ «آسیب‌شناسی طلاق (علل و عوامل) و راهکارهای پیشگیری از آن»؛ *مجله مهندسی فرهنگی*، سال هفتم، ش ۷۳ و ۷۴، بهمن و اسفند ۱۳۹۱ش.
۱۴. صف‌آرا، مریم و همکاران؛ «نهادینه‌سازی ارزش‌های اخلاقی در کودکان»؛ *مشکوة*، شماره ۱۳۹؛ تابستان ۱۳۹۷ش.
۱۵. صفاری، زینب؛ «۸ سال حمایت از پرستاری گرفته تا بافتن شال و کلاه»؛ *روایتگر: حجت‌الاسلام سعید فخرزاده، آرشیو مجله پیام زن*.

۱۶. عرفانیان، مریم؛ «از دامن زن، مرد به معراج می‌رود»؛ *ماهنامه پیام زن*، ش ۲۶۷، ۱۳۹۳ش.
۱۷. علاء‌الدین؛ سیدمحمدرضا؛ شیوه‌های مؤثر برای نهادینه کردن و تثبیت حجاب و عفاف در کودکان و نوجوانان؛ *فصلنامه قرآنی کوثر*، ش ۳۷، زمستان ۱۳۸۹ش.
۱۸. فولادی؛ محمد؛ «تأملی در سیاست کنترل جمعیت، آثار و پیامدهای آن»؛ *فصلنامه معرفت*، سال سوم، ش ۱، زمستان ۱۳۹۰ش.
۱۹. قاسم‌پور، فاطمه؛ «نگاهی دوباره به طلاق»؛ *حوراء، دو ماهنامه علمی فرهنگی و اجتماعی زنان*، ش ۴۰.
۲۰. قاسمی؛ وحید، و دیگران؛ «تعامل در فضای مجازی شبکه‌های اجتماعی اینترنتی و تأثیر آن بر هویت دینی جوانان با پژوهش موردی فیس بوک و جوانان شهر اصفهان»؛ *دوفصلنامه علمی پژوهشی دین و ارتباطات*، سال نوزدهم، ش ۲.
۲۱. قدسی، محمد و دیگران؛ «بازدارنده‌ها و تسهیل کننده‌های اقتصادی و اجتماعی طلاق»؛ *نشریه جامعه شناسی و علوم اجتماعی*، مطالعات راهبردی زنان؛ ش ۵۳، پاییز ۱۳۹۰ش.
۲۲. قره‌باغی؛ فاطمه، و دیگران؛ «تمایز یافتگی و نشانه‌های اضطراب مزمن در سیستم هیجانی خانواده و بررسی اثربخشی مداخله‌ای بر اساس نظریه سیستم‌های خانواده بوئن»؛ *فصلنامه مشاوره و روان‌درمانی خانواده*، ش ۱.
۲۳. قلی‌زاده؛ الهام؛ *ویژگی‌نامه زنان روزنامه صبح‌نو*؛ چهارشنبه ۳۱ شهریور ۱۳۹۵ش.
۲۴. گلی زواره؛ غلامرضا؛ «زنان سنگردار در نبرد خرمشهر»؛ *پیام زن*، خرداد ماه سال ۱۳۹۳، ش ۲۶۷.
۲۵. لیوینگستون؛ سونیا؛ «گزارش تحقیق رسانه و خانواده»؛ *ترجمه وحید پیشوایی؛ فصلنامه رسانه و خانواده*، ش ۳ (پیاپی ۳۹)، اداره کل پژوهش‌های اسلامی رسانه، ۱۳۹۱ش.

۲۶. مک کین؛ بیل؛ «تأملی درباره خانواده تک فرزندی»، ماهنامه سیاحت غرب، مرکز پژوهش های اسلامی صداوسیما، ش ۶، آذرماه ۱۹۳۲ش.
۲۷. واحد مطالعات زنان و خانواده بسیج دانشجویی دانشگاه تبریز؛ پرده نشینان سر هستی؛ انتشارات دانشگاه تبریز، اردیبهشت ۱۳۹۵ش.

پایگاه های اینترنتی

1. [http:// www.news.police.ir](http://www.news.police.ir)
2. <http:// www.pajuhesh.irc.ir>
3. <http://www.article.tebyan.net>
4. <http://www.fa.abna24.com>
5. <http://www.farsnews.com>
6. <http://www.fc.agri-es.ir>
7. <http://www.haadi.ir>
8. <http://www.iribnews.ir>
9. <http://www.irna.ir>
10. <http://www.isna.ir>
11. <http://www.jamnews.com>
12. <http://www.mashreghnews.ir>
13. <http://www.motahari.ir>
14. <http://www.niniban.com>
15. <http://www.shafaf.ir>
16. <https://www.basirat.ir>
17. <https://www.mehrnews.com>
18. <https://www.yjc.ir>